

NIETZSCHE VALLÁSA.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Ismerjük azt a legfőbb és ellentmondó dogmát, a mely a világnak a »teremtő« Zarathustrát hirdeti. Ezért most már csak azt kell vizsgálat alá vennünk, mily cselekvések sora révén vehet részt az ember az újpogány vallás mysteriumaiban.

Láttuk az imént, hogy *Goethe* a világegyetem czéljává a műretek, vagy — hogy világosabban beszéljünk — a dráma teremtését tette — vagy mondjuk még helyesebben *Faust*-ot. A világ esztétikai fölfogása *Schiller és Goethe* óta a romantizmus egyik közhelye. Ép úgy az esztétikai morálé, ép úgy végre azon törekvése, a mely a metafizikát egy magasabb esztétikára akarja visszavezetni. S Nietzsche mégis, abban az előszóban, a melyet 1886-ban a »Tragoedia születése« című könyve új kiadása számára írt, mint fölfedező és kinyilatkoztató lép föl. »Már a Wagner Rikárdhoz írt előszó a művészetet, s *nem* a morált teszi az ember sajátképeni *metafizikai* tevékenységévé, a könyvben pedig több ízben visszatér ez a föltűnő tétel, hogy a világ léte csakis mint esztétikai jelenség *igazolható*.« Ily szempontból a világ szép egyetemében, rút és nevetséges sok részletében. Az a bölcs, a ki tud hol nevetni, hol csodálni. íme az összes romantikus elméletek sorban fölvonulnak Nietzsche műveiben, s mindazonáltal azt hiszi, hogy valamennyit ő fedezte föl. A humornak és nevetésnek *Jean Paul*-tól kölcsönzött elmélete újabb példája ennek. Tudjuk, hogy Jean Paul a fenséges egyik formájáig emelte minden, bármily szép dolog megsemmisülését a végtelennel szemben, a nagynak látszó dolgok lebecsülő kigúnyolását, a kacaját, a mi mindenek, hegy és tenger fölé emelkedik, s roppant nagy ugrásai s mérhetetlen megvetése

révén mindent végtelenül kicsivé tesz. Minden német romantikus Jupiternek képzelte magát, a ki nagy hahotájával megreszketeti az Olympust, s fenségessé emelte szelleme vonásait, a melyek sokszor a hülyeség vonásaira hasonlítottak. Hisz nálunk is mennyire elszomorít Viktor Hugó, ha nevetni készül! Nietzsche újra »megteremti ezt az ő értéket«, a nevetést, de meg kell adni, hogy bearanyozza a lyra minden fényességével. A nevetést a vallás magas polczára emeli; szembeállítja Krisztus túlszigorú vallásának.

„Mi volt mindmáig e földön a legnagyobb bűn? Nem-e annak a szava, a ki monda: „Jaj azoknak, a kik itt nevetnek”.

Hát ő maga nem talált okot a nevetésre a földön? Akkor csak rosszul keresett. Mert még a gyermek is talál itt rá okot.

Am ő — nem szeretett eléggé: különben szeretett volna minket is: a nevetőket! De ő gyűlölt és kigúnyolt bennünket, a jajgatást és fogak csikorgatását ígérte nekünk.

Káromolni kell-e azért mindjárt, ha az ember nem szeret? Úgy látom, hogy ez rossz ízlésre vall. De így tett ő, ez a Föltétlen. Mert a csöcselékből eredt.

S ő maga sem szeretett eléggé: különben nem haragudott volna annyira, hogy nem szeretik. Minden nagy szeretet *nem akar* szeretetet: az többet akar.

Térjetez ki minden ilyen föltétlennek! Szegény, beteg fajzat az, csöcselékfajzat: sandán nézi ezt az életet, tekintetével veri ezt a földet.

Térjetez ki minden ilyen föltétlennek. Ólmos a lábuk, s fülledt a szívuik: nem tudnak táncolni. Hogy lehetne ilyeneknek a föld könnyű!

* * *

Tekeregve közelíti meg célját minden jó dolog. Macskákhoz hasonlatosan domborítja a hátát, dóromból magában közeli szerencséje előtt — minden jó dolog nevet.

A lépés árulja el, vajjon valaki *az ő* útján lépked-e már: ime lássátok lépteim! De ha ki céljához közel ér, az tánczol.

S valóban nem váltam szoborra, még nem állok itt mereven, némán, megkövültén mint az emlékoszlop: szeretem a gyors futást.

S ha ingovány és mély bánat is van a földön: a kinek lábai vannak, az még az iszapon is átfut s tánczol, mint a tisztára söpört jégen.

Föl szíveitekkel, testvéreim, feljebb! még feljebb! S lábaitokat se feledjétek, ti jó tánczosok, s még jobb, ha fejetekre álltok!

* * *

A nevetőnek ezt a koronáját, ezt a rózsakoszorú-koronát magam tettem fejemre, magam nyilvánítottam szentté a nevetésemet. Ma még senki mást nem találtam erre elég erősnek.

Zarathustra a tánczos, Zarathustra a könnyű, a ki szárnyaival int, a röpülésre kész, minden madárnak intő, hajlandó és kész, a boldogan könnyelmű:

Zarathustra az igazmondó, Zarathustra az igazán nevető, a nem-türelmetlen, a nem-okvetetlen, valaki, a ki szereti az ugrást és félreugrást; magam tettem föl fejemre ezt a koronát!”

Új nevet adván egy jó régi fogalomnak — a melyet többek közt a Nietzschétől annyira megvetett *Schiller* is *Schopenhauer* előtt kifejezett — Nietzsche apollóinak hívja a világ esztétikai szemléletét, a mely a vallásos áhítat első foka. A szép imádója így szól a világhoz és az élethez: »A te képed szép, a te formád szép — ha elég magasról és elég távolról nézünk, a honnan a szenvedések és nyomorúságok elvesznek az összességben: szemlélni akarlak hát és csodálni.« Ámbár a világ észszerűleg fölfoghatatlan, azért esztétikailag nem kevésbé szép. Renan is már roppant színjátéknak tüntette föl a világegyetemet, a mely a műkedvelő szemlélő elé tárja a legváltozatosabb jeleneteket, s ezeken világeért sem akarna semmit sem változtatni. Néző oly szépen beleillik a circusba, a hol a keresztényeket vadállatok marczangolják! Renan után Nietzsche is fölhí bennünket, nézzük a világot, mint »változatos és gazdag drámát« — a melyben mindamelllett a végtelenig újra-meg újra kezdődnek az azonos epizódok! A *szépség* érzete neki elégségesen igazolja a létet. A felsőbb embernek apollói nódra kell élnie, hogy álmódjék s álmával önmagát elbűvölje.

Sajna, az élet álmában sokkal gyakoribb a lidércnyomás, semhogy az élet apollói igazolása egyéb volna az illúziónál, a melyben senki sem tetszeleghet magának, ha csak gondolkozik és szenved. Ez az első lépés a mysteriumok felé csak csalétek.

Nietzsche maga ajánl egy másikat, a melyet megint új s még sem új névvel jelöl: a dionysosi mámort. »Az orgiasztikus állapot pszichológiája, a mely szerint ez az állapot az élet és erő medréből kicsapó érzelmé, a melyben a fájdalom is ösztönző elem, megmutatta nekem az utat, a mely az Aristoteles- és pesszimizistáinktól annyira félreismert tragikus érzelmé ismeretére vezet . . . Az élet igenlése egészen leghevesebb és legfélelmetesebb problémáimig, az élni-akarás, a mely az emberiség legszebb típusai megsemmisülésének láttára is kimeríthetetlen termékenységé újongó tudatával tölti el a lelket: ez az, a mit dionysosi szellemnek hívok, s ebben találok a kulcsot a tragikus költő lelkéhez. A tragikus lélek nem akar megszabadulni a

félelemtől és szánalomtól, nem akar megtisztulni a vészthozó szenvedélytől ennek a szenvedélynek erőszakos kitörése révén, a hogyan ezt Aristoteles értelmezte — nem; a lélek túl a szánalmon és félelmen, maga akar a lét örök öröme lenni, az az öröm, a mely a *megsemmisítés örömét* is magában foglalja.

Schopenhauer megkülönböztette a lélek művészi állapotát metafizikai állapotától. A művésznek a világ plátóiakhoz hasonló eszmék egyeteme, a melyek megvalósulnak az egyénekben s nekik megadják a maguk formáját; a metafizikus ellenben, túl az eszméken és formákon, túl minden tüneményen, egyetlen és ugyanazt a realitást érzi: a primordialis, egyetemes, örök akaratot. Schopenhauer fölveszi, hogy öntudatunk lehet *a minden* lényvel való gyökeres azonosságról, hogy ekkép széttéphetjük az *egyéni* illúzió fátylát, s élhetünk másban: *te az én énem vagy*. Nietzsche a maga részéről szintén fölveszi ezt a hatalmat. Ámde Schopenhauer hozzátette, hogy ha már egyszer tudatára jutottunk az egyetemes nyomorúságnak, ez iránt a világ iránt csak végtelen *irgalmat* érezhetünk s azt a végtelen vágyat, hogy megsemmisüljön. Nietzsche ellenben végtelen, bacchánszerű mámorral akar megihletni, s ezt az állapotot írja le a dionysosi név alatt. Ekkép Nietzsche szerint a lét tragikus és pesszimizista érzelmét követi a lelkesedés optimista érzelme, a nélkül azonban, hogy az élni-akarás alapfogalmán változás esnék. Sőt az élni-akarás Nietzsche szerint még sokkal hiábavalóbb, mint Schopenhauer szerint, mert örökkön-örökké határtalan körnek fogja föl, a melyen nincs mit változtatni, a melyen túl nincs mit hinni, remélni, szeretni, akarni.

Mint minden Messiás, Zarathustra is hirdeti a »megváltás«-t. Ezt a megváltást az akarat, a Zarathustra szerint *teremtő*, viszi véghez. »Az akarat fölszabadít« — ismétli. De miben áll az a fölszabadítás? Azt akarni, a minek létezését sem nem tudtuk, sem nem tudjuk megakadályozni.

„Megváltani azokat, a kik elmúltak és átalakítani azt, a mi volt” arra, hogy „én akartam, hogy ez volt légyen” —csak ezt hívnám „megváltásnak”.

Zarathustra mégis észreveszi, hogy van valami illuzórikus abban a hiedelmünkben, hogy a múltra hathatunk:

„Akarat — így hívják a szabadítót, az örömhözöt: ezt tanítottam nektek, barátaim! De most tanuljátok meg hozzá: az akarat még maga is fogoly.

Az akarat felszabadít: de hogy hívják azt, a mi még a szabadítót is lánczra veri?

„Volt”: így hívják az akarat fogcsikorgatását és legmagányosabb bánatát. Tehetetlen azzal szemben, a mi megtörtént — s ezért minden múltnak sanda nézője.

Az akarat nem akarhat visszafelé; hogy nem tudja megtörni az időt s az idő mohóságát — ez az akarat legmagányosabb bánata.

Hogy az idő nem fut vissza, ez a belső mérge; „az, a mi volt” — így hívják a követ, a melyet nem tud elhengeríteni”.

Nietzsche azután megmutatja nekünk a múltak ellen forduló lázadásunk tehetetlenségét és akaratunk esztelenségét. Ez az akarat *elitéli*, a mi volt, mert nem tudja megváltoztatni, meg akarja büntetni, boszút akar állani rajta. Sőt az akarat a boszú szelleme lesz, a melytől Nietzsche különös borzalommal telt el mindig, s a mely szemében a szankció neve alatt a vallások, az erkölcsök kútfeje.

„Büntetés, így hívja magát a boszú; hazug szóval mímeli a jó lelkiismeretet.”

A boszú szelleme minden fájdalomban »büntetést« akar látni, hogy ekkép a fájdalmat igazolja. És a tan szerint maga az akarat és az egész élet szükségkép büntetés. Innen az örjön-gés, a mely az akaratot a brahmanizmus vagy schopenhauerizmus felé ragadja, az élet és a fájdalom mint bűnhődés elitélése felé.

„S most felhő felhőre tornyosult a szellemre, míg végre az örület prédikálta: „Minden elmúlik, azért minden megérdemli, hogy elmúlják!”

„S ez maga igazság, az idő ama törvénye, hogy önnön gyermekeit meg kell ennie” — ekkép prédikálta az örület.

„A dolgok erkölcsileg rendezvék jog és büntetés szerint. Óh, hol a megváltás a dolgok folyásától s a „lét” büntetésétől?” Ekkép prédikálta az örület.

„Lehet-e megváltás, ha örök jog van? Ah, elgördíthetetlen a „volt” köve, kell, hogy a büntetések is örökösök legyenek!” Ekkép prédikálta az örület.

„Nincs tett, a melyet meg lehetne semmisíteni: hogy lehetne a büntetés által meg nem tetté tenni! Ez az örök a „lét” büntetésében, hogy a létnek is mindig, újra meg újra tetté és bűnné kell lennie!”

„Ha csak az akarat végre meg nem váltja önmagát, s az akarat nem-akarássá nem válik” — de barátaim, ti ösmerítek az örület e dajka-danáját.

Nietzsche a hindu örültségre céloz, a melyet Schopenhauer újra fölvesz: az életet és megújhodását a lélekvándorlás útján, a mely bűnhődés előbbi vétkekért, az újjászületések örökös voltát, valamíg az élet-akarat meg van, az üdvözülést, a melyet

egyedül az élet-akarat megtagadása révén, az önmagát a nem-akarással a nirvánában megsemmisítő akarat révén lehet elérni.

Nietzsche borzadva utasítja vissza ezt a pesszimizmust; azt akarja, hogy az akarat mindig akarjon, s mindig önmagát akarja; ha szabad így mondani, kétségbeesetten ragaszkodik az erős optimizmushoz, mindannak ellenére, a mi a világegyetemben ellenmond. Mi lesz hát az ő megváltása, az ő üdvözítő eszköze, vidám üzenete az emberiség számára?

„Messze elvezettelek titeket ezektől az énekektől, a mikor azt tanítottam nektek: „Az akarat teremtő.”

Szép mondás és szép pose; de mennyiben és mily módon teremthet az akarat?

A mi a múltat illeti, láttuk, hogy az oly sir, a melyről a követ az akarat nem tudja leemelni: nem teheti meg nem történtté, a mi megtörtént!

Nem áll feleli Nietzsche; hogy a múlt akaratunk saját műve legyen, nem kell egyéb, minthogy önmagunk akarjuk.

„Mindaz, a mi volt, töredék, rejtély, rettentő véletlen — valamíg a teremtő akarat hozzá nem teszi: — „De hisz úgy van, a hogy én akartam!”

„Valamíg a teremtő akarat hozzá nem teszi: „Hisz úgy van, a hogy akarom! Úgy van, a hogy akami fogom!”

Üdvösségünk tehát abban áll, hogy elhithetjük magunkkal, hogy azt a mi volt, a mi van, s a mi lesz, mi akarjuk, mi magunk teremjük akaratunkkal. Sőt mi több, mi akarjuk, hogy a mi volt újra kezdődjék, újra létrejöjjön az örökösen önmagába visszatérő örök körben; ekkép meg vagyunk váltva, fölszabadulunk a végzet alól, a mikor elfogadjuk, akarjuk. Abban a perczen, a mikor meghalok az életet és halált irányzó végzetszerűség folytán, csak ezt kell mondanom: akarok meghalni, s végzetszerű halálom szabad halál lesz. Belenyugodván a kikerülhetetlenbe, a melynek legkisebb jöttáját sem változtatja meg: íme ennyiben »teremtő« az akarat.

Hát nem délibáb Zarathustra megváltása? Nietzsche, a ki magát Schopenhauernél sokkal optimistábbnak tartja, nem merül-e el sokkal mélyebb pesszimizmusban? Schopenhauer a buddhizmus tákkal e világ fájdalmai fölé magasztalta a nirvánát, de volt gondja rá hozzátenni: „Ha a nirvánát nem-létnek vesszük, ez csak annyit jelent, hogy ez a világ (vagy szanszara) nem foglal magában egyetlen saját elemet sem, a mely a nirvánának akár meghatározására, akár megszerkesztésére szolgálhatna. Az a

reánk vonatkozólag semmiség tehát éppenséggel nem az abszolút semmiség; sőt ellenkezőleg az igazi létet alkothatja. »Bátran megvalljuk« — így szól Schopenhauer műve híres befejező mondásában — »a mi az akarat teljes megszűnése után fennmarad, mindazoknak, a kik még akarattal teljesek, bizony a *Semmi*. Ám azoknak, a kikben az akarat megfordult és megtagadódott, viszont ez a mi oly reális világunk minden napjaival és tejútjaival: *Semmi*. Schopenhauer szerint tehát élet-akaratunknak, a mely e világhoz fűz, meg kell semmisülnie egy magasabb lét javára, a melyet ugyan sem meghatározni, sem megszerkeszteni nem tudunk, de a mely távrolról sem semmi, hanem kétségkívül a lét teljessége. A természet és emberiség szomszédságában, túl e világon, a melyre pesszimizmusa egyedül vonatkozik, Schopenhauer kigyűjtja a felszabadulás reménysugarát, s nem a negatív, hanem pozitív felszabadulását. Nietzsche ellenben nem veszi észre, hogy a szabadulás leghalványabb reményét sem hagyja meg nekünk. »A pesszimizmus« — így veté nagy erővel Schopenhauer ellen — »gyakorlatilag lehetetlen és nem lehet logikus. A nem-lét nem lehet a cél.« De neki viszont azt lehetne válaszolni: Annak a világnak nem-léte, a mely a fájdalomra s a rosszra van kárhoytatva, nagyon is lehet cél; mert e világ nem-léte megteremtheti az igazi létet, a melyről, igaz, mi képzetünk nincs, a melyre tehát akaratunk sem mondhat »igen«-t, de a melyet nem tagadhatunk többé. Ön ellenben, nem akarja megtagadni azt az életet, a mely képzeteink világában tükröződik, a mely szenvedéseinknek világa; Ön »igen«-t akar mondani erre az életre, mert az azonos magával a léttel; de az Ön állítólagos létje csak örült, veszett, vadul száguldó levés, rohanás a mélység felé, a hol, a helyett, hogy valamit elérne, minden eltűnik szeme elől, a hol, a helyett, hogy előre jutna, szünetlenül egy helyben forog, mint az ókori malmot taposó rabszolgák; az Ön állítólagos létje örökös, hiábavaló és üres azonossága a létnek és nem-létnek a levésben, a miben Hegel a dialektika legalsó fokát látta, a lét elötornáczát, a mely alig váltja föl az abszolút Semmi sötétségeit.

Hiába veti Ön meg a »Kis értelmet«; sem kis, sem nagy értelme nem fog beleegyezni abba, hogy »igen«-t mondjon az életre, ha mindennek a következése: a »nem«. Ha csak nincs valami önkívületbe ejtő vagy narkotizáló befolyás alatt; de az ilyen mámor sem tarthat az egész életen át. Vannak a léleknek

oly fájdalmai, a melyek még Zarathustrát is fölébresztik és kijózanítják. Örökre el kellene az embernek veszítenie minden eszét minden szívét, s csak akkor nyújthatna neki élvezetet a minden dolog örök futása, minden erőfeszítés örök hiúsága, minden szerelem örök kudarcza. Azok hült teteme láttára, a kiket az ember szeret, s a kik lelkük szépsége, gondolkozásuk emelkedettsége, szívök jósága által megérdemelték volna a halhatatlanságot, vajjon melyik egészséges ész és egészséges szív esik majd ujongó mámorba a »megsemmisülés« látványától, s melyik fog vigasztalódni a határtalan hullámfolyás gondolatával. S én magam, látván *Guyaut* 33 éves korában, abban a perczen kiszenvedni, a mikor mesterműveket alkotott, hogy érezhettem volna ezt a dionysosi mámort? — Érezhette volna az örök visszatérésnél fogva — feleli ön, — mert ő, a kit elvesztett, újra élni fog, s Ön is; számtalanszor fog szeretni, s számtalanszor fogja szerelmeinek megsemmisülését látni! — Ilyen az emberi hitnek ajánlott új mysterium; s Ön még azt hiszi, hogy ennek az örökös kijátszásnak revelációja ujongásba meríti az emberiséget! Ixion sokkal boldogabb lesz, ha tudja, hogy a kerék örökké forog; a Danaidák annál örültebbül fognak örülni, ha tudják, hogy a víz sohasem tölti meg a feneketlen hordót! Sisyphus mámoros lesz annak a láttára, hogy sziklája folyton visszaesik a fejére! A pokol vigasztalását leli abban az eszmében, hogy örök! Prédikálhatja Ön tőlünk »az életnek igenlését még a legidegenebb és legkegyetlenebb problémáival szemben is, az élni-akarást, a melynek élvezetet nyújt legmagasztosabb példányainknak fölládozásával szemben is kimeríthetlenségének gondolata«; ezt felfognók, ha csakugyan biztosak lennének a felől, hogy az élet mindig jobb alakban ismétlődik, hogy csakugyan fölülmúlja önmagát, hogy sohasem lesz a jelen formáinak békóiba verve, hogy minden dolgot a végtelen haladás magaslatára vezet föl. De Ön azt tanította nekünk, hogy az élet kombinációi végesek és kimeríthetők, s ha egyszer kimerültek, nincs más forrásuk, mint újra elkezdődni ugyanabban a rendben; elgagyogni ugyanazt a gyermekes a—b—e-t alphától omegáig; megjelentetni ugyanazokat az elemeket a hidrogéntől a héliumig. Ön egytől-egyig elvette tőlünk az életre készítő okokat, s mégis azt akarja, hogy szeressük az életet!

»Az én formulám az emberi nagyság számára — írta Nietzsche 1888-ban naplójában — *amor fati*, a végzet szeretete, a mely mit sem akar változtatni sem a múlton, sem a jövőn,

örökkön-örökké; a mely nemcsak elviselni akarja a szükség-szerűséget, nemcsak elleplezni — minden idealizmus ilyen hazugság a szükségszerűséggel szemben — de szeretni is akarja.«
 Íme, Nietzsche úgy kiált föl, mint valami stoikus: »Oh világ, akarom azt, a mit te akarsz; óh levés, akarok azzá lenni, a mi lennék, akkor is, ha nem akarnám!« — De mire való a létbe való örök beleegyezés, ha a létet nem fogja föl sem jónak, sem több értelem, több hatalom, több jószág, több szeretet, s következőképp több boldogság szülőjének, vagy szülésére képesnek? Nietzsche elvetette a természetnek mind transcendentális, mind bennejlő célzatosságát: mindenütt csak a vak hullámot látja, a mely hullámra tornyosul, s ezen cél nélküli vihar dühöngése láttára, a mely Guyaut elborzasztotta, azt akarja, hogy szeres-sük az örvényt, a mely megfullaszt!

»Miért?« — Mert — feleli, — magunk is »a sors részei vagyunk: az egészhez tartozunk, az egészben létezünk«; mint-hogy a természet töredékei vagyunk, keli, hogy a természet akarata legyen a mi törvényünk. S a természet az ember és az emberfölötti ember mint célja felé tör; ezért szeretjük ezt a célt. A természet azonban az embernek, sőt az emberfölötti embernek, mint minden egyébnek megsemmisítésére is tör; ezért szeretjük a megsemmisülést. A mikor Ön így beszél, megszemélyesíti, istenné teszi a természetet, s elfeledi, a mit maga mondott: hogy nincs semmiféle egység az egyetemes áradatban, nincs ok s piczinyke ezél sem. Mi hát a természet? Természet sem több, mint isten. A természet támadásának nincs értelme. A bennünket magával ragadó egyetemes zuhatag imá-dásának sincs több értelme. Az *amor fati* üres szólam. A végzet nem szorul a szeretetemre.

Nietzsche miután a mámorról és a lelkesedésről beszélt, végezetül kötelezve érzi magát, hogy a világegyetemmel szemben bátorságunkra hivatkozzék; s ezt hősies hangon teszi:

„Van bennem valami, a mit bátorságnak hívok: ez ütött agyon bennem eddig minden kishitűséget . . .

Mert a bátorság a legjobb ölő; a bátorság, a mely *támad*: s minden támadásban csengő játék van.

S az ember a legbátrabb állat: ezzel igazott le minden állatot. Csengő játékkal diadalmaskodott minden fájdalomon, pedig az ember fájdalma a legmélyebb fájdalom.

A bátorság agyonüti a szédületet is a mélységek szélén s hol nem állana az ember mélységek szélén! Vajjon látni nem annyi-e már, mint mélységeket látni?

A bátorság a legjobb ölö: a bátorság agyonüti a szánalmat is. S a szánalom a legmélyebb mélység: a mily mélyre néz az életben az ember, oly mélyre néz a szenvedésekbe is.

De a bátorság a legjobb ölö, a bátorság, a mely támad: az agyonüti még a halált is, mert így szól: „Hát *ez* volt az élet? Ám jó! Rajta, még egyszer!”

Az ilyen mondásban sok a csengő játék. A kinek füle van, az hallja.”

Igen, azt hisszük, megértettük. Ez a bátorság újmódi harsonából, a rezignáció harsonájából jó, a mely eddig inkább sóhajtásban, mint örömujjongásban tört ki. »Rajta kezdjük újra!« kezdjük neki számtalanszor, számtalan helyen, ha hiába is, kezdjük neki ugyanazon kétségek és remények közt, a melyeket ugyanaz a kiábrándulás, ugyanazok a fájdalmak, ugyanazok a szívnyillalások követnek a búcsú perceiben.

Nietzschénél csodás szavak árulják el azt a keserűséget, tragikus szenvedést, s erkölcsi fenséget, a mely a fölmagasztalt dionysosi mámor alatt rejtőzik. »Minden mély gondolkozó« — mondja — jobban fél attól, hogy megértik, mint attól, hogy rosszul értik meg. Ez utóbbi esetben talán hiúsága szenved, de az első esetben az, a mi szenved: a szíve, rokonszenve, a mely váltig mondja: »Oh, mért akarod, hogy utad ép oly tövises legyen, mint az enyém. Miért akarod átszenvedni, a mit az én gondolataim szenvedtetek velem? Miért akarsz te is ép oly kétségbeesett következtetésekre jutni, mint a melyek diadalmat ülő optimizmusom alatt rejtőznek.«

Nietzsche lelke mélyében vallásos lélek és új vallást akar alapítani. Megmondja ezt ő maga ékes szóval: »Legyen dicsőségünk jogcíme, hogy *jó európaiak* vagyunk, Európa örökösei, gazdag örökösei, de egyszersmind agyonrakva az európai szellem húsz századának föladataival; mint ilyenek egyszersmind a kereszténységtől elszakadtak, a kereszténység ellenségei is, s ép — azért, mert mi megint hozzásimulunk, mert elődeink kereszténységükben hajthatatlanul becsületesek voltak, a kik hitükért feláldozták volna, sajnálkozás nélkül, minden jószágukat és életüket, helyzetüket és hazájukat. Mi — mi ugyanezt tesszük. S miért? Személyes vallástalanságból? Egyetemes vallástalanságból? Nem, barátaim, hisz ti jól tudjátok, hogy nem! Az Igen, a mely kebletek mélyén rejlik, erősebb, mint minden Nem és Talán, a melyet korotokkal együtt megszenvedtek; óh vándorok, ha tengerre kell szállnotok, az a mi hajt, titeket is hajt, az — vallás!...!« *

* Die fröhliche Wissenschaft. 377. aphor.

Nietzsche legmegragadóbb vonásainak egyike, hogy ez a fenomenista és illuzionista, a ki minden világot elvet, a tüne-
ményen túl, minden világot a hömpölygő zuhatagon túl, minden
örökkévalóságot az időn túl, végezetre maga is vallásos szere-
tetre gerjed az örökkévalóság iránt:

„Ha jós vagyok, s telve azzal az igazmondó szellemmel, a mely
magas nyergen két tenger közt vándorol:

Múlt és jövő közt vándorol mint nehéz felhő, — tikkasztó völ-
gyeknek ellensége s mindennek, a mi fáradt s nem tud se élni, se
halni:

villámra s megváltó fénysugárra készen, sötét méhében vilámok-
kal terhesen, a melyek Igen-t mondanak, Igen-t nevetnek, igazmondó
villámsugarakra készen: —

— s boldog az ilyenkép terhes! S valóban soká kell annak
nehéz viharfelhőként a hegy fölött csüngenie, a ki egykor a jövő
fényét akarja meggyújtani!

Oh hogyan vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után, s a
gyűrűk nászgyűrűje után — a visszatérés gyűrűje után?

Még sohasem letem meg az asszonyt, a kitől gyermeket szeret-
tem volna, ha csak nem ez az az asszony, a kit szeretek: mert sze-
retlek, óh Örökkévalóság.

Mert szeretlek, óh Örökkévalóság!

* * *

Ha haragom valaha sírokat bontott, határköveket elmozgatott, s
ócska táblákat összetörve meredek mélységekbe gurított:

Ha gúnyom valaha elporhadt szavakat szétfűtt, s seprője lettem
a keresztes pókoknak s tisztító szele a vén penészes sírboltoknak:

Ha valaha ujjongva ültem régi istenek sirhalmain, világot-áldóan,
világot-szeretően a vén világ-rágalmazók emlékoszlopai mellett: —

— mert még a templomokat s az istenek sírjait is szeretem,
ha az ég tiszta szemével bepillant összetört tetőikön; örömet ülök,
mint fű és pipacs összetört templomokon —

Óh, hogyan vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után, s a
gyűrűk nászgyűrűje után — a visszatérés gyűrűje után?

Még sohasem letem meg az asszonyt, a kitől gyermeket szeret-
tem volna, ha csak nem ez az az asszony, a kit szeretek: mert sze-
retlek, óh Örökkévalóság.

Mert szeretlek, óh Örökkévalóság!

Ha valaha lehellete jött hozzám a teremtő lehelletnek s annak
az égi szükségnek, a mely még véletleneket csillagtánczra kényszerít:

Ha valaha nevettem a teremtő villám kacajával, a melyet a
tett hosszú dörgése morogva, de engedelmesen követ:

Ha valaha a föld isteni asztala mellett istenekkel koczkáztam, hogy a föld rengett és megszakadt és tűzfolyamokat fűjt ki:

— mert isteni asztal a föld s remeg a teremtő új szavaktól és isteni koczkavetésektől: —

Óh hogyan vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után, s a gyűrűk nász-gyűrűje után, a visszatérés gyűrűje után?

Még sohasem leltem meg az asszonyt, a kitől gyermeket szerettem volna, ha csak nem ez az az asszony, a kit szeretek: mert szeretlek, óh Örökkévalóság.

Mert szeretlek, óh Örökkévalóság!

* * *

Ha valaha hosszan ittam abból a habzó fűszeres vegyítő-korsóból, a melyben minden dolog jól el van vegyítve:

Ha kezem valaha hozzáöntötte a legtávolabbt a legközelebbihez és a tüzet a szellemhez és örömet a fájdalomhoz és legrosszabbat a legjóságosabbhoz:

Ha magam is szeme vagyok annak a megváltó sónak, a mely elvégzi, hogy a vegyítő-korsóban mindenek jól vegyüljenek: —

— mert van oly s a mely a jót a rosszal összeköti, s még a legrosszabb is érdemes a fűszerezésre s az utolsó túlhabzásra; —

Óh hogyan vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után s a gyűrűk nászgyűrűje után — a visszatérés gyűrűje után?

Még sohasem leltem meg az asszonyt, a kitől gyermeket szerettem volna, ha csak nem ez az az asszony, a kit szeretek: mert szeretlek, óh Örökkévalóság.

Mert szeretlek, óh Örökkévalóság!

* * *

Ha kedvelem a tengert, s mindent, a mi tengerszem, s legjobban azt, ha haragosan ellenem mond:

Ha bennem van az a kereső kedv, a mely a fölfedezetlen felé hajtja a vitorlákat, ha kedvemben benne van a tengerjáró kedv:

Ha ujjongásom valaha így kiáltott föl: „a part eltűnt, íme lehullott rólam az utolsó bilincs —

— a végtelen hullámzik körülöttem, messze-távolra ragyog el tőlem a tér és idő, rajta! fel! öreg szív!”

Óh hogyan vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után, s a gyűrűk nászgyűrűje után — a visszatérés gyűrűje után?

Még sohasem leltem meg az asszonyt, a kitől gyermeket szerettem volna, ha csak nem ez az az asszony, a kit szeretek: mert szeretlek, óh Örökkévalóság.

Mert szeretlek, óh Örökkévalóság!

* * *

Ha erényem a tánczos erénye, s ön gyakran ugráltam mindkét lábammal aranysmaragd újongással:

Ha gonoszságom nevető gonoszság, rózsabokrok és liliumok közt lakozó:

— a nevetésben tudniillik együtt van minden gonosz, de megszentelve s fölmentve a maga boldogság által; —

S ha az az alfám és ómegám, hogy minden nehéz könnyűvé, minden test tánczossá, minden szellem madárrá váljék; pedig valóban ez az én alfám és ómegám! —

Óh hogyne vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után s a gyűrűk nászgyűrűje után — a visszatérés gyűrűje után?

Még sohasem letem meg az asszonyt, a kitől gyermeket szerettem volna, ha csak nem ez az az asszony, a kit szeretek: mert szeretlek, óh Örökkévalóság.

Mert szeretlek, óh Örökkévalóság!

* * *

Ha valaha csendes egeket feszítettem ki magam fölé s a magam szárnyaival röpködtem a magam egeibe:

Ha játszva úsztam mély világosság-távolokba s szabadságom megtelt madár-bölcseséggel: —

— s a madár-bölcsesség így szól: „Lám, nincs se fönt, se lent! Vessd magad körül, ki, vissza, te könnyű! Énekelj! ne beszélj többé!

— „nem készült-e minden szó csak a nehezeknek? Nem hazudik-e minden szó a könnyű fülének! Énekelj! ne beszélj többé!”

Oh hogyne vágyódnám szerelmesen az örökkévalóság után, s a gyűrűk nászgyűrűje után — a visszatérés gyűrűje után?

Még sohasem letem meg az asszonyt, a kitől gyermeket szerettem volna, ha csak nem ez az az asszony, a kit szeretek: mert szeretlek, óh Örökkévalóság.

Mert szeretlek, óh Örökkévalóság!

* * *

Zarathustra jól érzi, hogy pap van benne, hogy ő maga is egy új vallás papja:

„Íme papok; és ámbár ők ellenségeink, menjetek el hallgatagon mellettök és alvó karddal!

Mert közöttük is vannak hősök; sokan közülök túlságosan szenvedtek —: ezért akarnak másokat is megszenvedtetni.

Gonosz ellenségek ők. Nincs boszúállóbb az ő alázatosságuknál. S könnyen bemocskolja magát, a ki őket megtámadja.

Ámde az én vérem rokon az övékkel; s azt akarom, hogy vérem még az övékben is megtiszteltessék.

Zarathustra sajnálja a papokat, a kik foglyok; az, a kit ők Megváltónak hívnak, békóba verte őket, hamis értékek és csalóka szavak békóiba: »Oh, vajha valaki megváltaná őket egyszer Megváltójuktól!«

Az utat, a melyen jártak, teleírták véres jelekkel és balgaságuk azt tanította, hogy a vérrel és a vér által az ember bizonyoságot tesz az igazság mellett.

Am a vér az igazságnak legrosszabb tanúja . . . És ha az ember átmegy a tűzön tanáért, mit bizonyít ez? Bizony egészen más dolog az, ha a magunk lángjából kél ki a magunk tanítása.

Zarathustra kétségkívül öntüzeiben emésztődött meg, kételkedése, tagadása, nagy megvetése, nagy szeretete által; üszköt vetett az értéktáblák közé, a melyeket, mint a múltnak örökségét, mint százados hagyományt önmagában talált, és a lángokból, a melyek mindent elpusztítottak, kélt ki az ő tanítása a jövőről.

Zarathustra egyszersmind nemcsak az örökkévalóság vallását prédikálja, hanem az emberben rejlő, szentesítés nélküli erkölcsiségét is; az erénynek ez a tagadója az erényről a legmagasztosabb eszmét alkotja magának, ugyanazt az eszmét, mint *Guyau*. A gúny nyilát ajzza azokra, a kik kárpótlást vagy jutalmat várnak.

Hát ti azt akarjátok, hogy megfizessenek benneteket, óh erényesek! Ti bért akartok erénytekért, eget akartok cserében a földért, örökkévalóságot akartok a ti imátokért?

És íme ti haragusztok reám, mert azt tanítom, hogy nincs sem visszafizető, sem számonvevő. És bizony még azt sem tanítom, hogy az erény önmagában leli jutalmát.

Nietzsche szemében csakugyan az önmaga fölé emelkedő élet nem jelenti szükségkép a boldogságot, sőt a leggyakrabban, úgymond, a boldogtalanságot jelenti. A maga részéről, a mint láttuk, egy stoikus makacsságával belenyugszik a fátumba.

Óh jaj! Ez az éh búbánatom, hogy behlazudták a dolgok mélyébe a jutalmat és a büntetést, sőt behlazudták még a ti lelkeitek mélyébe, óh erényesek! . . .

De ez a ti igazságtok: ti túlságosan tiszták vagytok e szavak mocskához: *Boszú, büntetés, jutalom, megtorlás*.

Ti szeretitek a ti erényteket, a hogy az anya szereti gyermekét, de ki hallotta valaha, hogy az anya meg akarta fizettetni szeretetét?

A ti erényiek a legdrágább kincsetek. Megvan bennetek a gyűrű szomszja. Minden gyűrű azért gyűrűzik és csavarodik, hogy ismét elérje önmagát.

És erénytek minden műve hasonló a kialvó csillaghoz; fénye még útban van és vándorol, s mikor nem lesz már útban?

Épp így erénytek fénye még útban van, ha műve már el is készült. Ha el is feledődött és meg is halt: fényének sugara él még és vándorol!

Erényetek legyen a ti énetek, s nem valami töletek idegen dolog, valami külső bőr, valami köpenyeg. Íme ez a ti lelketek mélyének igazsága, óh erényesek!

Vannak ellenben más emberek, a kiknek az erény valami külsőség marad; némelyeknek összekuporodás az ostor alatt; mások így szólnak: »az az én istenem és erényem, a mi én *nem* vagyok«. Mások megint lomhán és nyikorogva járnak, mint a lejtőn lemenő köves kocsik: rakonczájukat hívják erényüknek; újra mások hasonlók az ingaórákhoz, a melyeket mindennap felhúznak, tik-takoznak, és azt akarják, hogy a tik-takjukat hívjuk erénynek.

Vannak olyanok, a kik szeretik a taglejtéseket, s úgy gondolják, hogy az erény valami taglejtés-fajta; térdeik mindig imádkoznak, kezeik összekulcsolódnak az erény dicséretére, de szívök nem tud az egésztől semmit. Vannak végre mások, a kik így kiáltanak föl: »az erény szükséges, az erkölcs szükséges«; de alapjában véve csak egy dolgot tartanak szükségesnek: a rendőrséget.

Óh, barátom! Legbelsőbb éneteket tegyétek tetteitekbe, mint a hogy az anya benne van gyermekében, ez legyen a ti erényetek jelszava.

Így énekli meg Zarathustra az önzetlen erényt; vagy, nem, ő nem akarja, hogy az önzetlen legyen, azt akarja, hogy legmélyebb érdekünk legyen, azonos a mi énünkkel; a mi személyiségünkkel; azt akarja, hogy legmagasabb, és legmagasztosabb önzésünk legyen, lényegileg a többi nagy moralistákkal együtt az erényben ő is azonosítva látja a legfelsőbb érdeket és a legfensőbb érdektelenséget. De hogyan lehet a *perennis filozófia* eme tanát, (a melyet Nietzsche csak talált, pedig föltalálni vélt) föntartani, ha nem vesszük föl valódi énünknek másik énjével, benső valóságunknak az egyetemes valósággal, értelmünknek az egyetemes értelemmel, szívünknek a természet szívével való gyökeres azonosságát? Nietzsche szava Plátó, Plotinus, a misztikusok, Spinoza, Hegel, Schelling és Schopenhauer szava. Zarathustra napfelkelte előtt így kiált föl:

Óh ég fölöttem, te tiszta ég, te mély ég, a fény mélysége! Téged szemlélve megborzongok az isteni vágytól.

Belevetni magam a te magasságodba, ez az én mélységem! Oltalmat keresni a te tisztaságod alatt, ez az én ártatlanságom! . . .

Barátok vagyunk öröktől fogva; a mi szomorúságunk, a mi borzadásunk közös; még napunk is közös.

Mi nem beszélünk, mert nagyon is sok dolgot tudunk; hallgatunk és csak mosolyokkal közöljük tudásunkat . . .

Haragszom a vándorfelhőkre, ezekre a vadmacskákra, a melyek csúsznak-másznak; elveszik mindkettőnk elől azt, a mi velünk közös, a dolgoknak végtelen és határtalan Igen- és Ámen-mondását.

. . . De én mindig áldó és Igent mondó vagyok, hacsak te körülöttem vagy, te tiszta ég, te derült ég, fénynek mélysége! Még a a mélységbe is beleviszem áldó Igent-mondásomat.

Áldóvá és igentmondóvá lettem, s ezért soka küzdöttem. Harczos voltam, hogy kezemet egy nap szabaddá tegyem az áldásra.

Áldásom pedig ez: álljon mindenki minden dolog fölött, mint a maga ege, mint kerek födele, azúr-harangja és örök biztossága; s boldog, a ki eképpen áld.

Mert minden dolog az örökkévalóság forrásában és túl a jón és túl a gonoszon kereszteltetett meg; jó és gonosz pedig maguk csak közbeeső árnyékok, ködös szomorúságok és vándorfelhők.

Íme Spinoza nem bizonyít többé *more geometrico*, lelkesült himnuszokat intéz az örök Természethez, a mely egyszerre *naturata* és *naturans*, a melyben jó és rossz egybegyűlnek az örök igazban, a melyben az igaz maga is egybevegyül az örök valósággal.

„Mit hallok”, szólott ekkor az öreg pápa füleit hegyezve, „hisz te Zarathustra jámborabb vagy, mint hitted, oly nagy hitetlenségeddel! Kell, hogy valami isten térített legyen a te istentelenségedre.

Vajjon nem jámborságod teszi-e, hogy már nem tudsz hinni Istenben? S a te túlságos becsületességed még jön és gonoszon is túlvezet téged.

Nézd, mid maradt meg neked? Van szemed, kezed, ajkad, ezek öröktől fogva áldásra vannak rendelve. Az ember nemcsak kezével áld.

Ámbár te a legistentelenebb akarsz lenni, közeledben hosszú áldások titkos tömjén-illatát érzem: ez egyszerre kellemes és fájdalmas nekem.

II.

Zarathustrának a halállal szemben elfoglalt álláspontja nagyon érdekes. Már Pláto fölfogta, hogy a halál elmélete minden bölcsészet próbaköve. Schopenhauer elveti az önkéntes halált, mint az életakarát burkolt nyilvánulását, mint annak a bizonyítékát, hogy az ember még nem vált meg minden kívánságtól, minden szenvedélytől, s hogy az ember egyszerűen vágyódik az élvezetre, vagy legalább a nyugalomra és a fájdalom távollétére. Nietzsche ellenben visszatér az önkéntes, szabad halálról szóló ókori elméletre:

Sokan túlon túl későn halnak meg, némelyek túlon túl korán halnak meg. De még idegenül hangzik ez a tanítás: „Halj meg idején!” Halj meg idején, ezt tanítja Zarathustra.

Persze, a ki nem élt idején, hogy halhatna meg idején? Vajha sohasem született volna! Ezt tanácsolom a fölöslegéseknek!

Ez a tan kiváltképpen bizarr; mert ugyan min ismeri föl az ember a fölöslegeseket? És különösen hogyan ismerik föl ezek maguk az ő fölöslegességüket, egészen addig, hogy azt kívánják, vajha ne születtek volna? Különben hányan vannak, a kik fölöslegéseknek látszanak, s bizony több szolgálatot tesznek az emberiségnek, mint az ilyen állítólagos hősök?

Zarathustra nemcsak azt veti a fölöslegések szemére, hogy születtek, hanem, hogy még fontoskodnak is halálukkal, mert hát még a legüresebb diót is föl kell törni.

Mind fontos dolognak tartják a halált, pedig még nem ünnep a halál. Az emberek még nem tanulták meg, hogyan kell a legszebb ünnepeket megülni. Megmutatom nektek a beteljesítő halált, a mely ösztökéje és fogadalma az élőknek.

Diadalmasan, hívóktól és fogadalmat tevőktől körülvéve hal meg a beteljesítő.

Így kellene halni megtanulni; s nem kellene lenni ünnepségek, a melyen az ilyen haldokló ne esküdné az élők esküjét.

Így halni a legjobb, a második azonban ez: csatában meghalni, s nagy lelket tékozolni.

Zarathustra úgy beszél, mint Odinnak igazi tanítványa. Összegyűjteni maga köré barátait, s eléjük tárnai az önkéntes halál látványát, vagy meghalni a csata kavarodásában, mint valami öreg germán, vagy gallus, ez Nietzsche ideálja.

De a harcolónak ép úgy, mint a győztesnek gyűlöletes a ti vigyorgó haláltok, a ki lopva jó. mint a tolvaj, és mégis mint ur közeledik.

Magasztalom előttetek az én haláloamat, a szabad halált, a mely jó, mert *én* akarom.

És mikor fogok akarni? . . .

Zarathustrának, úgymond, van célja és van örököse: az emberfölötti ember; a célra és az örökösre való tekintettel nem akar hervadt koszorúkat akasztani az élet szentélyébe. Nem akar hasonlítani a kötélverőkre, a kik hosszába nyújtják fonalukat, de e közben maguk mindig hátrább mennek. És mindenkinek, a ki dicsőségre vágyódik, idején búcsút kell vennie, s gyakorolni magát az idején való távozás nehéz művészetében. Vannak olyanok, a kiknek legelőször a szívök vénül

meg, másoknak ellenben a szellemük. Némelyek aggok már ifjúságukban, de a ki későn érik meg, sokáig fiatal marad.

Túlontúl sokan élnek, s túlsoká csüngenek ágaikon. Bárcsak jönne egy vihar, a mely lerázná a fáról mindezt a rothadtat és féreg-rágottat.

Bárcsak jönnének a *gyors* halál prédikálói! Ők volnának szememben az igazi viharok, s az élet fáinak megrázói! Ám én csak a lassú halált hallom prédikálni, s a minden földinek békességes tőrését.

Derekas harc, szép emberáldozatok, ime ez a vihar jól megrázná a fát, a melyen még rothadt gyümölcsök csüngnek.

Hogy halálotok ne legyen az ember és a föld káromlása, barátaim: ezt kívánom lelketek mézétől.

Halálharczotokban lángoljon még szellemetek és erényetek, mint a földre boruló esthajnal pírja: mert másképp nem sikerült a halálotok.

Úgy akarok magam is meghalni, hogy én érettem szeressétek jobban a földet; barátaim; s földdé akarok újra válni, hogy abban pihenjek meg, a mi szült.

Valóban, volt Zarathustrának célja, eldobta lapdjáját: most ti vagytok célomnak örökösei, barátaim, nektek vetem aranyos lapdát.

Mindennél jobban szeretlek benneteket látni, barátaim, a hogyan az arany-lapdát dobjátok! S így egyideig még a földön maradok: Bocsássátok ezt meg nekem!

Így szólott Zarathustra. Az önkéntes halál prédikátora, annyi szenvedés ellenére is a földön maradt hősi bátorsággal, a mely megédesítette elvégzendő munkájának gondolatát. S ugyan kinek nincs munkája, kicsi vagy nagy? Ki nem ragaszkodik valakihez, ki nem ragaszkodik valamihez, ki nem teheti még magát hasznossá? A helyett, hogy a jó és szabad halált prédikálja, miért nem prédikálja Zarathustra a jó és szabad életet?

Miért nem látja, hogy azok, a kiknek tanácsolja az idején való eltávozás tudományát, s a kiknek erre bátorságuk is volna, épp azok, a kiket visszatartani a legfőbb érdekünk. A mi pedig a fölöslegesekeket illeti, ha ugyan vannak ilyenek, ezek ragaszkodnak legerősebben az élethez. Zarathustra eképpen hiába szónokol.

Az emberek legjobbainak nem szabad őt követniök, a legrosszabbak pedig egyáltalában nem fogják őt megérteni.

A mikor Zarathustra, a dalnok meghalt, barátai és tanítványai sírjánál sorra komoly, súlyos és ékes szónoklatokat tartottak; s beszédjük végéhez mindegyikük illesztett egy-egy verset *Zarathustrából*; verseket, a melyek úgy hangzottak, mint a biblia és evangélium hangjai. Ezek nagyszerű szólamokban dicsőítették mindazt, a mi nagy, a mi szép, a mi jó, a mi

örök. Semmi kétség, hogy ebben, s éppenséggel nem egy ős-német keserű kedély szeszélyeiben, nem egy önteltségtől és újdonság-hajhásztól elvakított ész tagadásaiban és rombolásai-ban keresendő Zarathustra prófétának igazi lelke, magas mély és lelke, verőfényes és borongó lelke, szerető és szeretett lelke.

„Óh! Ég fölöttem, te égő! Te boldogságom napfölkeltkor! A nap jön; váljunk el! Így szólott Zarathustra.”

„Légy látó, önkéntes, teremtő, maga a jövő, s a jövő hídja. Így szólott Zarathustra.”

„Szeretem azt, a ki önmagán túl akar teremteni és így megy tönkre. Így szólott Zarathustra.”

„Óh, ég fölöttem! Minden utazásom csak nyomorúság volt. Minden akaratom feléd akar repülni. Így szólott Zarathustra.”

„Hirdetem nektek a barátot, a kiben az egész világ beteljesedett, a jónak egy részét, a teremtő barátot. Így szólott Zarathustra.”

„Minden öreg és vad bölcseségemet szeretném a ti szíveitek puha pázsitjára ágyazni, szeretetekre ágyazni mindazt, a mi bölcseségemnek legdrágább. Így szólott Zarathustra.”

„Én mindig a ti szereteteknek földje és öröksége leszek, a melyen a ti emléketek számára, óh szeretteim, ezer vadvirág fog nyílni. Így szólott Zarathustra.”

„A hol sírok vannak, ott föltámadás is van. Így szólott Zarathustra. „

S csakugyan, a mint Zarathustrának megvan a maga dogmája a megváltásról, épp úgy megvan a maga dogmája a föltámadásról. Újjászületünk, nem is egyszer, hanem számtalanszor, fölébredünk úgy, a hogy vagyunk, változás nélkül, szüntelenül visszatérünk, nem egy jobb, hanem ugyanarra az életre, s a nélkül, hogy elérhetnők, ugyanazon tiszta és magas ég felé törekszünk, a mely fejünkre borul.

Alfred Fouillée

(Páris).

KÜLÖNBÖZIK-E A PROLETÁR-OSZTÁLYHARCZ AZ EDDIGI OSZTÁLYHARCZOKTÓL?

A szocziálista elmélkedők, s ezek között első sorban a mesterek, Marx és Engels, kivételes szerepet és sajtáságokat akarnak tulajdonítani a történelmi osztályharczok között a proletár mozgalomnak. Az objektivitás köpönyegébe burkolódzó etikai irányzat, mely a »Kapitált« jellemzi, a proletár-osztályharcz elemzésénél sem maradt el; meg kell mutatni a munkásnak, hogy mozgalma egészen különálló, hatásaiban más, mint az eddigiek. Mindenesetre lelkesítő egy oly mozgalomban részt venni, mely a társadalom történetében oly elszigetelten áll.

A »Kommunista Manifestum« állapítja meg azokat a megkülönböztető vonásokat, melyek *Marx* és *Engels* szerint a proletár-osztályharczot jellemzik.

Eddig az osztályharczok, ha a látszat ellene szólna is, mindig egy kisebbség érdekeit szolgáló mozgalmak voltak; a proletár-osztályharcz egy óriási tömeg mozgalma ezen többség érdekeinek megvalósítása céljából.

Ez a többség tulajdonkép az egész népeiséget magában fogja foglalni, s így maga a győzelmes proletariátus lesz a társadalom képviselője, s az állam, mely eddig kifelé a gazdaságot, az egész politikai organizmust képviselte, befelé azonban az uralkodó-osztály érdekeit szolgálta, magától meg fog szünni. A személyek felett való uralkodás helyébe dolgok intézése, a termelési folyamatok vezetése lép. Az állam nem lesz »félretéve«, hanem magától »elhal«.

Ennek a körülménynek, Marx és Engels szerint, még egy igen nagyfontosságú következménye lesz. A mozgató rugó, mely eddig a történelem motorja volt, az osztályharcz ezen utolsó

működése után, mely által a proletariátust diadalra segíti, szét-pattan. Meg fog szünni az osztályharcz egyrészt azért, mert a proletariátus érdekei szerint berendezett társadalmi forma az összesség érdekeinek felel meg, s így ki van zárva a lehetőség, hogy egy oly osztály keletkezzék, mely a meglévő állapotokkal elégedetlen; formailag azért lehetetlen az osztályharcz, mert az eddigi osztályharczokban mindig az állami hatalom megszerzése volt a cél, melynek segítségével a győzelmes osztály saját érdekeit tette első helyre az államban, a proletárok győzelme után eltűnik az állam, megszűnik tehát a cél, mely után egy esetleg keletkező elnyomott osztály küzdjön.

Ezen fontos megkülönböztető vonásokhoz csatlakozik még egy nem kevésbé jelentős és következményeiben sokkal nagyobb jelentőségű, a mennyiben a szociáldemokrata-pártok taktikájának meghatározásában döntő szerepet visz. Az eddigi osztályharczokban az uralomért harcoló osztályok már megszerzett helyzetük, megteremtett termelési módjuk biztosításáért küzdtek, midőn az ő kereseti formájuk feltételeinek az egész társadalmat alávetették. »A proletároknak nincs biztosítani valójuk, nekik az összes eddigi magánbiztoságokat és magánbiztosításokat szét kell rombolniok«, a társadalmi erőket meg kell hódítaniok.

Kétségtelenül helyes elv, s a marxizmus egyik legnagyobb érdeme annak az igazságnak felismerése, hogy az osztályharcz a történelem mozgató ereje. Ép ezért feltűnő, hogy a mesterek az osztályharcz elmélete tekintetében a tagadhatlan igazságok felderítése mellett sok hibát is követtek el.

Helyesen ismerték fel, hogy az osztályharczok végső eredménye egy új tulajdonjog, mely a győzelmes osztály érdekeit szolgálja. Mindeddig ezen újonnan keletkező tulajdonjogok azonban csak egy kisebbség javát szolgáló alkotások voltak, s csakis a mai kor osztályharczának: a proletár- és kapitalista-osztályok küzdelmének eredménye lesz a nagy tömeg érdekeit szolgáló jog. Tehát a proletár-mozgalom eddig az egyetlen, mely a nagy tömeg javára fog válni.

Ha igaz az a tétel, hogy az osztályharczok végső eredménye új jog, úgy Marx és Engels ezen nézetét helyesnek el nem fogadhatjuk, mert a jog csak úgy alkotható, illetve változtatható meg, ha ez a népesség túlnyomóan nagy részének érdekeivel megegyez. A korszakalkotó jogi változásoknál ez a tétel még annyiban módosul, hogy ily jogalkotások okvetlen a túlnyomó nagy tömeg anyagi előnyével is járnak.

Minden korszakban vannak elnyomók és elnyomottak: vannak emberek, ki valamely kezükben levő hatalom által emberek cselekedeteire hatást képesek gyakorolni. Minden egyes kor osztályharcza pedig ezen hatás megszüntetésére irányul. A magántulajdon keletkezése óta az összes társadalmi korszakokat az a hatás jellemezte, melyet anyagi javak által lehetett az emberekre gyakorolni, szóval a gazdagság. Az a mód azonban, mely által gazdagsághoz lehetett jutni, különböző volt, s a magántulajdon korszakaiban az egyes fázisok jellegét ez adja meg. A feudális-korban a származás, ma a tőke birtoka juttat gazdagsághoz, s az egyes osztályharczok ezen különbözőformájú gazdagságok ellen folytak, azon anyagi javakkal való hatás ellen, melyet mindig egy kisebbség gyakorolt egy nagy tömeggel szemben. Az osztályharcz lassanként paralizálja ezt a hatást, s ennek megszűnése az osztályok küzdelmének végső csatáját jelzi, ekkor szabadul fel egy nagy tömeg a kisebbség rárakta jármok alól. Ez a folyamat rendszerint a mindent magával ragadó lelkesedést is életre hívja a döntő küzdelem időpontjában. Előáll tehát ily körülmények között egy túlnyomóan nagy tömeg, mely semmiféle korlátozó hatás alatt nem áll, s új jogot készül megalkotni. Természetes, hogy ezt oly formában viszi keresztül, mely az ő anyagi érdekeinek előmozdítására szolgál. Ennek a tömegnek okvetlenül túlnyomóan nagy tömegnek kell lennie, mert ellenkező esetben az uralkodó-osztály gyakorolta hatás meg nem szüntethető. Hogy mikép viszik végbe a korszakot jellemző korlátozó hatás paralizálását, az ezen fejtegetésekre nézve érdektelen körülmény. Tény az, hogy elméletileg az osztályharczok eredményének oly jognak kell lennie, mely a túlnyomó nagy tömeg érdekeit előmozdítja. Következik tehát ebből, hogy nemcsak a proletár-mozgalom, hanem az eddigi osztályharczok is a nagy tömeg érdekében folytak le.

Könnyen felvethető azonban a kérdés, hogy az eddigi osztályharczoknál nem használta-e fel egy új kisebbség a nagy tömeget saját céljainak elérésére, s megalkottatott egy oly jogot, mely ismét nem a nagy tömeg, hanem egy kisebbség érdekeinek felelt meg. Mielőtt még ennek a kérdésnek tárgyalásába bocsátkoznánk, be akarjuk bizonyítani teljesség okából a megelőző fejtegetés elején tett azon állításunkat, hogy bármely jogi változás csak úgy jöhet létre, ha abba a népesség túlnyomóan nagyrésze beleegyezik, mert érdekeinek megfelel. Ez a tétel látszólag a legközönségesebb tapasztalati tényeknek mond ellen,

mert hisz szemellátható dolog, hogy ma a legtöbb jogi változás a tőkésék, tehát egy kisebbség érdekeit szolgálja. Ha a társadalmi fejlődést szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy különösen a múlt század első felének jogalkotása kedvezett a tőkés osztálynak, a munkásmozgalmak fellendülése óta sokkal csekélyebb a kapitalista befolyás. A tőkés-osztály ma a hatalmas osztály, mert a termelési tényezők egyik legfontosabbikát: a tőkét kezében tartja, s anyagi ereje által egy tömeg ember cselekedeteire hatást képes gyakorolni. Kétségtelen, hogy a múlt század első felében a tőke, ily szempontból hatalmasabb volt mint ma, mert a munkás-osztály teljesen ki volt szolgáltatva a tőkésnek. A midőn azután oly jog megalkotásáról volt szó, mely csak a tőkés-osztálynak kedvezett, a munkásosztály, ép úgy, mint a többi, a tőkésék uralma alatt álló osztályok, kénytelen volt beleegyezni ezekbe a jogalkotásokba is, mert a bele nem egyezés által rá nézve még nagyobb rossz származott volna. Ma a munkás nincs már annyira kiszolgáltatva a tőkének, mint azelőtt, s különösen a múlt század első évtizedeiben, s így olyan jog alkotásába, a mily akkor létrejött, nem volna kénytelen belenyugodni. A tőkésék gyakorolta hatás csökkent, a munkás-osztály szervezetei által befolyást biztosított magának, és sok esetben az ellenállás kisebb rosszal fenyeget. Mikor a fejlődés azon fokra fog érni, hogy a tőkének az emberek túlnyomóan nagy tömegére gyakorolt hatása megszűnik, akkor ütött a kapitalizmus végórája.

Foglalkoznunk kell most tüzetesen azon, már jelzett ellenvetéssel, hogy nem lehetett-e az, hogy az eddigi osztálymozgalmaknál egy kisebbség javára történt mégis az átalakulás, a mennyiben a régi kisebbséget egy új váltja fel olyképen, hogy a nagy tömegmozgalmat a maga részére kihasználja.

A többség sorsát eddig a kisebbségek intézték, mondja *Engels* a »Klassenkämpfe in Frankreich« híres előszavában, hol bővebben kifejti, mint volt az lehetséges, hogy az eddigi forradalmak, melyek szintén valamely osztályharcz megnyilvánulásait képezték, mind kisebbségek közt folytak le, legfeljebb egy kisebbség vezette a nagy tömeget, s használta ki a maga javára. De a nagy tömeg rendszerint passzíve viselkedett, s tehette ezt azért, mert a győzelmes kisebbség mindig a gazdasági fejlődés által az uralomra képesített osztály volt. Ezen oknál fogva volt lehetséges, hogy a nagy tömeg vagy segítette ezt küzdelmében, vagy az átalakulásba belenyugodott. »De, ha mindezen forradal-

mak konkrét tartalmától eltekintünk, közös formájuk, hogy kisebbségi forradalmak voltak. Ha a nagy tömeg részt is vett benne, úgy ez — tudva vagy nem tudva — csak egy kisebbség szolgálatában történt.«

Az osztályharcz ilyen felfogásában nagy tévedés rejlik, s az uralkodó kisebbség lényét s keletkezését rosszul magyarázza. Marx és Engels látták azt, hogy minden osztályharcz egy kisebbség ellen irányul, kézenfekvő következtetés volt tehát az a feltevés, hogy az egyes kisebbségek váltják fel egymást. Hogy honnét keletkezik a kisebbség, mely az addig uralkodó-osztályt letaszítja, azt a mesterek nem mondják meg. Valószínű azonban, hogy az uralkodó kisebbség egyrésze, mert a nagy tömeg általában passzíve viselkedik. Szóval a történelem folyamán két állandó szerepel, mint azt a »Kommunista Manifestum« is állítja, az uralkodó kisebbség, melynek kebelén belül változások történhetnek, az elnyomók, s a passzív majoritás, az elnyomottak. Valójában azonban a dolog nem így áll: minden kisebbségi uralmat a többség uralma váltja fel, s csak lassankint alakul ki ebből egy uralkodó kisebbség. Van tehát idő, mikor az elnyomók és elnyomottak két kategóriája egybeesik.

Említettük, hogy minden korszakalkotó jogi változás csak úgy jöhet létre, ha abba a népesség túlnyomóan nagyrésze bele nyugszik, s érdekeit ezáltal megvédve látja: az új társadalmi rend, mely a jog alapján felépül, a többség javára szolgál. Lesznek azonban egyesek, kiknek az új társadalmi rend különösen kedvező lehet, hogy szerencsés konjunktúrák, kedvező helyzetük folytán sikerül nekik a fennálló rendet saját javukra különösen kihasználni. Ezek az emberek lassankint anyagi hatalmuknál fogva kiválnak a többiek sorából, külön osztályt kezdenek megalkotni, mely természetesen mindig kisebb, mint az az osztály, mely a rendes körülmények hatása alatt marad.* Hogy példával is illusztráljuk ezt a felfogást, képzeljük el azt a kort, midőn az egyes népek az ősi kommunizmusból legnagyobb részüknek megegyezésével a magántulajdon terére léptek át, mely változás a magántulajdonjogban nyert kifejezést. Bizonyos, hogy az új jogrend a nagy tömeg érdekeinek megfelelt, mert másképp nem jöhetett volna létre. Ebben az időkből azonban az az ember, ki oly vidéken lakott, mely állatokban bővelkedett, csakhamar sokkal nagyobb, mondjuk tehéncsordát tudott

* L. Pikler, osztályelmélet.

hatalmába keríteni, mint egy másik, ki állatokban szegény vidéken élt. Az ügyes vadász vagy törvető szintén előnyben volt az átlagos ügyességű és erejű felett. Ezekből a kedvező helyzetű egyénekből fejlődött azután ki az új osztály, melynek a tulajdonjogi rend nagyon javára szolgált.

Az a körülmény magában véve, hogy egy osztálynak valamely rend nagyon kedvez, még semminemű bonyadalmat nem szül. Csakhogy fejlődésének egy bizonyos fázisán túl a kedvező helyzetű osztály felveszi az uralkodói vagy elnyomói szerepet. Nem elégszik meg azzal, hogy a fennálló jogrend úgysis előnyére szolgál, hanem igyekszik azt kizsákmányolni, oly változtatásokat létrehozni, mely csak neki használ. Főképp azonban azáltal rosszabbodik a helyzet, hogy azokat a termelés technikai találmányokat, melyeket a nagy tömeg túlszükségleti nyomása hoz létre, értve alatta a nem kellően vagy egyáltalában ki nem elégített szükséglet nyomását a kedvező helyzetű osztály a saját javára használja ki. A gépeket például az alsóbb néposztályok ki nem elégített szükséglete teremtette meg, de hasznára legnagyobb részben csak a kapitalistának volt. A nyomor a tömegben a kedvező helyzetű osztály ezen eljárása folytán mindinkább nagyobbodik, ezzel egyenes arányban növekszik a szaporodás, s ebből a folyton rosszabbodó állapotból lábol ki a népesség az osztályharcz által.

Az uralkodó kisebbségek keletkezése tehát nem közvetlenül az osztályharcz eredménye, hanem az ezáltal létrehozott új társadalmi rend alapján lassankint fejlődik csak ki egy kedvezőbb helyzetben levő osztály. Az a tény, hogy Marx és Engels úgy látják, hogy minden eddigi osztálymozgalom egy kisebbség érdekében történt, összetévesztése a célznak a következménnyel. Minden osztályharcz végső kifejltségében egy nagy tömeg érdekében történik,* s később egy kisebbség javára válik a kezdetben a nagy tömeg javát szolgáló rend. Mikor ez a kisebbség detronizáltatik, új jogrend jön létre, s a folyamat újból előlről kezdődik. Ez a folyamat a szocziálista társadalmi formában is végbe fog menni.

Vét különben az uralkodó kisebbségek tana ellen maga Engels is. Az »Ursprung der Familie«-ben elmondja, hogy az

* *Jaures* kimutatja német fordításban „Aus Theorie und Praxis” című művében, hogy a nagy francia forradalom nagy tömeg mozgalma volt nagy tömeg érdekében „Und die Revolution von 1789 war das Werk einer ungeheueren, zielbewussten Majorität.”

állami hatalom úgy jött létre, hogy a társadalom az osztály-ellentétek megszüntetése illetőleg fékezése céljából maga fölé hatalmat alkotott.* A társadalomban a küzdő osztályok is bennfoglaltatnak, tehát ily hatalmat konstruálni csak ezek beleegyezésével lehet. Pedig a kisebbség tanához híven úgy kellett volna fogalmazni, hogy az állami hatalom az uralkodó kis osztályból ered, s az elnyomott óriási többség fölé van állítva. Megmaradva azonban az eredeti felfogásnál, hogy az a társadalomból ered, képzelhető-e, hogy egy hatalmas túlnyomóan nagy tömeg oly hatalmat állít maga fölé, mely elnyomására szolgál. Ha pedig a másik osztály oly erős, hogy képes volna egymagában ily hatalmat létrehozni, minek van szüksége egyezsége lépni az ellenséges osztálylyal, mikor úgyis le tudja igazni. Az osztályharczot akkor oly kép is megszüntethetné, hogy a másik osztályt teljesen elnyomja. Szóval tehát az állami hatalomnak megalakulásakor olyannak kell lenni, mely a nagy tömeg érdekeivel megegyez. Mikor később valamely kedvező helyzetű osztálynak sikerül a meglevő rendet kizsákmányolni, akkor az állami hatalom is kezébe kerül, melynek segítségével tényleg az osztályharczot megszüntetni: elnyomni igyekeznek, de az osztályellen-téteket nemcsak, hogy nem simítja el, hanem csak jobban kiéle sít.

Az osztályok keletkezési folyamatának téves felfogása, illetve nem ismerése az oka annak a másik tévedésnek is, hogy Marx és Engels azt hiszik, hogy a proletár mozgalom az utolsó osztályharcz, s a szocziálista társadalmi forma életbelépte ki fogja törölni a történelemből az osztályellentéteket. Igazolják ezen állításukat, mint tudjuk, azzal, hogy a szocziálista forma, mint a proletariátus teremtménye, a népesség minden rétegének megfelel, s nem lesz osztály, melynek oka volna ellene küzdeni. Ez a helyzet tényleg be fog következni, a proletár társadalmi forma, legalább kezdetben egyezni fog a népesség túlnyomóan nagy részének érdekeivel. Láttuk azonban a megelőző fejtegetések kapcsán, hogy ez az állapot, minden új társadalmi formánál, melyet osztályharcz hozott létre, szintén be szokott következni a fejlődési folyamat egy bizonyos fokáig. Marx és Engels azért tévednek, mert ők osztályharcz közepette élnek s egy társadalmi megegyezés, egy új jog, s ennek alapján felépülő új társadalmi forma keletkezése előtt állanak. Ők ter-

* Ursprung der Familie, 178. 1.

mésztereszen azt látják, hogy az új rend a népesség legnagyobb részének javára szolgál. Csakhogy az osztályharcz alatt legfeljebb azt lehet megmondani, hogy körülbelül milyenek lesznek a társadalmi megegyezés pontjai, milyen alapokon fog felépülni az új társadalmi rend. Az új osztály azonban a fennálló társadalmi rend talajából nő ki, s így előre megmondani, hogy mily osztályok fognak keletkezni, nem lehet, azt csak az új társadalmi rend életének egy bizonyos fázisán túl lehet csak látni, s ezért nem láthatta Marx és Engels. A proletár osztályharcz tehát csakis a mai osztályellentéteket szünteti meg, azonban működésének eredményében új ellentétek magvát veti el. Különbösen sem világosítanak fel Marx és Engels bennünket, hogy miben fog ezután nyilvánulni a termelési technika fejlődése, s mi fogja ezután mozgatni a történelmet, mert azt mégsem lehet állítani, hogy a szocziálista társadalmi forma bezárja a fejlődést. Mi természetesen a következő társadalmi korszakok mozgató erejét is az osztályharczban látjuk, s egyáltalában nem osztjuk azok véleményét, kik a jövő szocziálista korszakban az örök békesség korát, a messiási időket vélik felismerni.

Ha az állami hatalmat úgy fogjuk fel, hogy az az osztályellentétek megszüntetése céljából keletkezett, természetes következtetés az, hogy oly korban, midőn osztályellentétek nincsenek, ily hatalomra szükség nincsen, s ezért hal el magától az állam. De ezt az állami hatalmat szintén nem jól fogják fel a mesterek, mert azt a hatalmat, melyet ők államinak neveztek el, mint később kimutatni fogjuk, sokkal helyesebben illelhetjük a társadalmi hatalom névvel, s megalkotásának célja azon kényszer biztosítása, mely a társadalmi megegyezést joggá teszi. A szocziálista formában jognak okvetlenül kell léteznie, mert az az emberi egoizmusok összeütközésének eredménye, s egoisták lesznek akkor is az emberek ép úgy, mint ma. Szóval erre a társadalmi hatalomra szükség lesz akkor is, ennek szükség-telenségét csak az anarchisták hirdetik.

Úgy Marx, mint Engels, az államot, teljes igazsággal a fejlődés eredményének! tartotta, múló jelenségnek, mely a következő fejlődésnél el fog tűnni. Az állam keletkezése tekintetében azonban különbség van köztük, mert Marx az államot a legújabb fejlődés eredményének tekinti csak, a bourgeois korszak termékének, míg Engels már az ó-korban megtalálja. A feudális államot azért nem tartja államnak Marx, mert abban a korban a kereszténység, illetve az egyház vitte a

vezető szerepet, s az állam számára nem maradt tér. A modern állam csak általa keletkezett, hogy az egyház szociális hatalmát elvesztette. A francia forradalom hozta ezt a fejlődést létre, mint azt Marx a »Heilige Familie«-ben* kifejti. Ha tehát állam alatt csak azt a társadalmi formát értjük, melyet a francia forradalom hozott létre, úgy csak szószaporítás azt mondani, hogy azt a formát egy újabb szociális változás elfogja tüntetni, mert hisz ép ez a körülmény teszi a szociális változás lényegét.

Engels az »Ursprung der Familie«-ben részletesen foglalkozik az állammal, s elmondja az egyes állami formák történetét. Fejtegetéseinek eredményeként a következő jellemvonásokat állapítja meg. Az állam legfontosabb sajátága az állami alattvalóknak terület szerint való felosztása. A gentilszervezet helyébe lépett szükségszerűleg a területi felosztás, mert a mozgó néptömeg szabályozására az állandó területi alap volt csak alkalmazható. Másik jellemvonás a nyilvános hatalom felállítása, mely többé nem esik egybe a nép fegyveres hatalmával. Ezen különálló hatalom nem csupán fegyveres emberekből áll, hanem dologi tartozékokból is, mint fogházak, mindenféle kényszerintézetek, melyekről a gentilszervezet nem is tudott. Hogy ezen nyilvános hatalom fentartassék, szükség van az állampolgárok hozzájárulásaira: az adókra. A civilizáció terjedésével már ezek sem elégségesek, az állam a jövőre váltót bocsát ki, államadóságokat vesz fel. Végül kijelenti, hogy az állam mindig gazdaságilag a legelső osztály állama.

Elteltekintve attól, vajjon az állam Engels megállapította jellemvonásai helyesek-e, kérdés, vajjon ezen szempontok tekintetbevételével nem láthatjuk e meg a jövő társadalmi formában ugyanezeket a vonásokat. Kétségtelen, hogy a jövő társadalmi forma népessége szintén egy bizonyos területhez lesz kötve, mert ma még és egyelőre semmiféle más alap nincs, a melynek segítségével a népesség beosztását el lehet végezni. Az a hatalom, melyről Engels beszél, nem más, mint azon kényszer, mely a megegyezési normákat joggá teszi. Hogy a szocialista forma a kényszer sokkal nagyobb mérvét fogja igénybe venni, mint a mai társadalmi forma, mert az egyes emberek egoizmusa még sokkal jobban meg lesz kötve, mint ma, az kétségtelen. Hogy ez a kényszerítő hatalom mily formá-

* Kritische Schlacht gegen die französische Revolution.

ban jelenik meg, az mellékes dolog, s az alatt az idő alatt is, melyen keresztül Engels az állami formát megtalálja, nagyon sokat változott. Az adózás, mint az állam jövedelmi forrása szintén nem lényeges vonás, hisz jól tudjuk, hogy a középkori államok jövedelmük legnagyobb részét magángazdaságukból szerezték. A dolog veleje az, hogy az állam a nemzeti jövedelem egyrészét a maga javára foglalja le. Ez a szocziálista társadalmi formában fokozottabb mértékben fog megtörténni, olyannyira, hogy eddig az alattvalók juttattak egy részt az államnak, azontúl pedig ép fordítva az állam fog juttatni az alattvalóknak bizonyos részt. Az eddig tárgyalt jellemvonások tehát a szocziálista társadalmi formában még élesebben fognak megnyilvánulni.

Hátra van azonban az államnak még egy Engels megállapította jellemvonása. Az állam mindig a gazdaságilag legelső osztály állama, mely osztály az állami hatalom segítségével politikailag is a leghatalmasabbá lesz, s új eszközöket szerez meg, hogy a leigázott osztályt minél jobban kizsákmányolhassa. Ha ez a vonás tényleg lényegbe vágó, úgy a szocziálista társadalmi forma állam nem lehet többé, mert abban kedvezőbb gazdasági helyzet nem fog létezni. Alapjában véve azonban az a körülmény, hogy az állam a *gazdaságilag leghatalmasabb* osztály érdekeit szolgálja, nem mondható általános (érvényűnek, mert ez, mint fentebb már elmondottuk, csak a magántulajdon korában igaz; ezen nagy történelmi korszakra ugyanis jellemző, hogy anyagi javakkal emberek cselekedeteire hatást lehet gyakorolni. Államok azonban a magántulajdon keletkezése előtt is voltak. A dolog lényege az, hogy minden egyes társadalmi korszakot jellemez az a korlátozó hatás, melyet valamely osztály egy másikra gyakorol, s melynek formája igen különböző lehet. Hogy milyen hatás fogja a szocziálista társadalmi formában az egyes osztályokat más osztályok javára korlátozni, elnyomni, az egyelőre meg nem állapítható; de, hogy keletkezni fog, az bizonyos, és pedig olyképen, mint azt a kisebbségek fejlődésének magyarázatával elmondottuk. Engels ezen tétele tehát nemcsak az államra, hanem bármely társadalmi formára nézve áll, mely a magántulajdon korában létezett, így esetleg pásztorkodó néptörzseknél is okvetlenül meg volt, a fönti hatalomra vonatkoztatva, s a mennyiben a magántulajdon intézményét elfogadták. Általában pedig az ilyen egy kisebbség gyakorolta korlátozó, kizsákmányoló hatások minden társadalmi korszaknak, minden társadalmi formának sajátosságai, s nem egyedül az államra

nézve jellemzők. A proletár osztályharcz ebből a szempontból csak annyiban bír külön állással, hogy a magántulajdon ellen küzd, s ez által azt a hatást is megszüntetni igyekeznek, melyet anyagi javak által lehet gyakorolni, míg a közvetlen megelőző osztályharczok ezen speciális hatás egyes formái ellen harcoltak.

Egyébként Marx és Engels teljesen kétségben hagynak bennünket a felől, hogy micsoda forma fogja helyettesíteni az államot. Legnagyobbbrészt frázisoknak kell nyilvánítanunk e tekintetben tett kijelentéseiket: »Die arbeitende Klasse, mondja Marx, wird im Laufe der Entwiekelung an die Stelle der alten bürgerlichen Gesellschaft *eine Association* setzen, welche die Klassen und ihren Gegensatz ausschliesst und es wird keine eigentliche politische Gewalt mehr geben, weil gerade die politische Gewalt der officielle Ausdruck des Klassengegengesatzes innerhalb der bürgerlichen Gesellschaft ist.«* Vagy Engels az »Ursprung der Familie«-ben: »Die Gesellschaft, die die Produktion auf Grundlage freier und gleicher Association der Produzenten neu organisiert, versetzt die ganze Staatsmaschine... ins Museum der Alterthümer.« Nincs azonban semmi tudomásunk arról, hogy mik azok a szabad egyesülések, mert hisz arra gondolni Bem szabad, hogy ezek oly konvenczióális szövetkezések legyenek, milyeneket az anarchizmus teóriája állít fel, a melyek pedig ily kijelentéseknél okvetlen az ember eszébe ötlenek.

Más helyeken Marx és Engels, és ma is nagy szeretettel sok teoretikus, úgy fejezik ki magukat, hogy a bekövetkező korszakban az állam helyét a társadalom fogja elfoglalni. Egy ily átváltozás lehetőségét mi kizártnak tartjuk, azon okból, hogy a társadalom vagy egyáltalában, vagy pedig a szocziálista forma létrejöttével meg nem valósítható.

Hogy ez utolsó kijelentésünk kettőségét megmagyaráz-hassuk, utalnunk kell arra, hogy ma a társadalom kifejezést két fogalom jelölésére használják, eltekintve attól, midőn hibásan a társaság helyett mondják. Társadalom alatt értjük egyfelől az összes emberi egyesületekben rejlő közös valamit, az emberek egyesülését bizonyos módok szerint, bizonyos célok elérésére. Másrészt pedig társadalom alatt értjük azon individuumok összességét, melyek a legtávolabbi értelemben is, kölcsönhatásban vannak. Így azután kimondhatjuk azt a látszólag paradox tételt, hogy a néphorda, törzs, nemzet, állam stb., egyrészt a

* Elend der Philosophie.

társadalom külső megjelenési formái, másrészt a társadalom alkotó részei.

Ha társadalmi formáról beszélünk, akkor természetesen a társadalom szót első értelmében vesszük, tehát társadalmi forma nem más, mint egyfajta egyesülési forma bizonyos kvalifikáló sajátságokkal. Első feltétel, hogy egy egyesülés társadalmi legyen, hogy egy tömeg ember közös érdekeinek megvalósítására irányuljon. A társadalmi egyesülés fő lényegét azonban mindig a társadalomból eredő, de azon felül álló kényszerítő hatalom adja meg, mely megegyezés alapján jön létre, egy másik, az együttélés szükségszerű következményeképp keletkező megegyezés biztosítására. Ez a megegyezéssel biztosított megegyezés a jog. Az első megegyezés a normára vonatkozik, a második az ezt biztosító kényszerre, s így áll elő a jog. A társadalom tehát oly emberi egyesület, mely jogot alkot a jobban való megélhetés céljából. A míg egy emberi egyesület jogot nem alkot, ha egyébként benne bizonyos megegyezés feltalálható is, addig nem társadalom. De a társadalom maga csakis formáiban jelentkezik, a néptörzs, horda, államtársadalmi formák, mert mind-egyiknek van joga, kényszerítő eszköze a normák megtartására.

Ha tehát Marx és Engels arra gondoltak volna, hogy a kapitalista állam bukása után »a« társadalom fogja annak helyét betölteni, akkor lehetetlenséget állítanak egyrészt, másrészt feleslegeset. A társadalom absztrakt fogalom: az emberi egyesülés bizonyos megegyezési renddel, s ennek megtartására irányuló kényszerrel, mely mint ilyen csak bizonyos formában valósítható meg. Ez a tulajdonság pedig a szocialista társadalmi formában szükségszerűleg szintén meglesz.

A másik fogalom, melynek kifejezésére a társadalom szót használjuk, mint említettük az összes kölcsönhatásban levő individuumok összessége. Ebben az esetben tehát a társadalmat a társadalmi formák alkotják, s ezen alakban a társadalom szintén fejlődésnek van alávetve. Ha meg akarjuk tudni, hogy meddig terjed valamely korban a társadalom, úgy keresnünk kell azokat a határokat, melyeken belül az individuumok összeműködése vagy kölcsönhatása felfedezhető.* Ilyképen lehet-

* Ily értelemben fogja fel egy helyen Engels is a társadalmat, az »Antidürring"-ben, midőn *Dürringel* szemben bizonyítani akarja, hogy az emberek akaratukra nézve nem egyenlők. „Zwei Schiffbrüchige sind auf einer Insel und bilden eine Gesellschaft.” A két ember társadalmat alkot, mert az individuumok kölcsönhatási határa csak kettőjüket foglalja magában.

séges, hogy valamely korban több ily társadalom is létezik; Amerika felfedezése előtt pl. abban a világrészben levő társadalom teljesen különálló volt az európaiktól, mert kölcsönhatásuk nem volt.

Nem gondoljuk, hogy Marx és Engels ily értelemben is gondolhattak volna a társadalomra, mint az államot helyettesítő formára. A legszerűbb értelmezés szerint, akkor a szocialista társadalmi forma életbelépte az egész társadalmat egy társadalmi formába fogná egyesíteni. De ha a szocialista eszmék megvalósulása addig késik, míg ez az esemény bekövetkezhetik, akkor ma még a szocializmussal nem kellene foglalkozni. Mindenesetre a közlekedés, a nemzetközi munkamegosztás, a műveltség egyenlősülése szervezettebbé teszi a társadalmat, mely szervezetségnek fokmérője a nemzetközi jog. De a teljes egybeolvadás az utópiák utópiái közé tartozik még ma.

Szóval tehát az államnak a társadalom által való helyettesítésére ily értelemben sem gondolhattak a mesterek, már csak azért sem, mert a szocialista forma megvalósulását sokkal közelebbre tették. Ez a kijelentés tehát pusztán frázis, ha csak abban az értelemben nem vesszük, hogy Marx és Engels az új társadalmi formát, melyben osztálykülönbségek nem léteznek, társadalomnak nevezték el. Ily feltevés azonban nem valószínű.

Az állam nem más, mint oly társadalmi forma, mely egy bizonyos területhez van kötve, s mindazon időtől fogva áll, s mindaddig tartani fog, míg egy bizonyos tömeg ember jogaival és kötelességeivel valamely területhez kapcsolódik. Megszűnése bekövetkezhet a társadalom szervezettebbé válásával, a közlekedés olymértű tökéletesedésével, mely az állandó lakhely szükségességét kizárja. Ez azonban még a legeslegtávolabbi jövőndő meséje. A történelmi fejlődésben eddig a legmagasabb fokot a társadalmi formák között az állami forma képezi. Mióta egy néptömeg valamely területen állandóan letelepedett, azóta a társadalmat képezték törzsállamok, feudális államok, ma kapitalisztikus államok, s a jövőndőben szocialista államok. Semmi nyom sem mutat arra, hogy más társadalmi forma jöjjön létre a következő szocialis változásnál, tehát a proletár-mozgalom abban sem különbözik a legközelebbiektől, a mit oly fenhangozva hirdetnek, hogy az államot fogja megszüntetni. A francia forradalom megszüntette a feudális államot, hogy helyébe a bourgeois államot alkossa meg, a proletár-mozgalom ezt fogja ledönteni, s helyébe a szocialista államot építi. Annak az osz-

tályharcznak, mely az államot akarja megszüntetni, nem az osztály ellentétek, magántőke, magántulajdon ellen kellene küzdenie, hanem az állandó lakhely, a területhez való kötöttség stb. ellen.

Látjuk tehát, hogy az eddig tárgyalt, Marx és Engels megállapította két különbözőség, nem jelöl ki külön helyet az osztályharczok között a proletár-mozgalomnak. Tulajdonképpen azonban csak elméleti jelentőségük van, s eredetüket az osztályharcz lényegének nem elég mély elemzésében találják.

Említettük, hogy a Manifestumban kifejtett különbségek között legfontosabb a harmadik, mert gyakorlati kilátása van a proletár-mozgalom taktikájának megválasztására. A proletárok, mondják Marx és Engels, nem járhatnak úgy el, mint az eddigi győzelmes osztályok, kik már megteremtett termelési formájukat kényszerítették rá a társadalomra, mert nekik nincsenek a termelési eszközök birtokukban, hanem azokat kell meghódítaniok. A proletár-mozgalomnak ez a végcélja: nem a pozíció biztosítás, mint eddig, hanem annak megszerzése. Ha pedig a dolog így áll, akkor a proletár-osztályharcz rövid utón is végezhet, akár erőszakosan, akár szépszerével kisajátítja a termelési eszközöket. Nem kell munkálkodnia azon, hogy előbb a proletár termelési formát megalkossa, s aztán induljon a döntő ütközetre, hanem előbb győz, s azután fogja elvégezni azt a működést, mely nélkül eddig az osztályok nem kerülhettek az uralomra. Sikeres lehet ily kisajátítás forradalom, pucscs s más erőszakos mód által. Sikerülhet olyképen, hogy a bourgeois-osztály önként távozik, mert uralkodása oly óriási nyomort szül, mely a termelést lehetetlenné teszi.

Feltéve azt az esetet, hogy a proletár kisajátítás sikerült volna akár a Manifestum megírása idejében, akár létrejönne ma, bizonyos, hogy általa csak óriási nyomor, s a régi régi-méhez való visszatérés következne be, mert a termelés az ily módon felszökött szükségleteket kielégíteni nem volna képes, továbbá hiányozna a vezetés, mely tisztet ma a vállalkozó tölti be. A legnagyobb fejetlenség fogna uralkodni, senki sem tudná mihez fogjon; a statisztika még nem mutatta ki az egyes szükségletek nagyságát, a szükséges munkaidőt, melynek pontos tudása pedig a szocialista termelésnél okvetlen szükséges. Szóval tehát önkéntelenül is azon meggyőződéshez jutunk, hogy ez a harmadik különbözőség ép úgy hibás, mint az eddigiek voltak, s a kisajátítók kisajátítása mindaddig nem mehet végbe

a maga teljességében, míg a proletár termelési forma azon fejlődési fokra nem ér, hogy az egész társadalommal, illetve társadalmi formával el lehet fogadtatni. Ebből az következik, hogy a proletár harcz legfontosabb részének a gazdasági téren kell végbemennie, a politikai és ideológiai harcz csak ennek segítő-társa, de magában nem elégséges a proletariátus emanczipálására. Hogy mi a proletár termelési forma, arról később akarunk szólni.

Különben megtalálhatjuk azt az okot, mely a mestereket ebbe a tévedésbe vitte, ó ez a Manifestum nagyfokú utopizmusa, mely abban nyilvánul, hogy a proletár-osztályharcz érettségi fokát nagyon is túlbecsülte: a mikor az csak jóformán erőhöz kapott, azt hitte, hogy a legközelebbi jövő már a proletárok diadalát hozza magával, s egész komolyan foglalkozott a bekövetkezendő forradalommal, sőt annak taktikájával is, melynek feladata lesz a kapitalistákat az uralomról letaszítani, s mely bekövetkeztén, eredménye a nagyiparnak Európa-szerzte való elterjedése lesz. Bizonyos azonban, hogy a Manifestum megírása idejében a közeli győzelem szem előtt tartásával oly következtetésre kellett jutni, mint a melyet ez a harmadik különbözőség kimond: hogy a proletároknak nem lehet semmit sem biztosítani, hanem a meglevő biztosításokat kell csak lerombolniok, mert akkor a proletár-mozgalom azt a képet nyújtotta, hogy egy nyomorult tömeg küzd az uralomért egy hatalmas kisebbség ellen, mely küzdelemben neki a hatalmat kell megszereznie.

A proletár mozgalom taktikája jóformán máig a Manifestum e már tárgygyalt kijelentésén alapult. A Kommunisták Manifestum lehetségesnek tartotta a proletár-osztály diadalát a legközelebbi jövőben bekövetkező forradalom által. Marx és Engels az elmélet keletkezése idejében a revolúciónizmus hatása alatt állottak, maga Engels elmondja a »Klassenkämpfe in Frankreich« előszavában, hogy Franciaországnak 1789—1830-ig terjedő történelme, mely a forradalmak folytonos sora volt, nagyon befolyásata őket. Nem kételkedtek abban, hogy a döntő ütközet forradalom lesz, mert »Das Proletariat, die unterste Schichte der jetzigen Gesellschaft kann sich nicht erheben, nicht aufrichten, ohne dass der ganze tiberbau der Schichten, die die offizielle Gesellschaft bilden, in die Luft gesprengt wird«.

A Manifestum megállapítja ennek a forradalomnak taktikáját is, mely, hogy úgy mondjuk, egy »politikus« fogáson

alapszik. A bourgeoisie ebben az időben bizonyos forradalmak által küzdött a reakció ellen, mely forradalmakban segítő társa volt a proletariátus. A proletariátusnak ezeket a forradalmakat kell kihasználni, hogy uralmát megalapíthassa. Egymagában nem elég erős a bourgeoisie és a feudálnemességgel szemben, tehát segíti a bourgeoisie-át a nemesség ellen, s a kivívott győzelmes harc után a proletariátus a szövetséges társ ellen fordul, kicsavarja kezéből a hatalmat, a magányos bourgeoisie-ával majd elbánik a proletár-osztály. A Manifestum ezt az eljárást részletesen kifejti Németországra vonatkozólag. Ugyanígy akarták kihasználni a francia szocziáldemokrata mozgalmat, melyet politikailag Ledru-Bollin, irodalmilag Louis Blanc vezetett. Mozgalmakat tehát nem akar Marx és Engels megalkotni, hanem azokat csak irányítani. Az egyes mozgalmaknál, mondja a Manifestum, az legyen a cél, hogy bennök a tulajdonkérdést juttassák első helyre, hogy a proletariátus mindig ébren tartassák. Ez a ravasz, utógondolatokkal telt taktika csak egy gyenge osztály eljárása lehet, s mit sem könnyebb elképzelni, mint hogy a győzelmes bourgeoisie az ellene támadt hűtlen szövetségést is legyőzi.

Az 1848-as forradalmak Parisban, Bécsben, Berlinben tényleg bekövetkeztek. A kezdetben való győzelmek után bekövetkeztek a 49-i teljes leveretések. A forradalmi bourgeoisie legyőzetett s vele bukott a proletariátus is. Ezeket a vereségeket Marx és Engels jelentéktelen eseményeknek tekintették, s 1850-re új forradalmat vártak egy újabb gazdasági krízissel kapcsolatban. Majd a krími hadjárat következményeképp remélték az új forradalmat, mely szintén nem következett be. Az 1871-i Commune teljesen a Manifestum taktikája szerint kerül az uralomra, de a győzelmes bourgeoisie csúfosan elbánik a hűtlen szövetségestárssal, s a proletárok Mac Mahon golyói által vesznek el.

A történeti események tehát megmutatták, hogy a proletariátus, legalább is a XIX. század gazdasági és politikai viszonyai között, forradalom által nem juthat uralomra. Annyiban használtak e forradalmak a proletár-mozgalomnak, hogy fejlődését előmozdították, s az egyes osztályok helyzetét tisztázták, a mennyiben a középkorból fenmaradt egyes középtagokat eltörölték. Mindezt őszintén bevallja Engels: »Wenn sogar diese mächtige Armee des Proletariats noch immer nicht das Ziel erreicht hat, wenn sie weit entfernt den Sieg mit einem grossen Schlag zu erringen, in hartem, zähen Kampf von Position zu Position langsam vordringen muss, so beweist dies ein für

allemaal, wie unmöglich es 1848 war, die sociale Umgestaltung durch einfacher Überrumpelung zu erobern«. Lehetetlen manapság a militarizmus óriási kifejttségénél fogva, és semmi remény sincs arra, hogy a hiányosan felszerelt, szervezetlen proletár tömeg ellen tudjon állani az ölü technika minden vívmányával ellátott katonaságnak.

A Manifestum tart fenn egy másik eshetőséget arra az esetre, ha a proletár-forradalmak nem sikerülnének. Az összes eddigi társadalmak, mondja Marx és Engels, elnyomó és elnyomott osztályok közötti ellentétben nyugodtak. Hogy azonban egy osztályt el lehessen nyomni, szükséges, hogy legalább megélhetése biztosítva legyen. A munkásosztálynál azonban ép ellenkező jelenség mutatkozik, mert nyomora folyton nő olyannyira, hogy azon fokra fog érni, hogy a termelés lehetetlenné válik, a bourgeois-osztály kénytelen elhagyni helyét, s létrejöhet az új gazdasági és társadalmi forma.

Ez az eshetőség igen valószínűtlen kibonyolulás, még abban az esetben is, ha tényleg a munkásosztály nagy nyomora bekövetkeznék. A nyomorgó proletártól, ha erőszaktól nem kell tartani, nem fél a bourgeois, s ezen ok miatt nem is mond le az uralomról, sőt ez esetben mérhetetlen nagy időig mindig uralkodni fogna, mert mindig meg fogja várni, míg a természetes kiválasztás egy csomó nyomorgó proletárt átsegít a túlvilági kommunisztikus formába, s az egyensúly helyreáll.

A most tárgyalt tétel vezetett azonban másrészt arra a taktikai eljárásra, mely a proletariátus nyomorát akarja növelni, azt hívén, hogy ez által közelebb hozza a mozgalmat a célhoz.* Csakhogy itt a titkos cél nem az, hogy a bourgeois osztályt a termelés lehetetlenné tétele által lemondásra bírják, hanem, hogy ezáltal egy nyíltan elvetett, de titokban remélt proletár-forradalmat lehetségessé tegyenek, mert a nyomor kétségtelenül revolutionär. Egyik eszköze ennek a felfogásnak az az irányzat, mely a kapitalista társadalmat akarja rontani,

* Marx pl. a szabad kereskedelemről szóló beszédében, mely az „Elend der Philosophie” német kiadásában jelent meg, a szabad kereskedelem mellett szavaz, csak azért, mert bomlasztólag hat, s a szociális forradalmat elősegíti. A góthai program bírálataiban a gyermekmunka általános eltiltása ellen nyilatkozott, mert az reakcionär, míg a gyermek részvétele a termelésben hatalmas revoluczióálló eszköz. — Basch a gyarmatosítás ellen nyilatkozik, mert az szerinte a kapitalista társadalom összeomlását megakadályozza, stb.

beteggé tenni, holott nagyobb bünt a proletariátus ellen elkövetni nem lehet, mint ily politikát követni.

Különben a nyomorral való kombinációt maguk a tényleges fejlemények kizárják, melyek a proletariátus anyagi fejlődése felé visznek. A munkástörvények mind a proletár életmódjának javítására törekednek, a szociáldemokrata pártok vívmányai szintén nem a nyomor előidézésén fáradoznak. Bizonyos, hogy a fejlődés folyamán a munkások anyagi helyzete nagy mértékben javult.

A Manifestum taktikája speciális vonásaiban tehát elavult, de a szociáldemokrata pártok taktikája mindeddig nem haladta túl a Manifestum elméleti álláspontját. Sőt ez az elavult eljárás alapján sokkal tisztább, határozottabb, kitűzött cél felé törő, s nem oly ingadozó, mint a mai taktika, mely maga sem tudja, miért küzd, s azt sem, hogyan küzdjön.

Engels a »Klassenkämpfe« előszavában rámutat a parlamenti harcra, mint a mely a leghathatósabb és legveszedelmesebb fegyver a proletariátus kezében. Nem győzi dicsérni azokat a hatásokat, melyeket az általános szavazati jog létrehozott, s felállítja az ellentétet, mely abban nyilvánul, hogy a forradalmárok a nyugodt viszonyok között sokkal jobban boldogulnak, mint a lázongások, zavarok közepette. Tényleg az általános választójog nagy hatalmat adott a proletariátus kezébe, s a választások eredményei mutatják, hogy értik is annak használatát. Az ideiglenesen felállított programok kivételével azonban semmiféle cél nincs, mely felé az egész parlamenti harc tartana. Kétségtelen, hogy a munkásosztály anyagi jólétének emelése, a proletariátus szervezése helyes cél, de a végezel kitűzésétől való idegenkedés az egész mozgalmat bizonytalanná teszi. Mi célnak szolgáljanak azok az eredmények, melyeket a proletárok a parlament által kivívtak?

Van egy elméleti irányzat, mely a munkásosztály szervezettségét arra akarja kihasználni, hogy a sztrájkjelzés túlkövetkezetes kivitele által a bourgeois-osztályt hátrálásra bírja. A számos sikerült sztrájk, mely a proletariátus erkölcsi erősödésén kívül az anyagit is magával hozta, felbátorítja ezeket a teoretikusokat arra, hogy egy általános sztrájkjal lehetségesnek tartásuk a proletariátus győzelmének kivívását. Ez az általános sztrájk tulajdonképp nem a termelés összes ágaiban volna szükséges, hanem csak azokban a forgalmi és ipari ágakban, hol óriási tőke van felhalmozva, pl. a vasutaknál,

kikötőknél, fonó-, szövőgyárakban. Nem is volna szükséges, hogy az egész országra kiterjedjen, hanem elégséges, ha csak a nagy városokban következik be. Ezek a nagy városok képezik a kapitalista társadalom alapköveit, ha ezeket megingatjuk, utánok dől az egész építmény.

Már a proletariátus mai szervezete mellett sem volna lehetetlen egy ilyen általános sztrájk kimondása és megindítása. A mai termelési forma mellett azonban nem valószínű, hogy sikerülni fog, s ha keresztülviszik is, eredménye csak nagy nyomor lenne és vissza kellene térni az erőszakosan tönkretett rendszerhez. Egyébként a mai társadalom sokkal erősebb, mintsem ily sztrájjal szembe ne tudna szállni. Nem számíthat továbbá a munkásosztály ily sztrájknál a népesség többi osztályainak sem erkölcsi, sem anyagi támogatására, s különösen az első nélkül nem igen szokott semmiféle sztrájk sikerülni. Ezek tulajdonképpen csekélyebb fontosságú okok, sokkal fontosabb az, hogy egy ily óriási sztrájkoló tömegnek hosszabb ideig való eltartása azokkal az eszközökkel, melyek ma a munkásosztálynak rendelkezésére állanak, nem lehetséges. Hiányzik még egy tényező, mely a proletariátus győzelmében okvetlen szükséges, s mely nélkül az erőszakos kisajátítás is eredménytelen. Ez a proletariátusnak a kapitalista-osztálytól való anyagi függetlensége. A kapitalista termelési formát nem az jellemzi, a mit a szocialista teoretikusok állítanak: hogy többlet-értéket akar termelni, mely többlet-érték létele a maga tisztaságában úgy sem bizonyítható be, hanem jellemzi az a kényszerűség, mely a termelés létrejöhetéséhez a kapitalistát és a munkást egymáshoz köti. Ez a kényszerűség a két osztály megélhetésére nézve is áll. Ma a termeléshez nemcsak munka és tőke, hanem ezek megszemélyesítése, munkás és tőkés szükséges. Ha sikerül bármely oldalról is ezt az összekötő lánczot megbontani, ha sikerül valamely osztálynak magát a másikkal szemben emancipálni, ezáltal megszünteti az összetartó kényszerűséget s vele bukik a kapitalista termelési forma, s ezzel együtt a kapitalista társadalmi forma. Ez az osztály nem lehet más, mint a proletár, mert az ő érdekei ellenkeznek ezzel a kényszerűséggel, míg a kapitalistának ez a kényszerűség javára szolgál. Igaza van tehát Marxnak, mikor a Manifestumban kijelenti, hogy az egyedüli forradalmi osztály ma a proletár.

Annak a termelési formának, mely ily kényszerűséget megszüntessen, ki kell zárnia a tőkést, mint személyt a ter-

melésből, tehát a munkásoknak kell lenni a tőkéseknek is. Ezek a formák nem mások, mint a munkás termelési szövetkezetek, melyek természetesen a fogyasztási szövetkezeteket követelik meg, olyképen, hogy az egyes termelési szövetkezetek más viszonylatban egymással szemben, mint fogyasztók lépjenek fel. Ezek a szövetkezetek ma már szórványosan megtalálhatók, s mi azt hiszszük, hogy rendszeres fejlesztésüktől várható a szociális kérdés megoldása. A kapitalista személye kizárható az által, ha vagy a munkások adják össze a tőkét, vagy az állam bocsátja azt rendelkezésünkre, nem kapitalista minőségben. A fejlődés bizonyára nagyon sokáig fog még eltartani, de eredménye az lesz, hogy mindig több és több munkás lesz a szövetkezetekben, melyek a termelés mind szélesebb területére fognak kiterjedni. Ha a munkások képesek lesznek szükségleteiket teljesen vagy legnagyobb részben saját kebelükön belül előállított jószágokkal kielégíteni, ez által a kapitalisták a termelés mindnagyobb részéről leszorulnak, egyrészt, mert fogyasztóik tömege nagyon lepad, miután a munkások saját szövetkezeteik által elégitik ki szükségleteiket, másrészt pedig azért, mert egyes kapitalista vállalatokhoz nem akad munkás.

Mindennek bekövetkezése annál valószínűbb és annál gyorsabb, minél egészségesebb a kapitalista társadalom,* minél gazdagabb a proletariátus. Egymás mellett fognak fejlődni a leghatalmasabb kapitalisztikus vállalatok s a kommunista termelési intézmények, egyik a legmagasabb fokú kialakulásában, másik csecsemő korában. Igaza van Jaurésnek, midőn a jövőendő alakulást úgy látja, hogy a kétfajta ellenséges intézmények egymás mellett fognak állani. A fejlődés folyamán azonban a mindinkább erősödő szövetkezetek leszorítják a kapitalisztikus termelési formát, s láthatjuk ugyanazt a tüneményt, melyet az eddigi gazdasági változásoknál is tapasztalhattunk: egy kifejlett gazdasági forma megsemmisíti a régit. Elméletileg tehát lehetséges a szociálista gazdasági forma megalakulása a szövetkezetek hatása következtében, s e gazdasági változás magával fogja hozni a társadalmi változást is.

Valószínű, hogy a gazdasági változásnak politikai proklamálása az egyes országokban nem fog egyformán megtörténni. Lehetséges, hogy békés úton megy végbe, bekövetkezhet azonban

* Bernstein a „Zur Theorie und Geschichte des Socialismus”-ban: »Je reicher die Gesellschaft um so leichter und sicherer die socialistischen Verwirklichungen».

az az eset is, hogy az uralkodó osztály erőszakkal iparkodnék a változást megakadályozni. Erre az esetre fenyegető fegyver a proletariátus kezében a forradalom és az általános sztrájk, mi szintén forradalom: a passzivitás forradalma. Mikor a proletariátus anyagi fejlődésének azon fokára jut, hogy szövetkezetei által képes lesz legalább elsőrendű szükségleteit kielégíteni, akkor végbemehet egy ily forradalom vagy általános sztrájk. Nem osztjuk Engels nézetét, hogy a proletár-forradalom egyáltalában lehetetlen, s ezen nézet helyességét a mai korra s a közel jövőre nézve tartjuk csak helyesnek. Ő maga mondja a XIX. század első felének forradalmairól, hogy azok csak abban az esetben sikerültek, ha a forradalmárok a katonaságot ügyüknek megnyerték. Az akkori forradalmárok, mint tudjuk, a bourgeoisának voltak egy töredéke, s vereségük oka az volt, hogy a katonaság a másik nagyobb bourgeois szárny szolgálatában volt. Egy jövőző proletár-forradalomnál sincs azonban annak lehetősége kizárva, hogy a katonaság a proletariátus ügyének szolgáljon. Sőt ennek az esetnek be kell következnie, ha a népesség túlnyomóan nagy része a szocializmus eszméit, mint érdekeire legjobban megfelelőt, magáévá teszi, a mi nélkül ama átváltozás úgy sem történhet meg. A katonaság mai szervezete mellett, midőn az emberanyag folyton változik, nem lehetetlen a katonákat már eleve a szociálista eszméknek megnyerni, s ez a működés hatásában annál biztosabb, minél nagyobb a közműveltség, s minél rövidebb a szolgálati idő. Természetes azonban, hogy akár forradalmat, akár általános sztrájkot megkísérelni mindaddig, míg az idők teljessége el nem érkezik, nem más, mint öngyilkosság.

Fejtegetéseink eredménye tehát az, hogy a szociálista forma a munkásszövetkezetek által valósulhat meg. Ez a felfogás azonban más oldalra igen érdekes perspektívát mutat. A proletár társadalmi forma, a mint azt elképzelni tudjuk, nem más, mint egy óriási termelési és fogyasztási szövetkezet. Ebben az esetben azonban a proletár-osztályharcznak a Manifestum megállapította harmadik különbözősége sem állja meg helyét, mert a proletároknak is előbb meg kell alkotniok a maguk termelési formáját s azt biztosítaniok, ép úgy, mint ezt a folyamatot a megelőző osztályharczoknál láttuk.

Abban sem különbözik a proletár-osztályharc az eddigiektől, mint már láttuk, hogy addig ez sem diadalmaskodhatik, míg érdekei nem a túlnyomó nagy tömeg érdekeit képviselik. Két-

ségtelen, hogy ma még a proletár-osztály nem alkotja a többséget, s a mozgalom egyik főtörekvésének kellene lenni, hogy azokat az osztályokat, melyek a nagy francia forradalom bourgeoisiájából a kapitalista-osztály mellett kifejlődtek, a proletárok ügyének megszerezze. Szemmellátható dolog ugyanis, hogy a mai kapitalista-osztály nem egyezik azzal az osztályal, melyet a francia történetírók neveztek el bourgeoisiának, s mely a direktórium által került az uralomra, hanem abból fejlődött ki az osztályok keletkezési folyamata szerint. A közbeeső osztályokat kell a proletariátusnak megnyerni, s az elzárkozottság taktikája semmi esetre sem segíti elő a munkásosztály ügyét. Különösen hatalmas eszköz volna e célra a szoczialista teoretikusok által annyira megvetett utópizmus, a végezel kitűzése, mert a legtöbb ellenvetést a szocializmus ellen nem elméleti szempontból teszik, hanem praktikus kivihetőségét vonják kétségbe.

A másik osztály, melyet okvetlenül be kell vonniok a proletároknak saját mozgalmukba: az a parasztosztály, s nem csupán a mezei munkások csoportja. Az az utópisztikus terv, melyet elméletileg bizonyítani igyekeztem: a szocziális kérdés megoldása munkásszövetkezetek megalkotása és általánossá tétele által szükségkép megköveteli kiegészítésül a mezőgazdasági szövetkezeteket is, melyeknek megalkotása pedig már annyi esetben kudarcot vallott. Azt hisszük azonban, hogy az a körülmény, mely az újabb mezőgazdasági fejlődésben Marx elmélete ellen oly kínosan szólt: a kisebb üzemek keletkezése a nagyüzemek rovására, ennek az irányzatnak, mely szövetkezetek alapítására igyekszik, csak kedvezni fog.

Természetesen ezt az általunk rajzolt fejlődést nem fogja a legközelebbi jövő meghozni, s csak hosszú fejlődés után érünk el oda, s a közvetlen cél a munkásosztály anyagi megerősítése kell, hogy legyen, mi azonban egy mozgalom sikeréhez és biztonságához szükségesnek tartjuk egy távolabbi célpont kitűzését.

Összefoglalva tehát fejtegetéseink eredményét, azt találjuk, hogy a proletár-osztályharcz vázában nem különbözik az eddigi osztályharczoktól. Ép úgy, mint az előbbieik, csak akkor diadalmaskodhatik, ha a népesség túlnyomóan nagyrésze érdekeivel megegyezőnek tartja, küzdelmének célja, mint az előzőknél is, előbb a gazdasági hatalom megszerzése, majd ennek biztosítása az állami hatalom által. Eredménye egy új államforma lesz, a szoczialista állam, melyet majd ugyanaz az erő, mely létrehozta, az osztályharcz, fog megsemmisíteni. *Káldor Imre.*

A TRAGIKUM PSZICHOLÓGIÁJA.

Csak az a vég, csak azt tudnám feledni!
Madách Ádám-ja.

A tragikumról Aristotelestől kezdve sokan és sokat irtak. A jelen cím alatt egyáltalán nem célunk e sokféle elméletet és magyarázatot ismertetni. Mi itt az esztétikai érzések vizsgálatában pozitív úton nyert eredményeink alapján természeti magyarázatát akarjuk adni a tragikum érzésének. A különféle esztétikai érzések s a velük kapcsolatos esztétikai jelenségek hosszas, tágkörű vizsgálata vezetett bennünket e rejtelmesnek tetsző, de — bátran mondhatni — az elmélkedő esztétikusok által még rejtelmesebbnek megtett érzésjelenség, a tragikum érzésének természeti magyarázatára. Az olvasó azután a különféle elméleteket összehasonlíthatja e pozitív, természeti magyarázattal s meggyőződhetik, hogy e természeti magyarázat egyszersmind legteljesebb, legeredetibb meghatározását adja a tragikum érzésének, míg az egyes elméleti esztétikai s metafizikai meghatározások többé kevésbé hiányosak, tökéletlenek, a mennyiben nem eredeti alakjában ragadják meg az e lelki folyamatban összeelegyedő tényezőket, hanem csak másodlagos, sőt esetleg harmadlagos vonatkozásaikban.

E meghatározásokban ugyanis többé-kevésbé szerepel valami Egy és valami Általános, mely Általános ezt az Egyet, — mely kiváló erejénél, kiváló képességeinél fogva szembeáll vele, valósággal kihívja, de a küzdelemben aztán mintegy, megtagadja önmagát, — a maga Általános voltának erejével eltiporja, megsemmisíti. Nevezik aztán a különféle meghatározások ezt az Általánost »egyetemes«-nek, »együttleges«-nek, »társadalmi, erkölcsi világrénd«-nek. Így nálunk is Gyulai egyetemesnek s együttlegesnek, Beöthy egyetemesnek mondja.

Azok a meghatározások pedig, a melyek a tragikum érzését a fenséges hatásából akarják magyarázni, ezáltal rendesen csak y-t tesznek az x helyébe, újabb ismeretlent az előbbi helyébe. Még legközelebb látszanak jární azok, a kik érzésekkel igyekeznek meghatározni, így már több, mint kétezer év előtt Aristoteles a »félelem« és »szánalom«-mai, ezzel az ő »tragikai ikerpár «-j árai, mint a hogy Klein elnevezte s a mit a legtöbb illetén meghatározás bizonyos változatban ismételt vagy körülírt. De mért keltenek az ily jelenségek ily ellentétes és egymással mégis elegyülő érzéseket?

Tekintsünk végig már most Shakespeare tragédiáin. Itt van a velencei köztársaság ékessége, Othello, ez az izzó vérű mór, kit vére, féltékenysége romlásba sodor a sima lelkű, nyugodt vérű, sokszor nem egyenes lelkű fehérek között. Amott a férfíúi bátorság és ügyesség kiválósága önuralom nélkül Antoniusban kapcsolódva a szerelemben Cleopatra női bájával, finomságával, de a melyben szintén hiányzik az erkölcsi erő, szemben mindez a római jellem határozott, sziklaszilárd s alapjában rideg erkölcsű, bár hanyatláskori alakjaival. Emitt az ifjú önfeledt szerelmesek, Rómeó és Júlia szemben a két család gyűlölettől terhes légkörével, melyben fiatalon kell elfonnyadniok. Amott az egyéni kiválóságában féktelenül kevély, a hitvány, háládatlan népet véghetetlenül megvető hős, a haza megmentője, kiből honáruló lesz, Coriolanus szemben hazájával: Bómával. Tovább a nagyravágyás szenvedélyében gyilkossá aljasodó Macbeth szemben egész országa jobb felével. Majd a vérengző zsarnok és hős III. Richárd szemben országával és a szépszavak, külsőségek után induló s legkisebbik leányát, Cordeliát könyörtelenül, ridegen eltaszító Lear király szemben a könyörtelen, rideg világgal. És végre a tépelődés halhatatlan alakja: Hamlet, ki habozásával ártatlanok vesztét okozza, kiknek hozzátartozóival szemben pusztulnia kell.

A költészetből és pedig a sajátlag tragikai költészetből vettük példáinkat, mert a többi művészetekben meglehetősen ritka az igazi tragikum. Így a képzőművészeteket illetőleg, ha korunk gazdag festészetén végigtekintünk, alig találunk egy-egy olyan képet, mint például Munkácsy Mihály *Siralomház*-a, mely teljes tragikumot fejezne ki. Helyesen mondja Beöthy A tragikum«-ról írt nagy munkájában, hogy a tragikum érzésének fejlődő jelleme alkalmatlanná teszi a térbeli, a képzőművészetbeli kifejezésre. A zene meg az érzésnek merőben az

egyes hangulatait fejezi ki, igaz, hogy ezeket hatalmasan és elemi erővel, de minden határozott gondolattársítás nélkül, mely a tragikus költészetben oly teljessé és erőssé teszi a tragikum érzését.

Ha már most a velencei mór, az Egyiptomban mulató római, a veronai bús szerelmes pár, a hazáját megmentő hősből lett hazaáruló, a nagyravágyás iszonyú rabjának, a zsarnokság démoni alakjának, a viharban az elemekkel vitázó bolond királynak s a tépelődés mélabús áldozatának szomorú történetén végigtekintünk, láthatjuk, hogy mindazon esetekben, melyek többé-kevésbé felkeltik bennünk ezt a rejtelmes, borús, magával ragadó, fölemelő s mégis mélyen lehangoló, szinte fájó érzést, — mindazon esetekben tényleg van valami Egy s valami Általános. E kettő küzd egymással, míg az Egy elbukik az Általánossal szemben. Az is érezhető, hogy ez az Egy kiváló a többi közül, hogy ép ezért sérti meg az Általánost s ezzel mintegy kihívja, szembeszáll vele, de az is érezhető, hogy a küzdelemben megtagadja önmagát, engedni látszik s ép ekkor dől el sorsa: elbukik.

De hát ezek fogalmi viszonyok: Egy és Általános; ez gondolkodásunk kiváló tárgya, mi köze lehet azonban érzelmeinknek mindehhez? Hogyan kelthet az Egy s az Általános küzdelme, míg az Egy elbukik, megsemmisül az Általánosban, — hogyan kelthet ez ily mély, egész valónk legbelsőbb húrjain játszó érzést, mint a milyen a tragikum? Mert ha ez érzést érezzük, tudjuk, hogy egész lényünk vágyaival, törekvéseivel, akaratával résztvesz benne, alterálva van hatása alatt. Nem is találjuk mását e tekintetben ez érzésnek. Nincs más ily érzés, mely daczára, hogy csak esztétikai, csak eszmei, ideális érzés szemben a valóságos érzelmeinkkel, mégis ily általános, ily mély hatással volna egész belső valóságunkra.

Hagyjuk el tehát ezt az Egyet és Általánost, noha ezeknek s küzdelmüknek konstatálása a ránk ható tragikus példákban határozott tény, de csak olyan másodlagos vagy harmadlagos lehet, mely más tények eredménye, tudniillik olyanoké, a melyek érzésünkre vannak befolyással. Vegyük kezünkbe a minden tudományok legbiztosabb módszerét az indukziót s induljunk el annak rendje és módja szerint.

Minden szellemi működésünk a lelki élet elemén az érzékleten az egyszerű érzéki benyomáson épül fel. A legbonyolultabb gondolkodás-műveleteink is csak a tapasztalat nyújtotta

érzékletek kombinációja, viszonyítása, elvonása stb. így lesz érzéki képből, ha felelevenedik, pszichológiai kép s ha csak általánosan emlékszünk rájuk, s ez már elvonás, az érzéki képekből képzet, s az elvonás különféle foka szerint különféle képzetek, fogalmak, eszmék s legvégül egészen általános fogalmak. Az ítélet, a következtetés, az igazság mind csak ezek kombinációi.

Az érzékiség segítségével a fent idézett példákról is képeket, fejlődő képsorozatokat kapunk, melyeket értelmünk aztán felfog, azaz összeköt, egybekapcsol.

De ezzel semmire sem haladtunk. Itt nemcsak felfogásról, hanem érzelmi hatásról van szó. Hát ez az érzelmi hatás, ez is kívülről, az érzékiség útján jön? Nem; az elemző pszichológia kimutatta, hogy minden benyomásnak van többé-kevésbé érzelmi, érzésszerű színezete, a mit máshol *hangulati velejáró*-inak neveztem. Ezt a velejáró hangulatot, ezt a mi belső valóságunk adja hozzá a külső benyomásokhoz. A külső benyomásoktól, a tárgyak e hatásaitól, képeitől mindig meg kell különböztetnünk azokat a hangulatokat, melyek hozzájuk kapcsolódnak s melyek a legújabb vizsgálatok szerint voltaképp nem egyebek, mint a test, ép e hatások folytán létrejött változásainak megérezése.

Tragikus példáinknál a külső képhez, képsorozathoz egészben mindig ilyen borús, lehangoló és mégis felemelő rejtelmes érzés járul belső valóságunk részéről. Az oka mindennek nem lehet más, mint a mit minden ilyen esetben közösnek találtunk, mindegyikben ott találtuk: az Egy s az Általános küzdelme stb.

De miért kelti fel ez a tényező, ez a külső ok mindig azt a belső érzéskomplikációt, a mit tragikumnak nevezünk, azt a borús, titokzatos, felemelő s lehangoló érzést? A tragikus képek sorozata elágazódnak sajátos képzetkapcsolásaival központi idegrendszerünkben, mért kelt fel benne ilyen és ilyen sajátos érzést?

Vegyük csak közelebről szemügyre ezt a benyomásokhoz csatlakozó érzést, ezt a hangulati velejárót. Hogy milyen hangulatot kelt bennünk valami külső benyomás, mily érzés forrása lesz, igen különböző lehet. Általában a két ellentétet különböztetjük meg: kellemes vagy kellemetlen. A mi jól esik s a mit kívánok, kellemes; a mi rosszul esik s a mit nem kívánok, kellemetlen. E két ellentét, mint két pólus irányában számos változat lehetséges. Ez általános megkülönböztetésen

kívül azonban szorosabban nem osztályozhatók. Hogy mi voltaképp a kellemes és kellemetlen, erre nézve arra a meggyőződésre jutottak az újabb vizsgálók, hogy kellemes érzést kelt, ami előmozdítja, fokozza az életműködéseket; kellemetlen, a mi hátráltatja, csökkenti. Így az öröm is első sorban az élénkebb képzetműködés folytán létrejött élénkebb szívűködés és vérkeringés, viszont a bánat főleg az elakadt, a megakadt vagy pangó képzetműködés folytán létrejött zavartabb, fáradtabb szívűködés és vérkeringés.

Az érzéseknek e kellemes — kellemetlen, mondhatjuk fiziológiai osztályozása mellett, lehetséges azonban más osztályozásuk is. Ha ugyanis az érzést nem mint egyes, különálló életjelenséget tekintjük, hanem az egymásra következő érzések változatos játékát vesszük szemügyre, úgy találjuk, hogy bizonyos érzések újból és újból ismétlődnek kapcsolatosan mindig az őket felébresztő tényezőkkel. Az érző egyén előtt, az érzés előtt e tényezők az érzés tárgyai, irányaiaként tűnnek fel. Így szeretünk valakit, szeretetünk tárgya az illető, pedig tulajdonkép ő a forrása ez érzésünknek, ő a felidézője. Az érzés azonban mégis rávonatkozik, a mennyiben képzetével kapcsolódik.

Ha az érzések egymást követő változatos játékában az ily határozott vonatkozású érzéseket közelebről tekintjük, úgy találjuk, hogy az érzés tárgya lehet mindenekelőtt maga az illető egyén s aztán más egyén illetve egyének bizonyos összessége, így különböztetik meg az önös, egoisztikus és a másokra vonatkozó altruisztikus érzéseket.

Az egyéneken kívül álló egyéneket pedig szemben az egyénnel, természeti, biológiai elnevezéssel fajnak nevezzük. Ha tehát szigorúan a természeti tények mellett akarunk maradni, azokat az érzéseket, a melyeket önös, önző, egoisztikus érzések elnevezése alá foglalnak össze, *egyénieknek*, a melyeket pedig szimpatikusoknak, altruisztikusoknak, tuisztikusoknak, etikusoknak, morálisaknak, szociálisaknak mondanak, fajiaknak kell neveznünk.

Az érzések e biológiai felosztásának alapja pedig az a két hatalmas erő, az *önfentartó* és a *fajfentartó* ösztön, mely az egyénben munkál.

Az önfentartó ösztön az egyénben az egyén fenntartására törekszik. Kíván tehát mindent, a mi előmozdítólag s kerül mindent, a mi hátráltatólag hat az életműködésre. Kívánja a gyönyört. Kerüli a fájdalmat.

A faj fenntartó ösztön az egyénben a faj fenntartására törekszik. Kivan tehát mindent, a mi előmozdítólag hat a faj fenntartására, életére s kerül mindent, a mi hátráltatólag hat a faji életére. Kívánja a mások gyönyörét s kerül a mások fájalmát.

Az érzéseknek e biológiai osztályozása ösztöneink szerint esztétikailag is fontos. Ha a szép főbb formáit tekintjük ugyanis nyilvánvaló, hogy például a fenséges a külső erővel, nagysággal szemben az egyéni ösztön félelmének, veszedelmének bizonyos fokú érzése ép úgy, a hogy a nevetséges, az egyéni ösztön elégedettségének, erejének, hatalmának, jólétének érzése a gyarló, félszeg ellenféllel szemben.

Nos tehát, a tragikumnál is mi az az előbbi Egy és Általános tulajdonképeni, eredeti, természeti alakja? Az egyén és a faj. Ha életműködéseinket ez a két főösztön irányozza, akkor érzéseik küzdelme csakugyan képes lehet ily mély, ily hatalmas érzéskombinációt létrehozni, mint a milyen a tragikum.

Milyen viszonyban is van biológiai tekintetben az egyén és a faj? Az egyéni ösztön úgyszólván beleolvad a faji ösztönbe. Legyen a legkiválóbb az egyén élete, semmi a faj örökkévalóságával szemben. Szembe helyezve egymással a két ösztön érzéseit most már a faj szempontjából szinte csak arra látszik teremtenie az egyén, hogy fáját folytassa s azontúl el kell pusztulnia, egyéni élete semmi.

Lehetetlen itt meg nem emlékeznünk arról az érdekes gondolatsorról, melyet *Schopenhauer* ad a faji ösztönről. Az egész világot hajtó, hatalmas erő, az ő bölcséletének az a Végtelen Vágya, Akarata, a szerves fajban, bennünk, mint Faji ösztön nyilatkozik, melyben egészen beleolvad az egyén s az egyéni ösztön. Az egyéniség csak habfodor a Faj hatalmas folyamán, ki tulajdonítana neki különösebb értéket? A Faj a szerelemben is' rászedi az Egyént, élvezettel hitegeti, pedig csak felemészti; meddő küzdelem az egyéni élet.

A faj végtelen életét tekintve olyasféle érzés fogja el az egyént, mint a fenségesnél, csakhogy ehhez még az egyéni megsemmisülés, a halál lehangoló érzése is vegyül. Ezt az érzést kell a tragikum érzése ősi forrásának tartanunk. Ez az az érzés, mely a következő szavakban jajdul fel Madách Ádámjának ajkain:

Csak az a vég, csak azt tudnám feledni!

Ez már magában is tragikum. Minden szerves egyén örök tragikuma.

Az, a mi az egyes a legegyszerűbb haláleseteknél, főleg ha hozzánk közelebb állót, ismerőst, ragadt el a sors keze, megrendít egyéniségünk semmiségének, az emberi élet mulandóságának, törekénységének érzése, ha a faj örökkévalóságával szemben jön tekintetbe többé-kevésbé alapján véve tragikus természetű. Mikor Vischer a vallásos építés alapérzését mindig tragikainak mondja, részünkről ezt ép arra értjük, hogy az emberi élet, egyéniség, semmiségének érzése az örökkévalósággal szemben, ez az érzés hozta létre a vallásos építészetet, az ember megfelelő hódolatát, lebomlását az örökkévalósággal szemben.

Az egyéni kiválóság semmiségének érzése a faj örökkévalóságával szemben, — ez tehát a tragikum ősi forrása. Ebből kellett kifejlődni annak az esztétikai érzésnek, mely a tragédiákban s más tragikus műnemekben, mint a balladákban nyilatkozik s melyet tragikumnak nevezünk. Az Egy és az általános, úgy mondtuk, küzd egymással. Így tehát az egyén és faj, az egyéni ösztön és a faji ösztön, az egyéni érzések és a faji érzések küzdelmével állunk itt szemben.

Nem az Egy és Általános fogalmi elkülönítése, sem esetleges küzdelmük hozza létre a tragikus érzést, hanem a faji ösztön érzéseivel küzdő egyéni ösztön érzései, az egyéni és faji érzések harcza. Érzés küzd érzés ellen, csak az ily küzdelem kelthet ily mélyreható, hatalmas érzést, mint a tragikum.

Az Egy küzd Általánossal. Ez a küzdő egyén pedig kiváló, felülemelkedő a többin akár testi, akár lelki ereje, tehetségei folytán, ezért félünk tőle, mint már Aristoteles tragikai meghatározása megállapította. A szemlélőre nézve tehát ez az egyén fenséges. De ennek az egyénnek, mely kiemelkedett, kivált a fajból és szembeszállt vele, a fajjal szemben buknia kell. El is bukik, s ez a fenséges bukása, ez a tragikum. Íme az illetén meghatározások (Kirchmann): *a fenséges bukása* forrása. Kiválóságában félünk, bukásában szánjuk. Íme a félelem és szánalom a tragikai érzés aristotelesi ikerpárja.

A tragikumot tehát a faj ellen küzdő és elbukó kiváló egyén képe kelti, a faji ösztönbe megsemmisülő hatalmas egyéni ösztön. A tragikum tehát faji érzésekkel küzdő s beléjük olvadó egyéni érzések játéka. A fenségesnek, mint a többi egyéneket fenyegető hatalmas egyéni ösztönnek, bukása.

Azt hisszük, ha ilyen általános tényezőkre, mint az egyén, a faj érzései, a fajjal szemben álló küzdő és elbukó egyén képéhez kapcsolódó sajátos, de *általános emberi érzésekre* vezetjük vissza a tragikumot, a legközelebb férköztünk a rejtelmesnek tetsző érzéskombináció tulajdonképeni mivoltához.

Mi kelti fel a tragikumot? *A fajjal szemben álló, küzdő és elbukó egyén képe.* Mi már most tragikum? Az e kép láttára támadó *egyéni ösztön érzéseinek hiú küzdelme és szomorú megsemmisülése a faji ösztön érzéseivel szemben.*

Nem az Egy tehát és nem az Általános, nem fogalmi viszonyok keltik fel bennünk ezt a hatalmas és elemi erővel ható, általános emberi érzést, a minthogy ez előre megfoghatatlannak látszik, hanem az *egyéni és faji ösztön érzései.* Az Egy és az Általános ugyan nem nagy befolyással van életműködéseinkre, nem igen fog annyira meghatni, hanem az egyéni és faji ösztön igen is egész életünk összes működéseit kormányozza, öntudatlanul is, észrevétlenül is, és örökösen munkál bennünk, minden legkisebb tettünknek belső, rejtett rugójaként szerepel, s így ezeknek érzésbeli küzdelme igen is meg fogja tudni hatni egész lelki valónkat, meg fogja rezegtetni egyéniségünknek legbensőbb, legérzékenyebb szálait.

Ez indít meg és ráz meg minket annyira, az egyéni és faji ösztönrel kapcsolatos érzések küzdelme a velencei mór gyászos történetében, a kit egyenes, de talán túl egyszerű lelkével romlásba sodor az a velenceiekből álló ravasz, nem egyeneslelkű környezete, vagy Antonius sorsában, a ki Cleopatra bájainak bilincseiben kivetkőzve római jelleméből, pusztulni kénytelen a rómaiak előtt, vagy a veronai bús szerelmesek szomorú történetében, a kiknek szerető lelke a két család gyűlölettől terhes légkörében fonnyadni kénytelen. Ez ragad meg a hazájával szemben álló s a haza megmentőjéből hazaárulóvá váló Coriolánus pusztulásában: ez hat meg a gyilkolni tudásig nagyravágyó Macbeth vesztében a jobb érzésű többséggel szemben. Vagy a vén Lear király szomorú sorsában a könyörtelen rideg világban; vagy a tépelődés tragédiájában: a szomorú dán királyfi véres történetében.

Igen, ezek az egyéni és faji ösztön küzdelmének érzései, ez a tragikum. Az egyéni érzések belevesznek, belesemmisülnek a fajiakba s — ez az a bizonyos lehangoló érzés. »Csak az a vég, csak azt tudnám feledni!« — a hogy Madách Ádámja felkiált, igen ez a főfelkiáltása a tragikumnak. Itt az egyéni

lét semmisége a fajjal szemben. Ez az elfelejthetetlen, ez a mi ki nem megy az eszünkből, ez a mivel meg nem békéi a bölcselő, a miben meg nem tud nyugodni a néző a tragédiák végén, mikor ép kevéssel imént, az úgynevezett kritikus pillanatban, még minden épen jóra fordulni látszott s most — minden oda. Ez a fajjal szemben pusztuló egyén képének érzelmi hatása, az érzések e küzdelme, — ez a tragikum.

Dr. Pekár Károly.

SZEMLÉK.

Váradai hitvallók és eretnekégetők.

Nagyvárad híressé, majd, hogy azt nem mondjuk hírhedtté kezd válni nemcsak mint azelőtt vásárjai, hanem a tudományos kutatás útján előretörő haladással szemben tanúsított elvei révén is.

Bizonyára mindenkinek élénk emlékezetében van még, hogy a jogakadémia múlt esztendejét elég nagy feltűnéssel sikerült a tanári kar többségének befejezni. Méltó érdeklődés fordult tehát a történelmi múltú város felé, hogy miféle különleges módon fognak majd az új tanév elé beharangozni. A törvényszerűségnek van egy nemleges elve, a mit magyarra a „botból borotva” szállóigével fordítanak. Azok, a kik ezt a sarkítélet következetesen vallják, nem is csalódtak feltevé-sükben. Nagyvárad ismét kitett magáért és pedig duplán.

Emlékezünk még, hogy a múltban sem a jogi oktatás valami intenzív fejlesztése, vagy az elért eredmények kiválósága révén tett a nagyváradai jogakadémia országos hírre szert. Hanem sokkal könnyebb és kevésbé fáradságos módon. Azzal, hogy a tanári kar nagyobb része (dicséret a kivételeknek) az egyik tanárt tudományos meggyőző-déséért a kultuszminiszternél egész egyszerűen feljelentette.

Ennek ugyan az lett az eredménye, hogy a kultuszminiszter a képviselőház nyílt ülésén kioktatta a memorandumos tanárokat. Kije-lentette, hogy a tudomány kérdéseiben nem a hatalmi szempontok, hanem az igazság szabad kutatásának elve a mértékadó. Tökéletesen mindegy tehát, hogy a kultuszminiszter osztja-e vagy nem a fejlődési elméletet privatim. Mint kormányhatóság nem tartja hatáskörébe vágó-nak, sőt egyenesen idegenkedik attól, hogy bárkit, a ki szabad meg-győződését követve keresi az igazságot, ebben akadályozzon, vagy az általa követett tudományos felfogás szabad hirdetésében útjába nehéz-ségeket gördítsen. A kinek más a meggyőződése, az ne feljelentést szerkesszen, hanem czáfolja meg a művelt világ tudományos közvéle-ményének ítélőszéke előtt. Ezzel hálára kötelezi le magának az igazság kutatóit, mert sarkalatos tévedéseket küszöböl ki arról az útról, mely

az igazság megismerése felé vezet. Ha persze a czáfoló van tévedésben, akkor őt fogják a szellemi tornán meggyőzni s ő szerezhethet magának okulást abból, a mit még nem tudott.

Külsőleg úgy látszik, mintha a kultuszminiszter recipéje használt volna is valamit. Mert most a memorandumos tanárok a szószékre léptek, a nyilvánosság elé s ott tették le tudományos hitvallásukat, hogy azonban csupán látszat az, mintha a tudományos viták terére akartak volna lépni, mutatja az, hogy a jogakadémia megnyitását használták fel alkalmul, a hol czáfoló szónak nincs az elmondottakkal szemben helye. Nem is akarnak különben tudományos vitába bocsátkozni, hanem simpliciter kijelentik, hogy *lutherani comburantur*. Ne térítsünk, hanem égensünk. Ne czáfoljunk, hanem irtsunk. *Arhuez* és *Torquemada* is ezt az elvet vallották, csak hogy legkevesebb néhány emberöltővel ezelőtt, és *in dogmaticis*. Ma pedig ezt hirdetik a nagyváradi jogakadémia megnyitásán *urbi et orbi in scientiis*.

Olvasva a nagyváradi megnyitóról szóló híret, szinte megnyugsunk egy pillanatra abban a rideg valóságban, hogy nyelvünkön az ország határain kívül úgyszólván senki sem ért. Így talán nem megy hire annak a galimathiasnak, a mit azon a megnyitón feltaláltak, a magyar glóbuson kívül.* Csupán kivonatban volt alkalmunk megismerkedni a nagyratörő allokucziókkal, de a forrás jóhiszeműségét feltételezve, így is számot vehetünk vele. A minthogy a műbört is az extraktumáról ismerik fel s nem a borkóstolás a hiteles próbakő.

Nagyratörőnet neveztük a nagyváradi megnyitókat és méltán. Az alig múlt századnak a politikában, a társadalmi és gazdasági életben, nemkülönb a tudományban irányokat kijelölő eszméivel és felfogásaival egy vagy két megnyitó vagy napilap-czikk keretében nemcsak végezni, hanem egyszersmind azokat minden hosszabb procedúra és appelláta nélkül statáriális úton ki is végezni, kétségkívül nem csekély igyekezet. Hogy csupán igyekezet maradt s tovább nem jutott, az nem is múlt a szónokokon. Szerintük ki kell irtani s bizonyára ki is irtanák a liberalizmust és individualizmust, meg a szocializmust és evoluczionizmust az atheizmussal és az anarchizmussal egy kalap alatt. Csak hogy eddigelé nem született meg az a kalaposinas, a ki majd mester korában azt a remekbe való kalapot meg tudja csinálni, a mely betakar minket, eget és földet, liberalizmust és anarchizmust, evoluczió-teóriát és atheizmust és léssen sötétség, a mint volt akkor, a mikor már a szárazföld és a vizek megvoltak teremtvé, de a nap, hold és a csillagok még nem.

* Hogy azon *belül* annál nagyobb híre menjen, arról az egyik konfeszor-profeszor úrnak egy, a *Budapesti Napló*-ban azóta közölt polemikus czikke gondoskodott; oly czikk, a mely a megnyitó beszéddel teljesen egyenértékű, s szaporítja azoknak a szégyenoszlopoknak számát, a melyek sűrű sora a magyar tudománytalanság Patheonjában díszelg.

A szerkesztőség.

Napvilágnál pedig elegendő rámutatni, hogy ezek a különféle *izmusok* édes-kevés rokonságban vannak egymással, — hacsak nem a szóképzés grammatikai szempontjából foglalkozunk velük — hanem annál erősebb ellentétben.

Egy van köztük, a mely semleges közülök, a melyben nincs ellentét és nincsen rokon egyikkel sem. Ez az objektív tudomány: az *evolúció* elve. Ez az a fénysugár, a mely nem törődik az érzésekkel, hanem egyedül az értelemre hat, a mely nem gyűjt, hanem világít. Ez az, a mely belevilágít a többibe valamennyibe s megmutatja és meglátatja azt, a mit Nagyváradon látni és tudni nem akarnak. Ez az az igazság, a melyet hirdet minden, a miről csak a világegyetemben gyarló érzékünk útján tudomást bírunk szerezni. Ezt hirdetik és demonstrálják a naprendszerek, ezt a föld története, ezt a kültermészetnek előttünk lefolyó s a történelmi időkben lefolyt változatai. Ezt tanúsítják az állat- és növényfajok keletkezése és elmúlása. Ezt a mai fejlődött mezőgazdaság által előállított kultúrnövények és házi állatok. Ezt bizonyítja az emberiség története s az évezredek küzdelmei és harcok tisztító tüzén át előttünk álló mai kultúremlék úgy egyénileg, mint társadalmilag. Erre vallanak az összes intézményeink, a gazdasági, jogi, politikai és erkölcsi eszmék, a melyeket csak társadalmi életünkben a messze múltak ködös homályának ideje óta produkáltunk. Ebben lelik kútforrásukat mindazon vívmányai a messzemenő haladásnak, miket a technika a kultúremlék szolgálatába ad. Ebben leli magyarázatát a vallás, a művészet, az irodalom a múltban, úgy mint a jelenben s végül maga a tudomány is: a jelenségek viszonyainak ismerete.

Ez is fejlődik a beláthatatlan messzeségtől kezdve. Azoktól a történelem előtti időktől kezdve, a mikor emberelőtti őseink még csak a legelemibb és legvaskosabb tapasztalati igazságokkal felfegyverkezve vívták a nagy csatát éltük és fajuk fentartásáért. Fejlődött máig s a múltak tapasztalata nyomán fejlődni fog addig, míg közös anyáknak, a földnek, a melyből mindnyájan lettünk s a mivé mindnyájan leszünk, további fejlődése vagy végleg meg nem szakasztja, vagy ma még elképzelhetetlen utakra nem tereli az emberiség s ezzel kapcsolatosan a tudomány fejlődését.

Ez a meg nem czáfolandó (mert meg nem czáfolható), hanem kiirtandó alapigazság tehát a kalauz, a többi halálra ítélt tévtan csoportjában. És hozzá kitűnő kalauz.

Megismertet első sorban azzal, hogy a liberalizmus nem külsőleg mint jelszó, hanem tartalmilag mint irányelv tulajdonképen mégsem Cadixban s nem 1811-ben látott napvilágot, hanem a társadalmi liberalizmus követelményei már az enciklopedistáknak és *Rousseau*nak irataiban kikristályozódtak s egész röviden összefoglalva mindössze az abszolutizmusnak és a rendiségnek megszüntetését, a polgári és politikai jogok egyenlőségét és általánosságát, a rendi állás

teremtette válaszfalak ledöntését, a születési kiváltságok eltörlését s az individuális erők szabad érvényesülését jelentették. Bár teljes megvalósulásra ma sem jutottak, mindazáltal az egyéni erők szabad érvényesülése a gazdasági életben eddig is a *laissez faire* elvének uralmára vezetett. Természetesen, mivel a liberalizmus zászlója alatt győzelmesen előnyomuló harmadik rend a gazdasági egyenlőséget nem is követelte, sőt ma is szemben áll vele.

Nem a francia forradalom és a világ közt támadt tehát űr s nem ezt akarja a szocializmus betölteni, a mint Nagyváradon tanítják, hanem a fejlődés folyamán ellentétek keletkeznek egyfelől a gazdasági és politikai viszonyok, másfelől a társadalom termelési erői közt.

Az újkorban szűknek bizonyult a civilizált emberiség akadálytalan gazdasági működéséhez az a keret, a mely századokkal előzőleg a népvándorlás lezajlása s a keresztény vallás elterjedése után megfelelőnek mutatkozott: t. i. a jobbágyság. A jobbágyság haladás volt a népvándorlás alatt meghódított törzsek teljes szolgai állapotával szemben. Ép így haladás volt a városi közösségek keletkezése is, melyeket a középkor hatalmasai közül a messzebre látók merőben gazdasági és hatalmi szempontokból támogattak és láttak el különféle kiváltságokkal.

Ez a berendezkedés az általános civilizáció terjedésével védő bástyákból a további fejlődésnek akadályává vált, ép úgy mint a középkorban a városok körül emelt falak később a városok kiépülését gátolták.

A középkor kezdetén, a mikor még forrongásban volt az ó-világnak az a területe, a melyen ma mindenütt a kultúra zászlói vannak kitűzve, a jobbágyság és a városi polgárság védelmet keresett, hogy termelhesen s a védelemért, a melyet a nemesek és a fejedelmek részéről nyert, termel vényeivel adózott.

Minél inkább alakulnak át az államok modern államokká, minél inkább erősödik a központi főhatalom, annál kevesebb szükségét érzik a magánosok védelmének. A hűbériség intézménye célját, vagy — mondjuk a köznapi beszéd stílusában — lelkét veszti, de maga a test, a *massa pigra* túléli a hivatását, mint nálunk — teszem — a káptalanok, a hajdani hiteles helyek, a melyeknek hatáskörét a modern kanonokok, a közjegyzők örökölték. Elviselhetetlenné válik tehát az állam középkori szervezete a tudományok, de különösen a gyakorlati ismeretek, a technika hatalmas térfoglalása folytán a gazdasági élet további fejlődésében.

A harmadik rend, melyet egyedül sújt ez az önmagát túlélte politikai óslény, először az eszmék terén veszi fel ledöntésükért a küzdelmet, majd belátván, hogy érvényesülésének alapfeltétele a politikai hatalom megszerzése, teljes erejével ezért lép sorompóba, s hol az eszmék harcában nem tud az új korszak kibontakozni, ott a csatatéren nyeri el a vérkeresztséget.

Ezeket a harcokat a liberalizmus zászlója alatt küzdötték ki mindenütt a világon. Ezekből a küzdelmekből állott elő a ma uralkodó polgári társadalom.

A polgári társadalom szerkezetének gyarlóságai, melyek a kevesek jólétében és a tömegek nyomorában csúcsosodnak ki, szükségszerűen állottak elő a fejlődés folyamán. Ez az evolúció útja a liberalizmus alkotta társadalmi rendszerből a jövő felé. De e tökéletlenségek nem annyira a liberalizmus pozitív, hanem inkább negatív tartalmában lelik kútforrásukat. A mivel azt akarjuk mondani, hogy a jelen bajai, tökéletlenségei és nyomorúságai nem abból származnak, a mit létrehozott a liberalizmus, hanem abból, a mit nem változtatott. Meggyőződésünk tehát, hogy a liberalizmus aegise alatt történt átalakulás nélkül, tehát az abszolutizmus, a rendiség és a jobbgység fenmaradásával a lelkiismereti, a foglalkozási kényszer, a röghöz kötöttség fentartásával — bár a liberalizmus követelményei ma sincsenek teljességben az egész civilizált világban, teszem Németországban, vagy nálunk megvalósulva — több és nem kevesebb baj és gyötrődés volna az emberiség osztályrésze s általában hátrább volnánk a haladás terén.

Tapasztalt ugyan a liberalizmus jelében történt átalakulás folytán is az emberiség oly hiányokat, a melyekre e nélkül különben csak később bukkant volna. De ez nem ellenére, hanem javára szól a liberalizmusnak.

Az újból és újból keletkező, eddig ismeretlen hiányérzetek a további haladásnak a legbiztosabb biztosítékai. Mint a tudományok története, vagy az egyes ember értelmi fejlődése mutatja, minél többet és többet ismer meg abból, a mi van és a mi volt, annál dúsabban merülnek fel a még ismeretlen világnak jelenségei s egyszersmind a további kutatásnak leghathatósabb ösztönzőjéül szolgálnak.

A mai polgári társadalomban mutatkozó tökéletlenségek okainak fűrkészése vezette *Marxot* a történelmi materialisztikus, azaz merőben gazdasági okokra visszavezetett felfogására s az eseményeknek ily alapon való magyarázatára, ebből folyólag egyszersmind a mai egészégtelen viszonyok okainak szintén gazdasági alapokból való kifejtésére.

Ezek a fejtegetések imperativusba áttóve a mai polgári társadalom kebelében élő gazdasági rend megváltoztatását, a tőke, vagyis a föld és a további termelésre felhasznált termeivények közkinccsége tételét, a munkás egyéni fenmaradásának, életének, épségének, családjának közhatalmi úton való biztosítását, kizsákmányolásának megakadályozását, a termelés eredményének a termelésre fordított munka arányában való igazságos felosztását s mindezek elérésére mindenkinek, a ki a társadalmi termelésben részt vesz, a politikai hatalom gyakorlásában való szükségszerű részvételt jelentik. Ez a *szocializmus*. Ez az egyik nagy s mondhatjuk a legnagyobb és mindinkább hatalmasabbá váló ható erő, a mely megfogja szabni a vele szemben,

vagy ellentétben működő egyéb törekvésekkel kombinálva a jövő fejlődés eredőjének irányát. Ezt tanítja az evolúció.

S hogy ez nem anarchizmus s azzal csak erőszakolt rosszakarral lehet összezavarni, arra megtanít nemcsak a Brockhaus-lexikon, hanem a krajczáros újság is.

Ellenben az evolúció, mint a társadalom törvényszerűségén alapuló elv megtanít arra is, hogy az anarchia, az államnélküliség a mai emberi sajátságokkal abszurdum. Megtanít arra, hogy a múltban sem volt soha s a jelenben sincs a legkezdetlegesebb népek közt sem a teljesen társadalmon kívüli létnek semmi nyoma, sőt a jövő fejlődés épen a társadalmak integrálódása felé vezet.

Az evolúció tudományos elv. Különleges törekvései nincsenek. Megmutatja a mi igaz, rámutat a tegnapi ma okaira, tekintet nélkül arra, hogy ez azoknak, a kik a márt élvezik, tetszetős-e vagy nem s vajjon vigasztalja-e azokat, a kiknek a mártól, csak a nélkülözések és keserűségek jutnak. Épen azért megbízható.

Érdekes volna bővebben megtudni, hogy miféle képzettársítás vetette a jogakadémia megnyitása alkalmából az atheizmust az evolúcióval kapcsolatba. Mert azt az egész beszéd témájából nem igen következtethetjük, hogy az atheizmust, mint a tudományos fejlődés eredményét akarná a szónokok bármelyike levezetni.

A jogakadémia megnyitóján nehezen érthető az atheizmussal mint filozófiai felfogással való különleges foglalkozás. Az atheizmust bizonyára nem is pozitív oldaláról szerepeltették Nagyváradon. Nem azért jutott neki szerep a nevezetes megnyitókban, mert bárki is talán azt hirdette volna a nagyváradi katedrán, hogy nincs isten s ezzel a felfogással akart volna a megnyitó ünnep szónoka a nyilvánosság előtt szembeszállni. Hanem valószínűleg azért, mert nem hirdette a feljelentett professzor elégszer azt, hogy van. Nem érte be az első lépésnél azzal a végokkal, a mely az *ignoramus* után következik, hanem merészelt a tudományos vizsgálódás tárgyává tett jelenségek, mint okozatok mögött közelebbi okokat keresni és találni s csak e közelebbi okok sorozatának a végén, a melyen ma még túl nem jutotunk, mondotta ki az *ignoramus*.

Az őseink, a kinek fizikai ismeretei s ezekhez képest világ-felfogása addig terjedt, a meddig érzékei segítették, igen hamar a transcendentalis erők hipotéziséhez folyamodott. A természeti események, az égháború, a földrengés, a tűzhányók működése, a nap és hofdfogyatkozás, a meteor hullása mind az istenségnek, az ismeretlen hatalomnak, a mely fogalomba elhalt nagyobb emlékü őseit is belefoglalta, közvetlen beavatkozásáról keltettek benne feltevést. Sőt ma is nemcsak Afrikában csinálnak misztikus eljárási módszerekkel esőt, hanem a mi templomainkban is imádkoznak mindezekért, mert a tanulatlan ember az időváltásban sem a természet törvényszerű meteorologikus jelenségeit, a légnyomás, csapadék tüneteit, hanem

túlvilági hatalmak közvetlen akaratnyilvánítását látja, a melyek a kérő szóra ép úgy hajtanak, mint a földi nagyságok.

A kultúra s főleg a természettudományok extenzív és intenzív terjedésével mindinkább tágul a tudás köre. Mind több és több ember lesz, a ki mindinkább több és több jelenséget természeti okokra vezet vissza, ezzel mindjobban kijegeczesedik s mintegy a vérébe megy át a gondolkodó embernek a világ törvényszerűségének alapelve. Minél inkább tágulnak minden irányban a tudás határai, annál inkább a külső perifériákra szorul a hit világa. A hit és a tudás egymást kizáró két lelki funkció. Igazabban mondva a tudás kizárja a hitet. A mit tudok, azt nem hiszem, mert felesleges hinnem, de annál kevésbé hihetem az ellenkezőjét. Minél inkább bővül a tudás területe, annál kevesebb az, a miről pozitív tudásunk nem lévén, akár az ismert valóságokból levont következtetés, akár képzeletünk szabad csapongása útján csak sejtünk valamit. Ne féltsük azonban azért a hit birodalmát, hogy az valamit veszítene. A tudásnak matematikai haladványban való fokozódásával mondhatjuk geometriai haladványban fokozódik annak észrevétele, a mit nem tudunk.

A legkitünőbb messzelátó s a legfinomabb mikroskop nemcsak új világokat tár fel, hanem ezzel egyidejűleg még eddigelé ismeretlen világok bezárt kapuira mutat, a hol csak messzebb tolódik az *ignoramus*, de meg nem szűnik soha.

Az *ignoramus* világát a tudomány nem érinti s mihelyt egy részben megközelíti, akkor abban a részben meg is szűnik a sejtelmek hazája lenni. Arról, a mit nem tudunk, a tudomány nem tanít semmit. Arról beszél, s azt tanítja a vallások története s az összehasonlító vallástudomány, hogy a pozitív vallások hogy fejlődtek, mily fázisokon mentek keresztül, míg dogmákká kővültek. De azt, hogy ki mit higgyen arról, a mit nem tud, hogy ki mit tegyen föl, gyanítson mint végokot a görög hitrege ő s káosza elé, arról mit sem szól. Tanítja, hogy semmiből valami nem lesz, tanítja, hogy a mi van, az meg nem semmisül, de hogy végső oknak ki mit fogadjon el, a vak sorsot-e, vagy egy felsőbb akaratot, egy őserőt, vagy semmit, arról a tudomány nem beszél, mert oda el nem jutott. S ha eljutna, akkor ott is megszűnnék a hit, helyébe lépne a tudás.

És mégis — s íme itt a nagyváradi megnyitó egy második, de módosított kiadásban: a magyar protestáns irodalmi társaság gyűlésén *Hegedűs* Sándor elnök, mint sarkigazságot hirdeti, hogy a tudomány kutathat bármely alapon, munkája végén elvégre is az evangéliumi elvekhez jut. Hitágazatokat-e vagy erkölcsi elveket értett-e? s úgy-e a mint ott megírva vannak, vagy a mint az életben ép azok által, a kik állásuknál fogva az evangéliumi elvek tettekkel való hirdetésére hivatottak, nyilvánulnak.

Igénytelen véleményünk szerint nem szükséges a vallási jellegű irodalmi társaságoknak a tudományos viták terére áttáborozása. Ha

azonban erre éreznek magukban hajlandóságot, akkor a legenyhébb szóval: merészség, a ma beláthatatlan tudományos evolúciónak önkényes hatalmi szóval irányt jelölni s az ezzel ellenkező eredményre jutó kutatást tehát tudományos jellegétől a priori megfosztani.

A tudomány mint útmutató a legnagyobb szuverén. Ép oly szuverén mint az, a melyre tör, a melyet elérni akar, maga az igazság. Nem korlátozhatja tehát semmi, csupán az igazság keresése, az a törekvés, hogy le ne térjen az odavezető ösvényről s csalékony árutakra ne tévelyegjen. Ha tehát merészségnek tartjuk a tudományos kutatás végcéljának előre fogalmazott tételekben való kijelölését, nem kevésbé véljük feleslegesnek, kivált ha öncélúságát elismerjük, azzal korlátozni, hogy romboló hatással ne lépjen fel a vallás és erkölcs ellen. Természetesen a mai ellen s a mienk ellen. Mert más korok és más társadalmak vallását és erkölcsét nem tartván igaznak (vérboszu, rabszolgaság, polygamia, emberáldozatok) azok ellen léphet fel a tudomány, ha akar romboló hatással. Az ellen nem szól senki Nagyváradon.

Holott az objektív tudománynak a mi korunk s a mi társadalmunk ép oly érdekes, vagy ép oly közömbös, mint bármely más. Az ember maga ép oly érdekes, vagy ép oly közömbös, mint bármely rovar, ázlag, vagy protozoon. A tudományban nincsen én és az enyém, nincs mi és a mienk.

A tudomány elmondja azt, a mit objektív kutatásai alapján igaznak talál rólunk, vallásunkról, erkölcsünkéről, társadalmunkról, gazdasági életünkéről ép úgy, mint bárki és bármi másról. Keresi az okokat, a konstataált jelenségek közti összefüggést az emberi életben nyilvánuló eseményekre vonatkozólag ép úgy, mint az állócsillogok, vagy a mikrobák világában.

Sajnálatosan nélkülöztük ezt a felfogást *Tisza Istvánnak* ugyancsak Nagyváradon a kereszténységről és a szocializmusról ez alkalommal tartott felolvasásában.

Oly kisszerű okokra vezetni vissza a magyarországi szociáldemokrata mozgalmat, hogy a nagy földmunkák befejezése után a munkásnép keresetviszonya nem volt rendezve, nem méltó *Tisza Istvánhoz*. Ha folytatják is a nagy földmunkákat, azzal még nincs orvosolva az a temérdek baj, a mely a társadalom beteg testén a legutóbbi évtizedek alatt jelentkezett. Az legfeljebb palliatív szer lett volna, mely éppen néhány községet, vagy egy vidéket időlegesen élelemhez juttat. A XX. század hajnalán azonban mind rohamosabban fogy azoknak száma, a kik a merőben baromi lét fentartásával, vegetatív és prokreatív életműködéssel megelégszenek.* Éppen az az emberi

* Hogy mily gyakran hiányoznak még e merőben baromi lét, vegetatív és prokreatív életműködés föltételei is, azt mindnyájan nagyon jól tudjuk.

lélek, a melynek érdekét hangoztatva már annyit vetkeztek ellene, követeli meg a szellemi életet. A mai munkás egészen más, magasabbrendű, szövevényesebb több szellemi közreműködést megkövetelő munkát végez, mint a hajdani.

Nem kell ahhoz, hogy sorsával elégedetlen legyen, még külön izgató. Elég izgató az a jelenség, a mire Tisza István — ugyan más vonatkozásban — hivatkozik, t. i. hogy a kereseti viszonyokban bekövetkezett nehézségeket nivellálta az élet, s a hogy a munkaadó és munkás viszonyát szabályozta a törvényhozás. Elég izgató a kiáltó vagyoni és társadalmi ellentétek látása, a melyeket nem az egyéni érdem s nem az egyéni munka, nem az egyéni tehetség és kiválóság hozott létre, hanem a születés vak véletlene. Ezek voltak azok az izgatók, a melyek igazában megteremtették azokat a hatalmas szervezeteket, a melyek Európában mindenütt parlamenti pártokká alakultak s a melyekben rejlő erő kényszerítette a társadalom uralkodó osztályait arra a törekvésre, a mely az „alsó néposztályok sorsán javítani” iparkodik, a mely törekvést Tisza István tágabb értelemben vett szocializmusnak nevez. Krisztus tanítása nemcsak egyez e tágabb értelemben vett szocializmussal, hanem azt túl is szárnyalja. Ezt konstatálhatja bárki, a ki az új-szövetség könyveit olvassa. Miért csak most kezdik tehát ezt észrevenni tizenkilencz századdal Krisztus születése után, mikor a munkások parlamenti pártja közvetíti már mindenütt a külföldön „az alsó néposztályok sorsának javítását?”

Mi ballagunk természetesen, mint minden egyébben, ebben is a külföld után. Most már mi is kezdjük észrevenni, hogy az evangélium első sorban nem a hitetlenek elleni háborút s a schismaticusok és eretnekek irtását tanította. Krisztus tanítása élt eddig is a biblia lapjain. Miért, hogy addig senkinek eszébe nem jutott a szegény ember mellé állani különféle bajában s csak most akarják az egyházak úgy az egyik, mint a másik a szerzőséget maguknak vindikálni, holott évszázadokon át lett volna rá idejük e felfedezéssel megelőzni *Marxot* és *Lassalet*, *Bebelt* és *Jaurest*.

Talán nem kell expressis verbis felelni a feltett kérdésekre. Kétségtelen — úgy véljük — mindenki előtt, hogy a társadalom kebelében egymással küzdelemben álló osztályok csak úgy számíthatnak törekvéseik elismerésére s lépésről-lépésre való érvényesülésére, ha megfelelő erők központosulnak azok megvalósítására, a melyek készsége a szembenálló félben, a ki abból kénytelen engedni, a mit azelőtt örök időkre a magáénak tartott, a megalkuvásra ébreszt hajlandóságot, a mit azután az engedékenység terére lépő uralkodó osztályok táborában harczoló publicisztika szokott a lényegyet eltakarva s az eseményeket más ürügyekre visszavezetve kimagyarázni.

A mi viszonyaink — hangsúlyoztuk már — nem első sorban irányadók e kérdések megítélésénél. A munkásosztályok részéről tapasztalt erő, mely törekvéseik kivívására rendelkezésükre áll, itt is számba

jő, de a követett példa Ausztrián keresztül Németország. Mi akkor csináltuk meg, igazabban szólva akkor másoltuk le jól-rosszul a munkásvédő és biztosító célzattal alkotott intézményeket, a mikor a külföldről ideérkezett azok hullámverése. Látjuk azonban, hogy a munkások követelései ott lépésről-lépésre tért nyerne. Indokolják ezt az uralkodó osztályok a humanizmussal, az evangéliummal s minden lehetőséggel és lehetetlennel, az igazi ok azonban a kultúra terjedésével kapcsolatos gazdasági fejlődés s az ez alapon szervezett munkásosztály által koncentrált, e törekvések megvalósítására szánt erő.

Ez az objektív valóság. Így fejt le ezeket az eseményeket kapcsolatos összefüggésben, s így magyarázza meg egymásból az evolúció, az emberi társadalom törvényszerű fejlődésének elve. Ez a nagy alapigazság, mely érvényesül az egész természetben minden vonalon.

Ez az alapigazság nem kedvez sem a liberalizmusnak, sem a szocializmusnak, sem az anarchiának, sem ezek ellentéteinek, de nem is nyomja őket. Hanem megmagyarázza, hogy mi szerepük van az emberiség fejlődésében, mennyiben válnak be s mennyiben lehetőségek. Rámutat a tudomány további emelkedésének irányára s rámutat az emberiség valószínű jövő sorsára, úgy, a mint ez a mai társadalmi és gazdasági viszonyokból, a társadalom különböző rétegeinek és alakulatainak törekvéseiből s az erők elhelyezkedéséből következik.

A világ élete és fejlődése természeti törvények uralma alatt áll s a világ fejlődését a nagyváradi expektorációk sem fogják útjában feltartóztatni.

Dr. Kégl János.

A magyar földműves-munkásosztály történetéhez.

Dr. Emil Kun: Sozialhistonsche Beiträge zur Landarbeiterfrage in Ungarn. Jena, Gustav Fischer 1903. 141 S. 8°.

Szerző a szabad mezőgazdasági munkásosztálynak Magyarországon való fejlődését teszi vizsgálsa tárgyává. A könyvnek a múlttól szóló része kifogástalan, rendkívül tanulságos, alapos forrástanulmányokon fölépített társadalomtörténeti mű, a melyért föltétlen elismerés illeti.

A fejlődés menetét a következőkben vázoljuk futólagos körvonalakkal:

A IX. század végén bevándorlott magyarok, mint hódítók, az őslakók földjeit nemzeti vagyonnak jelentik ki, de a lakosoknak meghagyják a szabad költözködés jogát, s tőlük csak hányadokat követelnek. A kereszténység fölvétele és Magyarország állami szervezése után végbemegy a mezőgazdasági munkásnép első rétegződése. A letelepedni kényszerült hódítók birtokba veszik a földet s csakhamar szétkülönböztetik a földműveseket *coloni liberi*-re, őslakókra, a kik a maguk földjét művelik és *coloni servi*-re, hadifoglyokra és bevándorlott

munkásokra, a kik a kifejlődő úri osztály földjeit művelik. A hűbér- és várúri rendszer ezt a két réteget nemsokára egy örökletesen alávett szolgálai renddé egyesíti, a mely fölöslik az úr tulajdonát képező jobbágyokra s olyan szolgákra, a kik nincsenek a röghöz kötve s örökös alattvalókból pusztán védett alattvalókká emelhetők. Ezekből fejlődik ki a király országos védelme alatt álló szabad parasztsztyály. Az úr tulajdonát képező jobbágyok dologszámba mennek, őket, akárcsak a marhát, el lehet adni, el lehet ajándékozni, míg a szolgákat csak az általuk művelt területekkel együtt lehet elidegeníteni. A földesúr és jobbágy közötti jogviszonyok Szent István alatt még nincsenek törvénynyel szabályozza. A jobbágyok kötelezettsége munka- és terményhányad-szolgáltatásokból áll, de az okiratos határozmányokat a földesurak már a XIII. században áthágják, a robotot és hányadokat mód fölött emelik, a személyes szabadságot korlátozzák. A telepéseknek a parlagon heverő földek megművelhetővé tételére bevonása egyes vidékeken megint szabad parasztsztyályt teremt; a telepések szabadságát kiváltságglevelek biztosítják; ők a földesúrnak teljesített megszabott szolgáltatások árán átörökíthető haszonélvezeti jogot nyernek a földekre. Ezek a telepések, illetve utódaik, hovatovább szintén elkülönülnek szabad, nem nemes, magánbirtokkal rendelkező földművesekre és birtoktalan részes munkásokra. Ez utóbbiak a földesúrnak adót tartoznak fizetni, de semmiféle munkára nem kötelezhetők. A tatárjárás után, a mely az országot elpusztítja és néptelenné teszi, a jobbágyi viszonyt törvényesen föl bontják, a szabad költözködési jogot kiterjesztik, új munkaerőket édesgetnek az országba. Az új telepések bevonása előmozdítja azt a jogi fölfogást, hogy a földműves az általa művelt földre tartós igényt szerez. De újra végzetesen ránehezedik erre az osztályra a kapzsi oligarchia. A mélyebb belátású központi királyi hatalom fáradozásai meddők, mert megtörnek a nemesség önzésén. A nemesség újra a függőség igájába hajtja a munkásosztályt; a jobbágyokra elnyomóik és kizsákmányolóik ránehezítik a földesúri joghatóságot. A szabad költözködési jognak a tartozások kiegyenlítése után való megszerzését a földesurak olykép hiúsítják meg, hogy a parasztokat a robot és hányadok fölemelése által oly tetemes adósságokba verik, hogy sem a földhaszonbért, sem a váltságot nem tudják megfizetni. Az elnyomottak kétségbeesése végre az 1514-iki pórlázadásban tör ki, a melynek bestiális leverése után a parasztsztyály örökös röghöz kötöttsége „minden időkre” törvénybe iktattatik. Még a telepések kiváltságait is megsemmisítik s csak egynéhány jelentékenyebb, várossá emelt telepésközség kerül ki ezt a sorsot. Ezeket erősítik jobbágyszökevények, a kiknek legnagyobb részük teljesen birtoktalan lévén, munkaerejét kínálja föl: a mi a szabad mezőgazdasági bérmunkásságnak kezdete Magyarországon. Ez azonban még elenyésző kivétel. A parasztsztyályt mind jobban nyomják, a szolgáltatásokat fölszigázzák. A XVIII. század kezdetén a nemesség a hadiköltségeket teljesen a munkás-

népre zúdíttja s maga sikerrel küzd a teljes adómentességért. E terhek alatt a parasztság összeroskad, az elnéptelenedés ijesztő mérveket ölt; a munkaképesség sok vidéken teljesen parlagon hever. Ebben a korban újra fejlődésnek indulnak a szabad falusi munkáskategóriák, persze csak lassan-lassan. A kiváltságosak elszegényedett leszármazottjaiból s a jobbágy családok tagjaiból, a kiknek úrbéri kötelezettségeik teljesítése után még elég idejük marad, hogy máshová szegődjenek: előáll a mezőgazdasági bérmunkásosztály. Ez a jelenség összeesik az észszerű földművelésre való törekvéssel s vele is magyarázható. Ez a nemesi birtokokon folytatott magángazdaságok szaporítására s arra vezet, hogy rajtok a munkásokat csak időnkint foglalkoztatják s őket terményrészszel vagy pénzzel fizetik. Mária Terézia alatt királyi státútum könnyít némileg az úrbéri terheken. II. József azon fáradozik, hogy a feudális előjogokat korlátozza, a földművesmunka fölszabadításának utat törjön s jobb gazdálkodási rendszert honosítson meg. Ámde a nemesség heves ellenállást szervez az abszolút újító ellen s újra győzedelmeskedik a fejedelmi hatalmon. 1790-ben II. József összes rendelkezései visszavonatnak.

A mezőgazdaság csökkenő hozadéka a XIX. évszáz kezdetén egyes elszigetelt kísérletekre vezet, hogy a robotot és tizedet megszüntessék s a belterjesebb földművelést terjesszék. A parasztfölszabadítás előharcosai gróf *Széchenyi* István és apostoltársai. Egyikükről, *Hetényi* Jánosról így emlékezik meg könyvünk: „Iparkodott kimutatni, hogy a robot átokként nehezedik a jobbágyokra, mert az 1836. törvények szerint 78 nap esett községi közmunkára, 104 úrbéri munkára, úgy, hogy ha még leszámítunk 50 napot, a melyen a rossz időjárás miatt nem lehet földmunkát végezni, a jobbágnak össze-vissza vagy 50 napja maradt. Ámde a robot, *Hetényi* szerint, a földesúrra is végzetes, mert oly rossz, hogy a birtokok hozadékát folyton csökkenti; míg sok példa arra utal, hogy a földesúr jövedelme tetemesen növekednék, ha a robotot pénzzel meg lehetne váltani.” Ezek az újítók azonban csak nehezen jutnak érvényre, míg végre az 1848-as események meghozzák a jobbágyfelszabadítást. —

A jelent dr. Kun Emil már más szemüvegen nézi. A kisparasztosztálynak az elviselhetetlen adóprés folytán történt elnyomorodása, a munkaviszonyoknak megromlása a tengerentúli verseny folytán beállott földjáradéksúlyedés következtében nálunk is földművesstrájkokra vezettek, de Kun a szervezett bérharczoknak ez első kísérleteit kizárólag a szocialista izgatás rovására írja. 1898 óta a törvények sorát alkotják, a melyek alkalmasak a földmunkásérdekerek hathatósabb érvényesítését célzó mozgalmak megghiúsítására, de ő ezeket tisztán a mezőgazdasági munkások helyzetének javítása érdekében tett intézkedéseknek nevezi. Oly törvények által, a melyek a mezőgazdasági munkás minden erélyesebb kísérletét, hogy egyetlen és őseredeti tulajdonát, munkaerejét, lehetőleg előnyösen értékesíthesse, kihágásként

büntetik, a jobbágysághoz hasonló állapot jött létre, de dr. Kun ezúttal nem veszi észre, hogy a munkásosztályokra újból ránehezedik a függőség járma s ez okból megint óriási mérvben növekszik a vidék elnéptelenedése.

Magyarország proletariátusa, különösen a mezőgazdasági, a „dicső jobbágyszabadozás” ellenére is politikailag jótalan maradt. Nincs képviselője a törvényhozásban, a ki érdekeinek legigazibb szószólója volna. A parlament most is a birtok szerint uralkodó osztály, a márczius előtti értelemben vett „nemzet” képviselője, a melyhez nem számítják a parasztproletariátust, a napszámos kisparasztságot.

Ki tehet róla, hogy dr. Kun világnézete egészen a dicsőséges hagyományok keretében mozog, s hogy mindent szépségnek és jónak talál, a mit nálunk az utóbbi időben törvényhozás és kormány a szociálpolitika terén véghezvitt?

E. P.

Egy szabad ember.

Elisée Reclus: L'evolution, la révolotion et l'ideal anarchique. V.-e ed. revue et con. Paris. V. Stock. 1902.

Azt írja emlékirataiban Krapotkin Elisée Reclusról: „Ha belép egy anarchista lap szerkesztőségébe, azonnal megkérdi a szerkesztőt, még ha ez hozzá képest gyerekember is: mondja meg, mit tegyek? aztán odaül, mint holmi alsórendű hírlapíró, hogy a készülő számban ennyi és ennyi sornyi hézagot kitöltson. A párisi Commune idején rövidesen fegyvert fogott és beállt közkatonának ...” Személyes nagyságát, magánéletének világos derűjét, antik egyszerűségét nemcsak barátai ismerik el. A régi görög és napkeleti bölcsek keresetlensége, nyugalma, tiszta méltósága jellemzik. Nagy szaktudós, nagy egyetemes gondolkodó. E révén senki sem érzi jobban mint Ő, mennyire megkötözi a szabad ember ítéletét pose, nagyképűség, vagy feltűnési vágy. Már mint ifjú, azok közül, kik Bakunin berni temetése után összegyűltek és fogadalmat tettek, hogy a mester tanításaihoz sűrűn ragaszkodni fognak, kimagaslott egyszerűsége által. Így varázsos egyéni tulajdonai révén ifjú korában eljutott már oda, a hova legtöbbször csak alkonyati fényben jutnak el mint elkésett ősi gazdagsághoz: — egyszerű, igaz, valódi ember lett, *szabad ember*.

Mi egy szabad ember társadalombölcselete? Mely szempontokból látja a társadalmat odafejlődni ama szabadság felé, melyet ő egyéni életében máris megvalósított? E kérdésekre feleletet ad ez a könyv: az államellenes társadalom filozófiája. A fejlődés — úgymond — minden létezőnek végtelen mozgalma, a mindenség folytonos átváltozása ősidőktől fogva az idők végtelenéig. Sem a természet, sem a tudományos abstrakció nem mutatnak ellentétet evolúció és revolúció között. A forradalom lehet békés és a fejlődés lehet vérázott. A két fogalom egyazon tünemény két egymást követő szakaszát jelöli: az evolúció megelőzi a revolúciót s ez ismét új fejlődést, mely megint a következő forradalom előszaka. Nincs evolúció revolúció nélkül, nincs revolúció evolúció nélkül. Az anyag minden átváltozása, minden eszme-valóság ellentétes a környezet maradiságával, a melyet csak nálánál nagyobb erő kifejlés múlhat felül. Az erő kifejlése — evolúció, a kifejllett erő érvényesülése — revolúció. A magzat, miután kilencz hónapot töltött az anyatestben, erőszakkal

tör ki, olykor az anyatest élete árán is. Íme: a fejlődés akkor válik forradalommá, mikor az erők helyet változtatnak egy adott új pont felé. Midőn az organizmus régi keretei szűkössé válnak, az élet teret cserél, hogy új alakulatban valósuljon. Bekövetkezik a revolúció: — az első gügyögés, mely elhagyja a csecsemő ajkát, az első fereg, mely a hullán jelentkezik. Az élet egyetemes mozgalma az egyes lényben és e lények csoportozataiban nem mutat szakadatlan folytonosságot, hanem mindig szaggatott. A virág nem közvetlen folytatása a levélnek, sem a csira a vetőmagnak, sem a gyermek apjának vagy anyjának. Az egyetemes élet, így az emberi társadalom élete is a revolúciót ép oly elkerülhetetlennek hirdeti, mint az evolúciót.

Reclus megjelöli a most végződő társadalmi evolúció akadályát, a formát, melyben az evolúció revolúcióba megy át és a társadalmi törekvések új kiinduló pontját, a honnan a forradalom az emberiség életét új irányba, új evolúcióba fogja terelni. A fejlődés akadályát a társadalmak uralmi szervezetében látja, mely urak és uraltak csoportjába osztja az embereket. Ez az evolúció legnagyobb akadály, melyet a césarizmus, militarizmus, bürokrácia, de leginkább a zseniálisan szervezett klerikálizmus támogat.

Az általános sztrájkot tartja annak a formának, melyben a fejlődés forradalomban csúcsosodik. Általános sztrájkon pedig nem csupán a passzív rezisztenciát, általános munkabeszüntetést érti, hanem az összes munkaeszközök forradalmi birtokbavételét. Kimutatja, hogy minden más eszköz — nevezetesen a szocziáldemokrácia által propagáltak — problematikus, az általuk elért eredmények tisztavirág-életűek.

A társadalmi törekvések új kiindulópontját a szabad szövetezésben látja, bár kénytelen megvallani, hogy az eddigi anarchista mikrokosmosok — Brook Farm, Új-Anglia, Victor Considérant Texasban, Freiland — sehogysem tudtak zöldágra vergődni. Elhítteti magával, hogy cserébe elég vigasztaló a kis „Commune de Montreuil” képe. Festők, asztalosok, kertészek, gazdaasszonyok, tanítónők összeálltak itt, hogy dolgozzanak egyszerűen egyik a másikért. Nem állt közjük holmi számvevő közvetítőnek, tanácsot sem kértek jegyzőtől, végrehajtótól. Ha valakinek székre, asztalra volt szüksége, elment értők barátjához, a ki ezek készítésével foglalkozott; főzeléket a kertésznél kaptak; a gyermekeket a tanítónők oktatták naponta. Egy anarchista-merénylet alkalmával a hatóság jónak látta a kis montreuili közösséget is elnyomni. Mindazáltal Reclus úgy véli, hogy a hatalom minden kapcsolódása, sőt szervezkedése sem képes immár a küszöbön álló forradalmat feltartóztatni. Külsőségek nem csüggesztik el. Miközben London népe újjongva ünnepli a „nagy” királynét, Elisée Reclus szeme a gyászlobogókon csüng, melyeket a koldus írek húztak fel árbóczaikra és India forró városain, melyekben az éhes tömeg megrohanta az éléstárakat és kaszányákat.

De hívő hangja csakhamar bizonytalanabbá válik: „...mais pour combattre il faut savoir”, kiált fel elborultan. A küszöbön álló revolúciónak, úgymond, nem szabad ösztönszerűnek lenni, eredményre csak akkor van kilátás, az evolúciónak csak akkor szakad vége, ha szuggesztíó helyett öntudatos emberek szabad elhatározásából fakad. E pontnál ér el a Communehöz és ha figyelünk, lelkének legrejtettebb mélységébe vethetünk most egy pillantást.

. . . Csöndes éjszakán aszkétaformájú tiszt sétál föl-alá a tábor előtt, melyben Reclust és társait foglyul őrzik a versaillesi csapatok. A kelő nap pirkadásában látni lehet Parist, mely még a communeardoké.

A fogoly Reclus is odanéz: még sohasem látta ily fiatalnak, ily szépnek Párist, az ősi Párist. A fel-alá járkáló komor tiszt — nyilván valamely jezsuita-iskola növendéke — megáll Reclus előtt és a fényben égő városra mutatva szárazon odaszól neki: „Vous voyez votre Paris. Eh bien, il n'en restera pas pierre sur pierre.” És Reclus hozzáteszi: „Páris még sem esett el, nem csak hogy kő kövön maradt, de . . . az a harminczötezer ember, a kiket megöltek az utcán, a kaszárnyákban, a temetőben, az sem halt meg hiába.”

És másnap? Ugyanannak a Quartiernek ugyanaz a tömege, mely ujjongva énekelte velők a diadal napjaiban:

Léve-toi, peuple puissant,
Ouvrier, prends la machine!
Prends la terre, Paysan!

— — *most*, hogy megkötözve két sor szurony között vonultak fel a hősök ugyanazokon az utcákon, ki nem fogyott a gúnyból és káromkodásból, a kicsinylés, gyűlölet, átkozódás vad szidalmi kísérték végig az utca során a foglyokat: „à mórt, à mórt! à la mitreilleuse! au moulin a café! à la guillotine!” Kinek ne jutna eszébe Jézus utolsó útja? A kik előbb térdet hajtottak csodatételei előtt, midőn aztán *tezei meg voltak kötözve* és lándzsás zsoldosok közt, súlyos kereszt gyöngé vállán, lépdelt a hegyoldalon, kivégzésre szántan, tehetetlenül, — megcsúfolták és leköpdösték.

A siker . . . Ez a szó nyilallik bele mélyen Reclus bölcséletébe. Az ilyen kontemplációk érlelik meg a forradalom Hamletjeit. Egy perezre megállnak és utána néznek a csodás hatalomnak, mely legfinomabb abstrakcióikon, legtisztább okfejtésükön végiggázol. Minden látszólagos hitők, sőt hiszékenységek mellett is mennyi kétely és meghasonlás bűg fel a Reclus-k és Krapotkinok életéből, amiglen tüzes propagandájukat öntudatlanul behálózza a tudós passzivitása! Meg sem merik vallani talán még önönmaguknak sem, de a ki különös életök mélyére néz, ott látja kísérteni Hamlet szellemét, a finomszövetű agyvelők öreg útitársát. Minden forradalomnak megvannak a *grand oiseur et grand poseurjei* és megvannak a Hamletjei. A forradalom Hamletjei korán, szinte idő előtt megszabadulnak a tömegszuggerenziótól és a vakbuzgalomhoz vezető utat bonczoló analisisok és egyetemes tanultságuk torlaszolja el előlük. Az anarchizmusnak is vannak cselekvői és vannak Hamletjei: a Rakuninok és Johann Most-ok egyrészt, a Reclusk és Krapotkinok másrészt. Amazok talán méltóbbak a Bismarckok, Chamberlainek és Marxok korszakához, de emezek méltóbbaknak látszanak minden időkhöz. Elméjük nagyon is kiművelt, csiszolt és bonyolult, semhogy quietizmushoz, vagy legalább is meddőséghez ne terelné őket. Sokrates megkérdezte Aristipposzt, az uralkodó vagy az uralt osztályhoz szeretne-e inkább tartozni? „*Egyikhez sem*, felelte Aristippos. E finom negáczió nál egyebet mindeddig nem hozott létre a Reclus-k lelke sem. Valóban: a lánnyom, a kerékvágás a sárban a a legmélyebbek, — építeni sem lehet sár nélkül, kell az is, mint az égetett téglá. Íme, ezért nem tudnak a forradalmi Hamletek építeni. Ezért nem tudtak a Girondisták sem, ezért Eötvös Józsefeink és Teleki Lászlóink sem.

John Burns mondotta a száműzött Stepniak ravatala felett: „bátorsága mint egy oroszláné, szíve mint egy gyermeké.” De megbékélni sohasem tud a revoluczió Hamletjeinek életében: az oroszlánbátorság és a gyermek-szív. Ez a fájdalom elemi erővel tör ki azon a lapon, melyen Reclus a rabságba induló communeardok szidalmazását,

megköpdösését beszéli el. És mégis azt mondja: az evolúciónak vége, kezdődik a revolúció. Szinte gyanakszik az ember, hogy az öreg mester saját csalódásán gúnyolódik. Hogyan mondja Anatole France Hamletről: „vous êtes un connaisseur, un gourmet en douleurs.” Újra meg újra visszatérünk ahhoz az egy laphoz, melyen teljes gúny-pompájában bomlik ki a subtilis élet tragikumája: örökkéig bírálni, kérdezni, a végokot és végfejleményt nézni. Sohasem alkudni, sohasem felelni, sohasem alkotni.

Valójában: a revolúció, melyre ő vár, az anarchista kommunizmus forradalma nem egyéb, mint a siker elkülönítése az értékeléstől, a hatalomé a jogtól, a véletlené az eredménytől. S ha visszapillant a mester egy hosszú, küzdelmes élet folyamára, ez elkülönítést azokban sem láthatja meg, a kiktől mindent vár. A tömeg, melynek meg kellene alkotnia a szabad harmónia társadalmát, még mindig értéktelennek nézi a siker-telenséget, jognak a hatalmat, eredménynek a véletlent. Az evolúciónak még nincs vége s a szabad összeműködés forradalma akkor fog megszületni, mikor a megfontoló öntudat szólal meg és a gondolat abstrakciója. Miközben Reclus széjjelbonczolja a vakbuzgó Bebelek és oportunisták Bernsteinek eredményeit és céljait, elméje, melyben a nagy stíl minuciózus finomsággal egyesül, meglátja az eredmények sekélyességét és a célok relativitását. Így menekül el a legmagasabb szempontokhoz, melyekből az időmérték elmosódik és az alápillantót törések, érdeségek, hasadékok nem zavarják. *Flectere si nequeo Acheronta, — Superos movebo*, így fordíthatná magára a költő sorát. A holnappal szemben csupa negáció, taktikája merő kísérletezés és soha hívő könyvet nem írtak ennyi kételkedéssel. Hamletnek mondtuk őt, mert „a sápasztó gondolattól halványul arczán az elhatározás üde pirosága*.” Pedig azt hiszik róla, hogy élén áll a tett propagandájának.

L. L.

A magyar esküdtbíró-ság-ok működése.

A mikor az új bűnvádi perrendtartás életbe lépett, a kodifikáció nagy lendülettel hirdette azt a nagy szociális jelentőséget, a mely az esküdtbíró-sági jogkör hatalmas kiterjesztéséhez fűződik. S a sajtó is ékes szóval fejtegette, hogy ennek az igazságszolgáltatás szabadabb és humánusabb fejlődése lesz az eredménye, mert az igazságszolgáltatás a törvény rideg betűihöz kötött bíró kizárólagos diszkréciója alatt nem mérlegelheti elég behatóan a bűnökkel telített élet ezer disszonanciáit és még enyhítő körülmények formájában sem veheti figyelembe azokat a mozzanatokot, a melyekre a laikus bíróság verdiktje fölmentő ítéletét alapíthatja.

Nagy volt tehát a lelkesedés széles Magyarországon. Íme ismét újabb és gyakori alkalom nyílt meg a közdolgozókban való részvételre, már pedig a fórum életben való szereplés — s nem dolgozás — vágya a magyar faj legnagyobb gyöngeségei közé tartozik. Az esküdt-székek gyorsan szerveződtek, megkezdték működésüket, de alig egy pár hónap múlva megindult az ellenzés vad lárámája és ugyanazzal a hévséggel, a melylyel az intézmény befogadása érdekében minden ellenvéleményt és kétséget legyűrni igyekeztek, hangoztak fel a támadások a fiatal intézmény ellen. Kétségbevonták egész létalapját; voltak a kik mélyebbre vágó ütést mérve s a magyar faj szellemi éretlenségére hivatkozva több-kevésbé tagadásba vették ítélkezési képességét észérvek helyett olyanféle triviális tétellel iparkodtak hatni, hogy pl. minő visszás helyzet jönne létre, ha egy jogtudor felett az ő czípsze lenne

hivatva ítéletet mondani. Nem gondoltak a támadók arra, hogy az új bűnvádi perrendtartás csupán csak az esküdszéki hatáskör kiterjesztéséről rendelkezett és bár az ügynevezett főbenjáró ügyeket utalta a laikus hatóság jogkörébe, még sem a szándékos emberölés és gyilkosság okozták a legnagyobb zavart az esküdtek közt és hozzák létre az ügynevezett kínos feltűnést keltő verdiktet, hanem a már a régi büntető eljárásban is esküdszéki hatáskörbe utalt sajtó-bíráskodás teszi ezt a funkciót a legnehezebb polgári kötelességek egyikévé.

Az emberölés sarkalatos tényálladáki elemét, a főkérdésben foglalt azon problémát, vajjon bűnös-e vádlott abban, hogy X-et szándékosan, de előre megfontolt szándék nélkül megölte — a főtárgyalás, bizonyító eljárás anyagának figyelmes értékelése, s a felolvasható nyomozási és vizsgálati iratok megismerése után eldönteni, józan ész és józan erkölcsi ösztön mellett, nem túlnehéz feladat. Tévedések csak bizonyos lélektani válságok, vagy romantikus jelenetek hatása alatt jöhetnek létre, a melyeknek erős ellenszere a magyar igazságszolgáltatás ügymenetének, a tárgyalások vezetésének komoly, száraz és pedáns egyszerűsége. Ez kizárja az olyan epizódokat, a minőket, hogy csak a legújabb eseményekre hivatkozunk, a Humbert-ügynek a párisi törvényszék előtt történt tárgyalásán tapasztalhattunk. A főtárgyalás a mi törvényünk szerint hatalmas, erős alap, a melyre az esküdtek támaszkodhatnak és csak akkor mond csődöt judiciziumuk, ha a szóbanforgó ügy természete teljesen kirí köznapai szellemi munkájuk, életük, tapasztalataik kereteiből; ha oly területen kell botorkálniok, a mely előttük teljesen sötét és ismeretlen, s a melyen őket nem igazítja el a józan logika és egészséges erkölcsi érzés szövéténe. Ilyen vétségek azonban csak a sajtó-vétségek, a melyek megkedveltették velünk az esküdszéki bíráskodást, de a melyeknél magának a ténykérdésnek megállapítása is kemény, nem laikus elemnek való munka; a bűnösség megállapítása pedig homályos, ösztönszerű, bizonytalan tapogatódzása a hirlapírás éleiben részt nem vevő, attól teljesen elszigetelve boldog naivitásban élő iparos vagy kereskedő embernek.

A magam részéről ellenzője vagyok az esküdszéki intézménynek, mert nem látom a laikus bíráskodással sem elérve azt a célt, hogy az igazságszolgáltatás megújhódjék, nem bírom feltételezni, hogy a forgalmi élet örökös peres viszonyai között ítélkező bírónak kevesebb erkölcsi és pszichológiai érzéke lenne a bűnesetek lélektani motívumai értékelésére, mint annak a békés, maga körében munkálkodó magán-személynek, a kinek könnyei és haragkitörései vannak és a kinek azokat korlátozni és visszafojtani az év többi 364 napján nem szükséges. Szerintem tehát nem vezet a bíráskodás tökélyesbbitésére az esküdszéki intézmény, más célját pedig nem ismerem el, mert az csak nem cél, hogy közszereplési gyönyörűségünknek hízelegjen, vagy pedig a szellemi demokratizmust rászabadítsa oly helyekre, a hol az több kárt okoz, mint hasznot. Olyan szervezet kérdésében, a mely az ember életét, sorsát intézi, mentheti és sújthatja, külön erkölcsi alapokra kell hivatkozni.

Elvben tehát nem helyeslem az esküdszéket, s mégis azt mondom, hogy nem ártott hazánkban a behozatala, sőt alkalmas helyreütni azokat a bajokat, a melyek büntetőtörvénykönyvünk hibáinak, sajnos, kifolyásai. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntető jogtudományak legmerekvebb és legridegebb objektivista korából való; szerinte a a deliktum és a delikvens egy száraz törvényszakasz alkalmazására szolgáló medium. Ez a büntetőtörvénykönyv erős, zárt tényálladáki elemeket, modulációra nagyon csekély mértékben képes tényálladáki

ismérveket tartalmaz, a melyek nem engedik meg az elemzést, a tettes személyének, lelki állapotának és helyzetének vizsgálatát és ha megengedik is, ez gyakorlatilag legfeljebb az enyhítő és súlyosbító körülmények terén, a büntetés kiszabásánál jut érvényre, de a bűnösség vagy nembűnösség nagy problémáját ezek a mellékkörülményeknek nevezett motívumok, melyek pedig gyakran magát a bűnt létrehozó erők, meg nem oldhatják.

Arra való már most az esküdtszék, hogy mikor a bűncselekmény egész képe föltárul egy szerencsétlenségben, egy nagy szociális drámában, a melyben a szenvedő alany a tettes volt, szánakozó szabad emberi szívével kimondhassa a nem vétkest, mert ezt a törvényt alkalmazó bíró nem teheti.

A magyar esküdtszék ezen kiterjesztett hatáskörében három év óta működik és működését szinte ammózus élességgel, jogosulatlan indulatossággal bírálja pár epés tudósunk, de hogy miért, azt igazán nem tudom. „Jusztizmordot” a magyar esküdtszék nem követett el; becsületes érettséggel, józan megfontolással teljesítette hivatását bár az is igaz, hogy sokkal előbbre nem vitte az igazságszolgáltatást. Olyan száraz és pedáns volt, mint a legtalárosabb Kúria; a vádlott könnyet fakasztó pose-ai, a tényálladék regényes és szociális problémákkal teli háttere édes-kevésbé befolyásolta, teljesen a törvényt alkalmazó bíró magatartását mutatta, s éppenséggel nem volt olyan, mint a francia esküdtszék, mely a lírai érzések hatása alatt olyan gyakran s oly helytelenül megbocsát. A büntetőtörvénykönyvet nem kell féltelnünk az esküdtszéktől, nemcsak az eskü miatt, hanem, mert a bírói padok elfoglalásával annak az egyszerű magyar embernek a szíve, az érzése teljesen a főrubeli működés rideg köpenyébe burkolódzik, a mely objektumot lát csak az esetben és parancsszónak tartja azt az elnöki resümét, a mely neki megmagyarázza az alkalmazandó törvényszakaszokat. Az esküdtképes magyar ember egy cseppet sem romantikus. Láthatjuk ezt abból, hogy a Btk. 281. §. 1-ső bekezdése szerint minősülő erős felindulásban elkövetett emberölésnél a boulevard-lapok könyeket sajtoló családi drámáinál, midőn a férj megöli a hűtlen asszonyt és a melyek esetében a francia esküdtszék csaknem kivétel nélkül felmentő verdiktet hoznak, a magyar esküdttörvényszék bűnösnek mondta ki a vádlottat.

A magyar esküdtszék ítéleteit nem a lélektani vizsgálódás apparátusa hozza létre, ő megelégszik azzal, hogy abban az esetben, ha a főtárgyalás adatai által megállapított tényállást a főkérdésben foglalt paragrafus kaptafájára ráhúzni lehet, akkor a komoly bíróság poseával kimondja a bűnöst. Az esküdtek remegve óvakodnak attól az úgynevezett szabad felfogástól, a melyeket a szubjektív érzések diktálnak; a védelem minden páthosza hatástalanul hangzik el és ők ítélkeznek a törvény *szavai* szerint, ámbar csak a törvény *szellemében* tartoznak ítélni.

Az esküdtszék hatalmas ellenzéke különösen egy esetre hivatkozik, ha a mellett érvel, hogy a laikus bíróság nem áll az értékelő képesség azon magaslatán, a melytől ezen nagy tiszt gyakorlására képesitené. Hivatkozik ugyanis a zsemlye-kérdésre. Büntetőjogászok körében szokásos ez az elnevezés, a mely a következő ismeretes tény megjelölésére szolgál. A rablásos lopásnak a Btk. 345. §. szerint tényálladékéi elemét az képezi, hogy a tettenkapott tolvaj a lopás véghezvitele, vagy a lopott tárgy megtartása végett, erőszakot vagy fenyegetést használ; ha már most egy éhes suhancz a sütőbolt

bejáratánál kirakott zsemlyét elemeli, s el akarja vinni, de rajtcsapik, egy sütőlegény utána szalad, lefogja és ő a félelem vagy az önvédelem érzésétől indítatva, magát és zsákmányát akként akarja kiszabadítani, hogy üldözőjét nyakonvágja: 5 évtől 10 évig terjedő fegyházzal büntetendő rablás miatt áll az esküdtbíróóság elé. És ekkor, — mondja az ellenzék, — ez a tudatlan bíróság nem fogja a rablást megállapítani. Nem is fogja, mert a szabad paragrafushoz nem kötött ember abból az elvből indul ki, hogy ez egy összetett deliktum, a melynek két része van; az egyik, és ez a lényegesebb alkotó elem, a vagyoni elleni támadás, a mi a főtebbi esetben olyan lényegtelen, hogy elengedhető, a másik a testi épség elleni támadás, a melyet a legmagasabb fokú indulat, a higgadt elhatározásra képtelen félelem és megzavarodás érzése hozott létre s a mely emberi értékeléssel beszámítást kizáró okot is képezhet. Így tehát egyfelül az értéktelenség miatt jogtárgy hiányában, másrészt beszámítást kizáró indulat fenforgása folytan teljesen megnyugvásra hozhat az esküdtszék felmentő határozatot.

A másik érv, a melylyel az esküdtbíróóság működését lebecsülik, igazán olyan természetű, hogy csak a persiflage hangján lehet vele foglalkozni. A „Jogtudományi Közlöny” f. ó. augusztus 21-iki számában a Baumgarten-féle iránzat egyik fiatal hőse, a magyar esküdtszék működését bírálván, *horribile dictu* azt a meggyőződését fejezi ki, hogy az esküdtek félnek a halálbüntetéstől, mert pl. egy konkrét esetben, a midőn egy fodrászlegény borotvával elvágta a szeretője nyakát és a főtárgyalás adatai az előre megfontolt szándéknak és így a gyilkosság alkotó elemének fenforgását mutatták, az esküdtek a halálbüntetés kiszabásától való félelmükben csupán szándékos emberölés büntetében mondották vádlottat bűnösnek. Tehát az ő vétkük az, hogy követik az általános európai nagy reformeszmét, a melyet a civilizáció büntetőjoga már csaknem teljesen befogadott, a halálbüntetés eltörlésének eszméjét.

Azok az esküdtek, a kiknek primitív társadalmi állását heves, elfogult gúnnyal állítja pellengére az ellenzék, vonakodnak megadni az egyénnek azt a hatalmat, melylyel egy másik egyént megsemmisíthet.

A magyar esküdtszék három esztendő működése nem mutathat fel „Jusztizmord”-ot, ha követett is el tévedést ez alatt, az a Szentpéteri Sára esete volt, melyben a törvényt alkalmazó bíróság legklasszikusabb testülete: a magyar kir. Kúria tévedhetett. A jövődő felül nem kell aggódnunk, a BP. a legmesszebb menő praeventiót tartalmazza az esküdtbíróóság tévedései esetére, részint a helyesbítő eljárásban, részint a perorvoslat megengedésében.

A törvény ugyanis alaki tökéletlenség esetén kijavításra utasítja az esküdteket és ez a kijavíthatási jogosultság a legnagyobb mértékben kiterjeszhető. Ha ugyanis a törvényt alkalmazó bíróság azt tapasztalja, hogy az esküdtek a kérdések mélységeit kellőleg értékelni nem tudták, az elnöki összefoglalás esetleges ismétlése mellett küldi őket vissza a tanácskozási terembe; ha pedig a verdikt a vádlott sérelmére tévedett, tehát konkrété és nyilvánvalólag anyagi jogszabályt sértett, a melyet egy jogásztestületnek spontán és egybehangzólag éreznie kell, akkor az esküdtek a verdikt hatálytalánításával egyszerűen hazaküldhetők.

A másik oltalmat a perorvoslat adja meg, a melyet a BP. 437. §-ának 3-ik bekezdése tartalmaz. Ez kimondja, hogy a kir. Kúria az anyagi törvény megsértése esetén, az alsóbbfokú bíróság ítéletét

megsemmisítheti és a törvénynek megfelelő ítéletet hozhat. Ez a rendelkezés oltalmat nyújt, úgy a törvényt sértő elítélés, mint a fölmentés ellen, mert bármit mutat ki a Kúria 3 éves gyakorlata, a törvény jelen állása szerint, ez a rendelkezés nem magyarázható másképp, minthogy a felmentő verdikt esetén is jogosult a Kúria fölülvizsgálati hatáskörében vádlottat bűnösnek kimondani és elítélni.

Oda térek vissza, a honnét kiindultam. A tudomány fejlesztésére, az elmélet homályosságainak eloszlatására nem nyújt segédkezet az esküdtszék, de abból, hogy a laikus szem közvetlenebb melegséggel tekint a tettesre, megállapítható, hogy az esküdtszéki intézmény kiterjesztése alkalmas a joggyakorlatot a merev objektivitás bilincseiből kiemelni és az olasz humanisták, a büntetőjog nagy reformerei által, gyönyörű gitációval hirdetett szubjektívizmus felé fogja terelni.

A törvény merev jogparancsán át kell villania az embernek, az érzésnek és a gyöngéd részvétnek, mert a véres retorsio Kant-féle elmélete a féktelen és rendezetlen elmúlt időben volt csak jogosult. És ezek az emberi hangok átlengik a verdikteket, habár az esküdtek között cipészek és kárpitások is vannak.

Dr. Halmi Bódog.

A kereskedelmi tengerészet szubveuczionálása.

Seeschiffahrtssubventionen der Gegenwart von Dr. Wilhelm Greve. Hamburg, 1903.

A kereskedelmi tengerészet egy kiválóan nemzetközi iparág, melyről azonban áll az is, hogy egy expansiv gazdasági politikát követő állam multhatatlanul szükséges segédszerve. Épen nemzetközi jellegénél fogva előfordulhat, a mint hogy tényleg elő is fordult már az, hogy idegen kereskedelmi hajók segítettek valamely állam tengerentúli kivitelét előmozdítani és fejleszteni. Így p. o. az Északamerikai Egyesült-Államok kiviteli forgalmának feltűnően csekély hányada bonyolítatik le amerikai lobogó alatt álló, vagy pedig amerikai tulajdont képező hajók által.

Főntiek után csakhamar azt kérdezhetni: „Hogy ha idegen hajók is le tudják valamely állam áruforgalmát bonyolítani, mi értelme van annak, hogy az államok gyakran nagy áldozatok révén oda hatnak, hogy létesüljön és a világversenyben kiállja helyét a *nemzeti* kereskedelmi tengerészet?”

Kétségtelen, hogy nem kis mértékben nemzeti hiúság az, mely ezen eljárásnak fő mozgatója. Harczászati szempontok se mellékesek azonban. Tengeri háború esetén ugyanis nem lesz elegendő egy állam számára sem hadi flottája. Aruszállítás, csapatszállítás stb. céljából rendszeren kereskedelmi hajókra lesz szüksége az admiralitásnak: ezekre pedig csak akkor számíthat, ha nemzetiek, indigénák.

Ezen két ok is némiképen már igazolja a nemzeti kereskedelmi flotta fontosságát; ha pedig ezt gazdasági szempontból tekintjük, különbséget kell tennünk 1. a kereskedelmi tengerészet és a hajóépítés, mint önálló iparágak; 2. a kereskedelmi tengerészet, mint a belföldi kereskedelem segédszerve között.

Abban a pillanatban, a mikor meg van állapítva, hogy egy mérsékeltebb állami segítség mellett rentábilis egy, különben veszteséggel dolgozó nemzeti hajóvállalat, igazolva van az állami támogatás kérése is, mert nemzetgazdaságilag elérik a segélyezés által: 1. hogy az

eddig a külföldi háztulajdonosoknak fizetett fuvardíjak az országban maradnak, 2. számos belföldi munkabíró ember előtt megnyílik a tengerészeti pálya, illetőleg újabb munkaalkalom nyílik meg. Természetes, hogy akkor, midőn a nemzeti tengerészet révén a belföldi hajóépítést is lehet emelni, kétszeresen igazolt az ilyen segítség.

Közismeretes dolog másrészt valamely nemzet gazdasági élete és a tengeri fuvarozás közötti kölcsönhatás. Epen ezért nem tartozik ide ennek kifejtése. A *nemzeti* kereskedelmi tengeri fuvarozás által a kereskedelem kétségtelenül csak még inkább fejlődhetik. Szabad tengeri hajózás, azaz rendszertelen járatok esetén is bizonyos, hogy nemzeti hajó legszívesebben áll a hazai áru fuvarozás szolgálatába, minthogy ez által alkalma nyílik anyakikötőjét érinteni. Ha pedig, a mint ez p. o. nálunk történik, u. n. mértföldpénzek járnak a hazai kereskedelem érdekében közlekedő hajónak, természetes, hogy a hajóvállalkozók a hazai áru-forgalomnak minden áron való előmozdításán lesznek.

Napjainkban az egy helyről tömegárut nagy mennyiségben elszállító szabad hajózásnál jóformán még fontosabbak gazdasági úgy mint politikai szempontból a rendszeres hajójáratok: a személyforgalom, a posta és a kisebb mennyiségben elszállítandó iparcikkek számára mulhatatlanul szükséges ugyanis, hogy határozott menetrend szerint, lehetőleg gyorsan közlekedő hajójáratok létezzenek, melyek bármily csekély térfogatú áru elszállítására is vállalkoznak.

Az eddig elmondottak jóformán csak a *nemzeti* kereskedelmi tengerészet igazolására vonatkoztak: a szóban levő különböző érdekek fontossága azonban egyúttal a kereskedelmi tengerészet *szubvencionálásának* kérdésére is vet némi világot. Mindenütt ugyanis, a hol akár a prestige, akár a harcászati, akár pedig a gazdasági szempontból szüksége van az államnak a *nemzeti* kereskedelmi tengerészeire, ez pedig magára hagyatva nem elég erős arra, illetőleg aránytalanul nagy áldozatába kerülne az állam követelményeihez alkalmazkodni, az állam részéről adott szubvenczió általában méltányosnak mondható.

Dr. Greve könyve bizonyoságot is tesz arról, hogy nincs manapság egy tengerrel bíró állam sem, mely a szubvenczió egyik vagy másik formáját nem alkalmazná.

Míg azonban a kritikusok nagy része derűre-borúra dicsér minden fajta és minden nagyságú szubvencziót, abban a hiedelemben, hogy bármely e cím alatt költött összeg bőségesen meghozza az országnak kamatait, vagy másrészt a szabad kereskedelem elve, az egyeseknek a többség rovására történő gazdagítása nevében magán hajóvállalatnak nem akar az állam pénztárából egy fillért sem engedélyezni, dr. Greve nem tör egyhamar pálczát e kérdés felett. Egyedül azon objektivitás, melylyel egy ilyen nagyfontosságú aktuális kérdést tárgyal, határozottan megadja munkájának értékét, melyet csak fokoz azon szorgalom, melylyel 25 államnak a szubvencziókra vonatkozó adatait összeszedte. Ezen szempontból az általános részben mindenekelőtt három nagy csoportra osztja e 25 államot.

1. Vannak államok, melyeknek sem áruforgalma, sem anyagi eszközei egyelőre nem engedik, hogy nemzeti kereskedelmi hajóraj létesítésére gondoljanak. Ilyen p. o. Montenegró, Bulgária és sok kis dél-amerikai állam. Ezek egy nagyobb államok között közlekedő idegen hajóvállalatnak bizonyos összeget fizetnek azért, hogy egyenes útjuk megszakításával egyik-másik kikötőjüket érintsék. A posta-, személy- és a darabáru-forgalom megkönnyítését és rendszeressé tételét akarják így elérni.

2. Azon nagyobb államok, melyek a világforgalomban csak akkor kezdtek némi szerepet játszani, a mikor a hatalmas Anglia, Németország stb. állami segítség nélkül már tekintélyes kereskedelmi flottát bírtak, azon czélból, hogy szabad kereskedelmi hajózásuk a külföldtől függetleníthessék, minden, bizonyos technikai követelményeknek megfelelő hajójukat részesítik a beszerzés első éveiben szubvenczióban. Az ezen csoportba tartozó államok, melyek közé hazánk és Ausztria is tartoznak, ezenkívül a fentebb említett okokból rendes hajójáratokat is segílyeznek. Első tekintetre feltűnik, hogy Franciaország neve is ezen csoportba tartozó államok között található, holott azt várhatnák, hogy régtől fogva virágzó tengeri kereskedelme nyomán már szert tett olyan kereskedelmi hajórajra, mely magára hagyva is kiállja a versenyt. Állami dédelgetés nélkül, úgy látszik, nem bírják a francziák gazdasági téren helyüket megállani.

3. Végül azon államokról szól dr. Greve, melyek szabad hajózásukat általában nem, rendszeres járataikat pedig csak a posta-, személyes darabáru-forgalom miatt szubvencionálják. Németország, legújabbán pedig Nagy-Britannia, egyes hajóvonalait különösen érdekes motívumból fizetik. Ezeknél t. i. a rendszeres hajójáratok nyomában később fejlődő közgazdasági kapcsolatot az indító ok: ezen módon jutott Németország ahhoz, hogy kivitele Kelet-Afrika felé óriási mérveket öltött. Egy év óta Anglia 40,000 l.-sterlinget fizet egy hajóvállalatnak azon kéthetenkinti hajójáratért, melyet ez Jamaica és Bristol között tart fenn. Csak ezen összeg teszi lehetővé, hogy a páratlan gazdasági hanyatlásnak indult nyugat-indiai gyarmatok nagy gyümölcsstermésüket rentábilis áron adhassák el.

Könyvének speciális részében sorra veszi dr. Greve a 25 állam hajó-szubvencionálási politikáját. Ez ismertetés keretén belül nem foglalkozhatom részletesen *ezzel*. Felhasználom azonban az alkalmat, hogy részben dr. Greve nyomán röviden megemlítssem, milyen állami segítségben részesül a magyar kereskedelmi tengerészet.

Mint már fentebb említettem, minálunk úgy a rendes hajójáratokat, mint a szabad tengeri hajózást segílyezi az állam. A rendes járatokért három magyar részvénytársaságnak összesen 1,9 millió koronát fizet. Igaz ugyan, hogy más államok sokkal nagyobb összegeket áldoznak rendes hajójárataikra, de mást is kívánnak a vele szerződéses viszonyban álló vállalatoktól. Azon szerződések, melyeket 1898-ban és 1901-ben kötött a magyar állam e három vállalattal, nagyjában csak olyan járatok rendes fentartására kötelezik ezeket, melyek kifizetődek volna csekélyebb támogatás mellett is. Különösen áll ez az „Adria” által Nyugat-Európa felé fentartandó hajójáratokról. Azon egyéb kötelezettségek, melyeket e szerződések a társaságokra rónak, szintén nem állanak arányban azon monopol-szerű előnyökkel, melyeket nekik az állam biztosít. Nem kívánják tőlük, hogy drága hajókat építsenek, pontos postaszzerű járatokra alig vannak kötelezve, másrészt pedig ki van mondva, hogy az állam párhuzamos járatokat létesítő hajókat nem fog támogatni, minden újabb ez irányú hajójárat miatt akár a szerződés lejárta előtt, akár utána, első sorban az illető privilegizált vállalattal fog tárgyalni.

Míg tehát ezen járatokat fentartó vállalatokat a mértéken felül segílyezi az állam, addig nagyon csekély azon összeg, melyet az 1893: XII. t.-cz. alapján a szabad tengeri hajózásnak juttatott. Erre mindössze 200,000 korona van évenként a költségvetésben előirányozva, oly módon, hogy a jelentkezők a jelentkezés sorrendje szerint része-

sülhetnek ezen segélyben. Az összeg csekélyisége azt eredményezi, hogy kevesen jelentkeznek és még ezek számára sem gondoskodik elégséges támogatásról fenti törvény. Ha még tekintetbe vesszük, hogy az állammal szerződéses viszonyban álló vállalatok sincsenek a szabad hajózásból és az ezzel járó támogatásból kirekesztve, míg másrészt a szabad hajózás állami támogatás mellett nem támaszthat ezeknek versenyt, azt kell mondanunk, hogy szubvencionálási politikánk eddig nem igen járt a helyes úton. Hogy ezen némiképp segítsenek, 1895-ben hoztak egy törvényt, mely belföldi hajóépítőket akart 200,000 korona segítségével részesíteni évenként. E törvény czélszerűségét legjobban bizonyítja az, hogy nem akadt senki, a ki igénybe vette e támogatást.

Kormányunk 1902-ben, egyrészt azért, mert az 1893. évi törvény csak 10 esztendei érvénnyel bírt, másrészt pedig az eddigi tapasztalatokon okulva, oly törvényjavaslatot készített elő, mely nagyobb és czélszerűbb támogatásban akarja a szabad tengeri hajózást részesíteni. Ennek is hibája, hogy túlságosan respektálja a szerződéses vállalatok monopóliumát és azt nem is határozza meg szabatosan. Másrészt azonban okosan gondoskodik arról, hogy a szabad tengeri hajózást üzö magyar hajók ne fájuljanak u. n. „ceuilleurs de primes”-ekké. Mint-hogy u. i. a megtett mértföldek után járó jutalomban magyar hajók csak az esetben részesülhetnek, ha rakományuknak egy harmad részét a hazai közgazdaság érdekében szállítják, nem lehet majd fenti francia gúnynevet rájuk alkalmazni: ez országban gyakran előfordult, hogy csekély értékű vitorlás hajók, csak a jutalom elnyerése miatt, rakomány nélkül utaztak be sok ezer mértföldet. Kifogásolni kell azonban a magyar törvényjavaslat e pontjának szövegezését is, minthogy nem határozza meg pontosan, hogy miben áll tulajdonképen a hazai közgazdaság érdekében tett utazás.

Ha meggondoljuk azt, hogy Fiumében az 1899-iki adatok szerint az áruforgalom 65%-át még mindig idegen hajók bonyolították le, másrészt pedig azt, hogy Franciaország és Itália csak a közelmúltban újította meg szubvenczió-törvényét, az Eszakamerikai Egyesült-Államokban pedig nem sokára kerül tárgyalás alá egy ilyen szellemű törvényjavaslat, okvetlenül azon kell lenni, hogy az 1902-iki tervezet törvényvé váljon Magyarországon, ne hogy a nagy verseny következtében az eddigi fáradozások és áldozatok kárba vesszenek. Meglehet, hogy tíz évi további támogatás után oly erős lesz kereskedelmi tengerészetünk, hogy önmagában ki tudja állni a versenyt. Dr. Greve is említi zárszavában, hogy valamint egy állam ipara előmozdítására vámok alakjában megadóztatja önmagát, ugyan úgy tehet a hajó-ipara érdekében *pozitív* lépéseket, melyek, feltéve, hogy szükség van védelemre, még mindig észszerűbbek a régi elzárkózási rendszernél.

Dr. Hirsch Albert.

A Politikai tudományok szabad iskolája Parisban.

Parisban az előkelő Saint-Germain városrészben, november 9-én nyílnak meg a Politikai tudományok szabad iskolájá-nak (*École libre des sciences politiques*) érdekes előadásai az iskola saját helyiségében (27, rue Saint-Guillaume).

Az 1903 november 9-től 1904 június 5-ig tartó iskolai évre hirdetett előadásokban *Esmein*, a jogi egyetem tanára és a felső tanulmányok iskolájának igazgatója fogja ismertetni Franciaország parlamentáris és törvényhozásbeli történetét heti egy órában. Európa

külgügyi történetét 1713—1789 *Bourgeois*, s 1818—1878 *Sorel*, az akadémia tagja ismerteti. A főbb európai államok politikai történetét az utolsó huszonöt év alatt a híres *Leroy-Beaulieu*, az Institut tagja fejtegeti, Kelet történetét pedig *Vandal*, s az Egyesült-Államok történetét 1775—1900 *Vialatte*. A XIX. század nagy államférfiáról *Funck-Breatano* tart előadást heti egy órában.

A Nemzetközi jogról, a jogi egyetem tanára, *Benault*, az Institut tagja ad elő, a Nemzetközi jogról ugyancsak heti egy órában *Dupuis*, a ki ily czímen szól a különféle politikai rendszerekről, a különféle államformákról, a pápaságról, az államok fejlődéséről, a földrajzi viszonyok politikai befolyásáról, a nemzetközi viszonyokról.

Lyon-Caen, az Institut tagja s a jogi egyetem tanára érdekes előadásokat tart heti egy órában az összehasonlító kereskedelmi törvényhozásról. Míg *Chailley-Bert* a Francia gyarmati szövetkezet főtitkára, ki az Összehasonlító gyarmatpolitikáról ad elő, tanulmányozva a különféle gyarmatosító népek eljárását, az idén Angol Indiáról ad elő, addig *Silvestre*, a polgári és katonai ügyek volt tonkini igazgatója, Kelet Azsia politikai és nemzetgazdasági kérdéseit fejtegeti, *Paul Pelet* pedig Francia Afrika és Szélső Kelet földrajzát ismerteti.

A franciaországi és a külföldi államokban található közigazgatási szervezetet és gyakorlatot *Le Vavas seur de Précourt* az államtanács volt jelentésteveje ismerteti. *Tardieu*, az államtanács jelentésteveje, ki a közigazgatásról ad elő, az idén magáról az Allamról és lényeges attribútumairól értekezik, a Földművelés, kereskedelem, ipar-és munka közigazgatásbeli kezeléséről *Romieu* tart előadást.

Az algériai és gyarmatbeli törvényhozást *Wilhelm* ismerteti, volt aligazgató a tengerészeti minisztériumban, a muzulmán jogot meg *Houdas* tárgyalja, az élő keleti nyelvek iskolájának tanára.

A pénzügyről *René Stourm*, az Institut tagja, volt pénzügyi felügyelő s a nem egyenes adók volt adminisztrátora tart előadást és pedig az idén a költségvetésről és az államjövödelmekről. *Courtin* pénzügyminisztériumi igazgató Franciaország költségvelésügyi törvényhozásáról fog szólni, és pedig közelebről az 1862-iki dekrétumról. *Plaffain*, pénzügyi felügyelő Franciaország adózási törvényhozásáról (legislation fiscale) tart előadást. *Boulanger*, a számvevőszék tanácsosa a franciaországi állami elszámolás (comptabilité publique) szabályairól ad elő, s *Raphael-Georges Levy* meg a többi államok pénzügeit fejtegeti, így Németország, Anglia, Olaszország s az Egyesült-Államok kerülnek most sorra, a költségbeli (budgetaire) törvényhozás tanulságos összehasonlításával.

A nemzetgazdaságtant (économie politique) *de Foville*, az Institut tagja s az állami számvevőszék főtanácsosa adja elő heti egy órában és pedig az idén fog szólni a forgalomról (circulation), a cseréről, az értékről, a pénzről, az árról, a hitelről, a válságokról, a közlekedési szállítási eszközökről, a kereskedelemről és a vámrendszerekről, azután a fogyasztásról, a tulajdonról és a javak elosztásáról, így a magán-és közfogyasztásról, a megtakarításról a tulajdonról, az örökségről, az ingó és ingatlan javakról, köz- és magánjavak felbecsüléséről, a feltételek egyenlőtlenségéről, a társadalmi kérdésről.

Halévy heti egy órában a Szocializmus Európában a XIX. században czímen tart érdekes társadalomfilozófia-történeti előadást. Babeuf-tól, Godwin-tól kezdve ismerteti Owen-t, Fourier-t, Saint-Simon-t, a chartistákat, a saint-simonistákat, Proudhon-t, Louis Blanc-t, aztán a német szocializmust, Marx-ot, Rodbertus-t és Lassalle-t, végre a belgiumi s olaszországi és angolországi állapotokat is.

Arnauné, a pénzügyi vezetőség (administration des Monnaies) igazgatója a pénzről, a hitelről tart előadást, *Flach* az összehasonlító polgári eljárásról *Cheysson*, az Institut tagja, a hid- és útépités főfelügyelője, a bányászati főiskolának tanára a társadalmi gazdaságtanról (économie sociale), és pedig a munkáról, a családi életéről, a munkás családok válságairól.

Paulet a munkás-törvényhozásról és pedig a munkáról magáról, a munka szabályozásáról, a szakmacsoportokról és a társadalmi biztosításokról tart előadást. *Fleury* a közegészségügyről és a nagy közmunkákról fog szólni. *Benoist* képviselő Európa alkotmánytörténetéről fog beszélni és pedig Belgium, Németalföld és Spanyolország jönnek sorra. *De Colonjon* az elkönyvelésről tart előadást, maga is postaigazgató lóvén. Két tanfolyam az angol és német nyelvet tanítja.

Az iskola tanulója vagy csak hallgatója lehet akárki minden vizsgálat nélkül. Tanuló, a ki az összes tanfolyamokra beiratkozik. Hallgató, a ki csak egyesekre. Igazi szabad kutató és oktató szellem jellemzi úgy külsőségeiben, mint az előadások belső tartalmát tekintve ezt a főiskolát. Ime egész főiskola, a melynek megannyi tanfolyama mind a társadalmi jelenségekkel foglalkozik s nálunk vannak emberek, kik még azt a jogosultságot is kétségbevonják, hogy a szociológiának külön tanszéket kellene szervezni az egyetemen.

Dr. Pekár Károly.

* * *

A társadalmi tudományok szabad iskolájának kiegészítője az orosz osztály, a melynek 1903/4-iki programjából kiemeljük a következő kollégiumokat: I. A matematikai, a fiziko-kémiai és biológiai tudományok bölcsészete és módszertana: 1. *V. Henri*: Kísérleti lélektan; 2. 6. *Szemenov*: A 19. évszázad cosmogoniai elméletei. — II. A társadalmi tudományok bölcsészete és módszertana. 1. *E. de Roberty*: a) A szociológia története és a mai szociológiai rendszerek bírálata; b) Problémák, a melyeket az általános szociológia nem oldott meg. 2. *G. de Greef*: Szociális statika. — III. Általános történelem és leíró szociológia: 1. *M. Kovalevszky*: Társadalmi embriológia: a család, a tulajdon és az állam eredete. (Ezenkívül még 5 kollégium *Tracsevszky*, *Vinogradov*, *Lucsiszky*, *Valiszevsky* és *Lesszevics*-től.) — IV. Antropológia és etnográfia: 2 kollégium *Volkov* és *Deniker*-től. — V. A vallások története: 2 kollégium *Tamamcsev* és *Ivanov*-tól. — VI. A közgazdasági tények és elméletek fejlődése: 13 kollégium, köztük *Kacsorovszky*: A parasztok és a községi földbirtok a modern Oroszországban. A többi előadó: *Geleznov*, *Apostol*, *Bernáczy*, *Radczig*, *Kablonkov*, *Kovalevszky*, *Isszajev*, *Tugan-Baranovszky*, *Jollosz*, *Métin*, *Vandervelde*, *Lagardelle*. — VII. A politikai elméletek és intézmények története. Előadók: *Kovalevszky* és *Ivanov*. — VIII. A magánjog tanainak és intézményeinek története: 3 kollégium *Gambarov*, *Vinaver* és *Aulagnon*-tól. — IX. Kriminológia: 4 kollégium *Cheinnisse*, *Bajenov*, *Guernet* és *Timofejev*-től. — X. A metafizikai és erkölcsi eszmék fejlődése: 3 kollégium *de Roberty*, *Henri* és *Lesszevics*-től. — XI. Irodalom- és művészettörténet: 3 kollégium *Ivanov*, *Lesszevics* és *Vengarov*-tól.

Az előadásokat kiegészíti 7 szeminárium és pedig bölcsészeti, társadalmi, közgazdasági, magánjogi, antropológiai és etnográfiai, kísérleti lélektani, nyelvészeti és irodalmi gyakorlatok.

Monográfia a városokról.

A városok. Írta Éhen Gyula orsz. képviselő. 3 köt. 776 o. Szombathely, Seiler Henrik utódai könyvnyomdája. 1903. Ara 10 K.

A magyar kritikának általában bizonyos elnéző hang a jellemvonása; úgy látszik, még annak a felfogásnak maradákeként, melynek klasszikus kifejezője Szécheny ismert mondása, hogy Magyarországon még az apagyilkosnak is meg kell kegyelmezni. Ezen kritikai irány, ha nem is helyes, de érthető volt abban az időben, mikor még „kevesen voltak”, de szakítanunk kell vele ma, mikor az emberi kulturmunkában a többi nemzetekkel egyenlően akarunk részesedni. Egész munkásságunkat szigorú bírálat alá kell vennünk, mert csak így biztosíthatjuk az önbírálatnak azt a mértékét, mely a komoly munka termelésének alapfeltétele. Különösen fontos ezen álláspontnak elfoglalása a tudomány terén, hol a kellő bírálat nélkül sokszor súlyos és alig elenyészethető károk származhatnak a társadalomra. De a tudományos munkálkodás ilyen alapos megbírálása nehézségekbe ütközik a speciális kérdésekre nézve, mert itt ritkán akad az anyagot teljesen ismerő bíráló és ennél fogva ezen a téren az író, rendszerint minden ellenőrzés nélkül, szinte a csalhatatlanság tekintélyével lép fel.

Ilyen helyzetben van Éhen munkája is, mely a közigazgatásnak egy fontos, de mégis különleges kérdését tárgyalja és pedig nálunk elsőként és kit a tekintély páncélja annál erősebben véd, mert annak idején, mint szombathelyi polgármester, a városi igazgatás terén igen dicséretes tevékenységet fejtett ki. Minthogy pedig a most említett két körülménynél fogva Éhen művének az állandóan tervezés alatt álló városi reformra könnyen befolyása lehet, az előszó szerint e cél lebegett is szeme előtt, kötelességünknek tartjuk e munkát a tudomány mérlegére tenni, hogy valódi értékét megállapíthassuk.

Az I. kötet túlnyomó része (341. l.) a külföldi joganyagot kívánja ismertetni az ó-kortól kezdve a mai napig és pedig olyképp, hogy egy-egy fejezet szól az ó-kor és közép-kor városairól, míg a többiek egy-egy nagyobb államot ölelnek föl; kivételt tesz azonban a német birodalommal, melynél érthetetlen módon egy „A német birodalom városai” cz. fej. mellett „A szász királyság városainak szervezete” és „A bajor királyság városainak szervezete” című fejezetek is fordulnak elő. Megjegyezve, hogy az ó-kor városainak tárgyalását modern közigazgatást tárgyaló munkában feleslegesnek tartjuk, nem helyeselhetjük a középkori városok külön tárgyalását, mert — a mai városok a középkori városokból fejlődve ki és pedig a különböző államok fejlődésével kölcsönhatásban — a szétszakítás folytán a városok fejlődésének egységes képét nem nyerjük. Már most előrebocsátva, hogy a városok államokként való ismertetésénél a szerzőben az egységes szempont teljesen hiányzik, a mennyiben majd a községi törvények egyszerű közlésére (Francia- és Olaszország), majd ezek kivonatolására (Német-birodalom, Ausztria, Belgium) szorítkozik, majd a társadalmi elemeknek a közigazgatási rendelkezésekkel való kapcsolatba hozatalával általános vázlatot nyújt, a rendszeres feldolgozásnak pedig még látszatát sem adja (Anglia), röviden vizsgáljuk meg a szerző anyaggyűjteményét.

Az angol anyag néhány régi angol városi szabadságlevelet, az 1835. évi városi reform előzményei érintését és az 1835. évi reform minimális vázlatát öleli fel; nem ismeri ellenben a szerző az 1882. évi városi kódexet, a mai angol városi szervezet alapját; az 1888. évi grófsági törvényt, melynek a városok szempontjából, különösen a külön szervezetű Londonra nézve, nagy jelentősége van; és a London újjá-

szervezésére vonatkozó 1899. évi törvényt; ellenben mint fennállót ismerteti az 1856-ban szervezett, de 1888-ban már megszűnt londoni Metropolitan Board of Works-ot. — *Franciaországra* nézve a szerző az 1884. évi községi törvénynek csaknem teljes fordítására szorítkozik, de itt sem ismeri ezen törvény egyes rendelkezéseit módosító 1902. évi törvényt; ezenkívül néhány sorral vázolja Paris és Lyon külön szervezetét. — Az *olasz* anyag egy rövid történeti bevezetés után igen részletesen tartalmazza Mária Teréziának egy 1755. évi szervezési rendeletét és minden átmenet nélkül az 1898. évi tartományi és községi törvényt. — A *német* birodalom városai cz. fejj. szintén igen rövid történeti bevezetés után, felsorolja a porosz állam hat (helyesen hét) keleti tartományának, Hannover, Schlesvig-Holstein tartományok városi rendtartását kivonatosan és végül ismerteti Kurhessen 1834. évi és a Nassaui hercezség 1852. évi községi szervezetét, mely utóbbi országok azonban az 1866-i háborút követő prágai béke alapján a porosz állam részeivé lettek és városi szervezetüket ma a hessen-nassau 1897. évi, a porosz államban a legújabb, városi rendtartás szabályozza. Nem ismeri ellenben a szerző Westfália, a rajnai tartomány és Frankfurt a. M. városi rendtartását, melyek a porosz városi rendtartások számát kiegészítik. Két külön fejezetben, mint említettük, tárgyalja a szerző a szász és bajor királyságok városi szervezetét. — *Ausztriára* nézve kapjuk az 1862. évi községi törvény szövegét és a 33 külön városi rendtartás közül 17-nek rövid kivonatát a rendszernek minden magyarázata nélkül. — Ezt követi *Belgium* és *Oroszország* városi szervezeteinek kivonatos ismertetése. Az előadottakból világosan kitűnik, hogy a szerző külföldi anyaggyűjteménye igen lényeges *hiányokban szenved*, a következőkben még néhány példával be kívánjuk mutatni a szerző *megbízhatóságát a nyújtott anyagra nézve*. É végre a legbővebben ismertetett francia községi törvényt választjuk. — Íme a példák: Si les changements proposes modifieront la circonscription du département, d'un arrondissement ou d'un canton, il est statué par une loi (Ha a javasolt változások [községi határokról van szó] a megye, járás vagy canton határát módosítják, azokat törvény állapítja meg); Ehen szerint: Ha a változás *egy megye, kerület vagy canton területére vonatkozik*, akkor . . . törvény határoz. (82. o.) Question d'état (személyi állapotra vonatkozó kérdés); Ehen szerint: *állami kérdés*. (90. o.) Le maire est chargé, sous le contrôle du conseil municipal et la surveillance de l'administration supérieure: . . . (Az elüljáró hatásköre a községi képviselő ellenőrzése és a felsőbb hatóság felügyelete alatt) . . . ; Ehen szerint: Az elüljáró feladata, a *felsőbb közigazgatás felügyelete mellett a tanácsot ellenőrizni*, s mint ilyen: . . . (105. o.) Toute personne autre que le receveur municipal, qui, sans autorisation legale, se serait ingeré dans le maniement des deniers de la commune, sera par ce seul fait *constitué comptable* (a községi pénztárnokon kívül mindenki, a ki törvényes felhatalmazás nélkül a községi pénzek kezelésébe beleavatkozik, maga ezen tény által felelőssé válik); Ehen szerint: Bárki más, mint a községi pénztáros, ki törvényes meghatalmazás nélkül beleavatkoznék a községi pénzek kezelésébe ezen ténye által *számvevővé alakul*. (124. o.) Nem akarjuk tovább felsorolni egész tömegét a még található értelemelferdítő fordítási hibáknak; csak még azt jegyezzük meg, hogy a szerző a receveur-t egyszer számvevőnek, máskor (helyesen) pénztárnoknak fordítja és hogy a conseil generált, a conseil de préfecture-t és a conseil municipalt a fordításban összekeveri. És sajátságosnak találjuk, hogy a legrészletesebb közlés mellett a szerző a törvény ép ezen elvi rendelkezését: les conseillers

municipaux sontéus par le suffrage direct universel, nem tartotta érdemesnek a lefordításra.

Ezen most ismertetett anyaggyűjteményhez a szerző egy 24 o.-ra terjedő visszapillantást fűz, mely semmi egyéb, mint a felsorolt rendelkezések rövid kivonata egy sereg frázissal (1. a szabadságról 345. 346. 1.) feleresztve. Es e szerint itt sem nyújt pótlást a rendszeres feldolgozás teljes hiányáért.

A II. kötetet a szerző teljesen hazánknak szenteli. Az első két fejezetben a régi magyar városi életet ismerteti és pedig elég bőven; de az anyagot minden rendszer nélkül halmozza össze és általában inkább a városok társadalmi életének történetével foglalkozik, mint a szorosan vett közigazgatási joggal. Különben is szerzőnknek inkább az előbbi iránt van érzéke, mint jogászai fejtegetések iránt.

A városrendezési törvények ez. fejezet a magyar joganyag összefoglalását tartalmazza és pedig az 1843. javaslatlól kezdve. Az ezen javaslatot megelőző 1790/1. és 1825. évi országos bizottsági munkálatokat a szerző nem ismerteti, szintűgy mellőzi ezen kornak egész városi reformmozgalmát. Az 1843-i javaslat bővebb kivonatát követik az 1848: XXIII. t.-cz. a szabad királyi városokról az 1848: XXIV. t.-cz. a községi választásokról. Az 1847-i városi javaslatot a szerző nem említi. De külön felsorolja a műve keretébe szorosan nem tartozó országbírói értekezletet és az 1869: IV. t.-cz.-t a bírói hatalom gyakorlásáról. Majd a törvényhatóságokról szóló 1870: XLII. t.-cz., a közigazgatási bizottságról szóló 1876: VI. t.-cz., a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883: I. t.-cz., az 1886. évi törvényhatósági, az 1871., 1876. és 1886. évi községi törvények, végre a közigazgatási bírósági és az egyszerűsítési törvény rendelkezéseit sorolja föl több-kevesebb részletességgel, de a lényeg iránt való érzék teljes hiányával, a minék igazolására csak a közigazgatási bíróság szervezetének leírására utalunk. Míg azonban így ide nem tartozó anyaggal a szerző bőven tölti könyvét, teljesen mellőzi Fiúménak és a horvát városoknak szervezetét, a mi pedig jobban érdekelhet, bennünket a 20 oldalon tárgyalt orosz városi szervezetnél.

Még a legértékesebb a „Tanulságok” cz. fejezet, mely a mai jogállapotot bírálja a városok fejlődése szempontjából. De sajátságos, hogy a szerző, kitől ép e téren kellett volna sokat és valóban tanulságosat várnunk, nem talál közel 800 oldalas művében e tárgyról 20 oldal mondani valónál többet, pedig a vidéki városok polgármesterei értekezetének jegyzőkönyvei, a melyeket a szerző bizonyára ismer, ezt a kérdést igen szépen tárgyalják.

Hosszasabban, de nagyon felszínesen tárgyalja a szerző a városokkal szomszéd, is helységeknek a városi igazgatás keretébe való bevonásának kérdését és azon nézetének ad kifejezést, hogy a városoktól 5 km. körzetbe eső helységek volnának a városokba bekebelezendők; el is készített egy táblázatot, melyben a megyei és járási székhelyeket jelöli meg csomósodási központokként. Azt hisszük azonban, hogy még nagyon távol állunk attól, hogy minden járási székhelyünknek a szomszéd községekre abszolút felszívó erőt tnlajdoníthassunk.

A következő fejezet igen népszerű alakban röviden tárgyalja a városok közegészségi, közforgalmi, közbiztonsági berendezésének fölveit és itt a szerző a vonatkozó közművekről érdekes kimutatást közöl, melynek adatait bizonyára nagy fáradtsággal szerezhette meg, miért kétségtelenül elismerés illeti. Ezen kimutatás szerint bizony még nagyon sok tenni való van városainkban.

A városok kulturális és közgazdasági hivatásáról szóló fejezet sajnós értékes tárgyi tartalom helyett ismét telve van a szerzőnek oly kedves frázisokkal. Jelentősége itt is csak a városok kiadásairól szóló kimutatásnak van. Úgy látszik a hazafias szólamok iránt való szeretet és a nemzeti követelések aktualitása volt szülője a városok hadászati jelentősége ez. fejezetnek, mert más okát nem találhatjuk az 1867: XII. t.-cz. 11. §-a kinyomatásának és a magyar vezényleti nyelv érdekében hozzáfűzött elmékedésnek a városok szervezetéről szóló könyvben. Végre a művet bezárja a „Városok új szervezete” című fejezet, mely nem egyéb, mint egy hódoló ajánlással való lenyomatása a Fascho-féle előadói tervezetnek a városok rendezéséről, mely azzal az érdekes kijelentéssel kezdődik, hogy a város területét telkek képezik.

Mindezekből látható, hogy Ehen műve nem egyéb, mint a városokra vonatkozó sok jó és rossz adatnak rendszertelenségbe való foglalása és hangzatos frázisokkal való feldíszítése. Nagyon sajnáljuk, hogy Ehen nem vállalkozott arra, a mire komoly tanulás esetén bizonyára alkalmas lett volna, t. i. a magyar vidéki városok fejlődése irányának minden részletében megállapítására, ebből kifolyólag a magyar vidéki városok közigazgatási szükségletének meghatározására és azon követelések formulázására, melyek a magyar vidéki városok jövő szervezésével szemben támasztandók.

Kissé hosszasan foglalkoztunk Ehen könyvével, mert kötelességünknek tartottuk tárgyi bizonyítékait előadni a tán kissé szigorú bírálatunknak, de azt hisszük, hogy a magyar tudományos munkálkodás komolyságának biztosítása ezt megkövetelte tőlünk.

Fürmender.

Szociológiai intézet Brüsszelben.

Ernest Solvay szociológiai intézetet állított fel Brüsszel városában és 25 évre kötelezettséget vállalt annak fentartására. Ezen idő elteltével az intézet Brüsszel város tulajdonába megy át. Az intézet egy a város legszebb és legnyugodtabb helyén, a Leopold-parkban fekvő és külön e célra emelt palotában van elhelyezve, a mely valóságos szociológiai laboratórium, a hová a társadalmi törvények kutatója visszahúzódhatik, akár a biológus vagy a kémikus a megfelelő laboratóriumokba és teljes kényelemben, háborítás nélkül foglalkozhatik tanulmányaival. Az intézet közepét egy hatalmas központi terem foglalja el, a mely a szociológiai könyvtárt fogadja magába és előadó teremül is szolgál. E terem számos kisebb helyiség veszi körül, a melyekben az intézetben dolgozók zavartalanul munkálkodhatnak. Négy kabinet a szociológia szempontjából fontos gyűjteményeket tartalmaz. Az egyikben anthropológiai és ethnológiai múzeum van elhelyezve, a második a statisztika czélgjainak szolgál, egy harmadik a gazdaság történelmének van szentelve: a negyedik pedig a gazdasági technológiai gyűjteményt fogadja be. Az intézet időszakos közleményei az egész világ szakbavágó irodalmának ismertetését fogják adni; az intézet vezetése alatt készült eredeti munkálatok pedig külön gyűjteményes vállalatban fognak megjelenni. Az intézet vezetését *Emil Wachweiler* veszi át.

S.

Munkástanfolyamok Nagyváradon.

Őszinte örömmel adunk hírt arról, hogy a munkástanfolyamok berendezése, abban az irányban és szellemben, a melyet a Társadalomtudományi Társaság fővárosi tanfolyamaira nézve inaurálta, immár a vidéken is megindult. Nagyváradról vettünk egy kis füzetet, a mely az ottani *szervezett munkások* tanfolyamának syllabusát tartalmazza. E szerint az előadások november hó 2-án indulnak meg, s márcziusig tartanak a következő programmal:

1. *Élettan.* Előadó: Dr. Edelman Menyhért orvos.
2. *Fejezetek a világtörténelemből.* Előadó: Dr. Dési Géza ügyvéd.
3. *Előadások a társadalomgazdaságtan köréből.* Előadó: Dr. Sarkadi Lajos keresk. és iparkamarai titkár.
4. *Egészségtan.* Előadó: Dr. Grósz Menyhért orvos.
5. *Magyar irodalom.* Előadó: Dr. Palásthy Marczel hírlapíró.
6. *Fejlődéstan.* Előadó: Dr. Konrád Béla orvos.
7. *Jogi ismeretek.* Előadó: Dr. Kripka Henrik ügyvéd.
8. *Természettan.* Előadó: Rátkay József igazgató-tanító.
9. *A XIX. század természettudományi vívmányai.* Előadó: Dr. Erdős Adolf orvos.
10. *Művészet az iparban.* Előadó: Szüts Izsó.

Mindenesetre szép program. Földolgozása, a mennyire ez iránt a syllabus tájékoztatást nyújt, szintén ügyesnek ígérkezik. Ha szabad így a távolból, a helyi viszonyok ismerete nélkül egyik-másik aggályunkat kifejezni, úgy megjegyezzük, hogy némelyik előadó rendkívül sokat ölel föl; annyit, a mennyinek teljes és beható elvégzése aligha fog sikerülni. Ilyen pl. a jog. Egy estén elkészülni az egész közjoggal, politikával és közigazgatási joggal, egy estén a büntetőjoggal, egy estén a váltójoggal, egyen a végrehajtási és telekkönyvi joggal, négyen a magánjoggal, szerintünk lehetetlen vállalkozás, hacsak nem akarnak tisztán kifejtetlen definíciókra szorítkozni. Azt sem tartjuk egészen helyesnek, hogy az egyes tárgyakból az előadások kb. 18—20 napi időközökben követik egymást. De lehet, hogy ezt előttünk ismeretlen körülmények igazolják.

A syllabus kisérő levél kifejti a tanfolyam berendezésének előzményeit, s jól esik annak elismerése, hogy a váradi kurzusokra a Társadalomtudományi Társaság példaadása lelkesített. Szintügy örömmel halljuk, hogy az előadók és a munkások vezetősége teljes egyértelműséggel járnak el, s hogy a munkásság részéről valóságos versengés fejlődött ki, mely szervezet adjon helyiséget az előadások céljaira.

Melegen üdvözljük a kedeményezőket, s élénk érdeklődéssel várjuk annak idején beszámolójukat.

Vajha hazánk mentől több pontján válnék valósággá s (óh magyar szalmaláng!) *állandó* intézménnyé az igazi munkástanfolyamok gyönyörű és termékeny eszméje. *W.*